

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “เครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โครงการเกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์” ผู้วิจัยได้กรอบแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ มาเป็นกรอบในการวิจัย ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย และเครือข่ายการสื่อสาร
2. แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร
3. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา
4. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
5. แนวคิดเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ และข้าวอินทรีย์
6. แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มเกษตรกร และผู้นำกลุ่ม
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย และเครือข่ายการสื่อสาร

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

“เครือข่าย” เป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้นจากการเชื่อมโยงกันของบุคคลหลายคนผ่านเรื่องราวที่ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมว่าเป็นพวกเดียวกัน และ/หรือมีเป้าหมายในการทำอะไรบางอย่างร่วมกัน เครือข่ายอาจหมายถึง องค์กรที่มีการจัดตั้งแบบเป็นทางการและมีวัตถุประสงค์เชิงปฏิบัติการชัดเจน หรืออาจเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติสอดคล้องกับวิถีชีวิตตามปกติของชุมชน โดยเครือข่ายที่มีการจัดตั้งมักมีประเด็นการสื่อสารที่ค่อนข้างชัดเจน ส่วนเครือข่ายทางสังคมมักมีประเด็นการสื่อสารที่หลากหลายครอบคลุมทั้งเรื่องราวเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2549 : 155-156)

คำนิยามเครือข่าย

เครือข่าย คือ การเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและดำเนินงานของฝ่ายต่างๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันโดยแต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการกิจหลักของตนต่อไปอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตน การเชื่อมโยงเครือข่ายนี้อาจเป็นรูปของการรวมตัวกันแบบหลวมๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็นหรืออาจอยู่ในรูปของการจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน เครือข่ายความร่วมมือเป็นไปได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล องค์กรและสถาบัน อาจมีขอบข่ายและขนาดตั้งแต่เล็กๆ ภายในชุมชนไปจนถึงระดับจังหวัด ภูมิภาค ประเทศและระหว่างประเทศ (ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543 : 305)

เครือข่าย หมายถึง การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมหรือมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civil Organization) ร่วมกัน มารวมตัวกัน สื่อสารกัน (Civil Organization) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (พิมพ์วัลย์ บุญมงคล และคณะ, 2546 : 6)

นอกจากนี้ ประหยัด จตุพรพิทักษ์กุล (2538) มองเครือข่ายในรูปของความสัมพันธ์ที่มีอุดมการณ์และเป้าหมายร่วมกัน โดยกล่าวว่า เป็นการติดต่อสัมพันธ์ที่สร้างความเชื่อมโยงกันขึ้นระหว่างบุคคล กลุ่มคน ด้วยการพูดคุย และเปลี่ยนความคิดเห็น ข้อมูลข่าวสาร และทรัพยากรระหว่างกันและกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อก่อให้เกิดการให้ได้มาซึ่งข้อมูลข่าวสารร่วมกัน และสร้างสรรค์แลกเปลี่ยนเรียนรู้เกิดเป็นความรู้ใหม่ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายคือ การช่วยเหลือตนเองและกลุ่มและการปฏิบัติการทางสังคม ในกลุ่มคนที่มีความคิดเห็นตรงกัน ด้วยอุดมการณ์เดียวกัน

ลักษณะและองค์ประกอบของเครือข่าย

เครือข่ายจะก่อเกิดได้นั้นสมาชิกในเครือข่ายย่อมต้องมีวัตถุประสงค์ในทิศทางเดียวกัน เครือข่ายจึงสามารถเกิดขึ้น ซึ่งประภาพรรณ สุปรียาภรณ์ (2545 : 36) ได้กำหนดองค์ประกอบของเครือข่ายตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common Perception) สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่าย ต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ถึงเหตุผลการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เช่น มีความเข้าใจในปัญหา และมีจิตสำนึกการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน มีประสบการณ์ในปัญหาร่วมกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common Vision) วิสัยทัศน์ร่วม เป็นการมองเห็นภาพของจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้ เข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และการมีเป้าหมายร่วมกันทำให้กระบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพ และช่วยลดความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองหรือความคิดเห็นที่แตกต่างลงไปได้ ในทางตรงกันข้าม เมื่อใดที่วิสัยทัศน์หรือเป้าหมายส่วนตัวขัดแย้งกับวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมการปฏิบัติของสมาชิกก็จะเริ่มแตกต่างจากสิ่งที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้น แม้ว่าวิสัยทัศน์ร่วมจะเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาในการสร้างให้เกิดขึ้น แต่ก็จำเป็นต้องสร้างให้เกิดขึ้นให้ได้ และสมาชิกของเครือข่ายก็ควรมีวิสัยทัศน์ย่อยส่วนตัวที่สอดคล้องไปด้วยกันกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แม้ว่าอาจจะไม่ได้ซ้อนอย่างแนบสนิทกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แต่อย่างน้อยก็ควรสอดคล้องไปในทางเดียวกัน

3. การมีผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual Interests/Benefits) เครือข่ายเกิดจากการที่สมาชิกแต่ละคนต่างก็มีความต้องการของตนเอง และความต้องการเหล่านั้นไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ข้อจำกัดนี้ทำให้เกิดการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากพอให้รวมตัวกันเป็นเครือข่าย ดังนั้น การรวมตัวเป็นเครือข่ายจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์มีส่วนร่วม ซึ่งผลประโยชน์ที่นี้ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงิน และผลประโยชน์ที่ไม่ใช่ตัวเงินด้วย อาทิ เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All Stakeholders Participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่ายเป็นกระบวนการที่สำคัญมาก ในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในเครือข่าย (All Stakeholders in Network) เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างแท้จริง ดังนั้น สถานะของสมาชิกในเครือข่าย จึงควรเป็นไปในลักษณะของความเท่าเทียมกัน (Equal Status) ในฐานะของ "หุ้นส่วน" (Partner) ของเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal Relationship) ที่เท่าเทียมกัน แทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical Relationship) หมายความว่า หากรวมตัวเป็นเครือข่ายเกิดขึ้นระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐก็ต้องวางสถานะของตนเองเทียบเท่าประชาชน ในฐานะของสมาชิกเครือข่าย มิใช่การวางตัวเป็นเจ้านายเหนือประชาชน อย่างไรก็ตาม แม้สิ่งนี้จะยากในทางปฏิบัติหลาย ๆ

กรณี เพราะต้องอาศัยการเปลี่ยนกรอบความคิดของสมาชิกในเครือข่าย และการสร้างบริบทแวดล้อมอื่นๆ เข้ามาประกอบด้วย แต่ก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นต้องกระทำหากต้องการสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็ง

5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary Relationships) องค์ประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ก็คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็เสริมสร้างซึ่งกันและกัน โดยการนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดด้อยของอีกฝ่าย ซึ่งจะทำให้ผลตอบแทนหรือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากกว่าต่างคนต่างอยู่

6. การพึ่งพิงกัน (Interdependence) เนื่องจากข้อจำกัดของสมาชิกในเครือข่าย ทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายจึงไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยตนเอง การทำเป้าหมายร่วมให้สำเร็จได้นั้นสมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกในเครือข่ายเพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การจะทำให้สมาชิกหรือหุ้นส่วนของเครือข่ายเชื่อมโยงเข้าหากันอย่างเหนียวแน่น จำเป็นต้องทำให้ทุกคนรู้สึกว่าเขาใครคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล่มลงได้ ซึ่งการพึ่งพิงกันนี้จะส่งผลทำให้สมาชิกต้องปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction) หากสมาชิกในเครือข่ายไม่มีปฏิสัมพันธ์กัน แล้วก็ไม่ต่างกันจากการที่ต่างคนต่างอยู่ไม่มีทางที่จะเกิดความร่วมมือกันได้ และไม่เกิดเครือข่ายความร่วมมืออย่างแท้จริง ดังนั้นสมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น การติดต่อกันผ่านทาง การเขียนหรือการพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เป็นต้น ซึ่งผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย

การแบ่งประเภทของเครือข่าย

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) ได้แบ่งประเภทของเครือข่าย เพื่อประโยชน์ในการจำแนกกลุ่มบุคคลที่มีอยู่ใต้ง่ายต่อความเข้าใจ เหนือกว่าในการแบ่งประเภทของเครือข่ายขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการใช้งาน เหนือกว่าการแบ่งประเภทของเครือข่าย มีดังนี้

1. ขนาดของกลุ่ม ประเภทของเครือข่าย แบ่งตามขนาดของกลุ่มได้เป็น เครือข่ายรวม (Total Network) และ (2) เครือข่ายย่อย (Sub network) โดยที่เครือข่ายรวมเปรียบเสมือนสังคมใหญ่ในภาพรวม ในขณะที่เครือข่ายย่อยเปรียบเสมือนกลุ่มสังคมย่อยที่อยู่ในสังคมใหญ่

2. **พื้นที่** ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามพื้นที่ได้เป็น (1) เครือข่ายระดับหมู่บ้านในพื้นที่ตำบล (2) เครือข่ายระดับหมู่บ้านข้ามพื้นที่ตำบล (3) เครือข่ายระหว่างตำบลใดอำเภอใดอำเภอหนึ่ง (4) เครือข่ายระดับตำบลข้ามพื้นที่อำเภอ (5) เครือข่ายระดับอำเภอในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง (6) เครือข่ายระดับอำเภอข้ามพรมแดนจังหวัด และ (7) เครือข่ายระหว่างจังหวัดในภูมิภาคใดภูมิภาคหนึ่ง

3. **ประเภทที่สนใจร่วม** ประเภทของเครือข่ายขึ้นกับประเด็นที่เครือข่ายนั้นสนใจ ซึ่งอาจแบ่งได้หลากหลาย เครือข่ายหนึ่งเครือข่ายอาจมีประเด็นที่สนใจหลายประเด็นรวมอยู่ก็ได้

4. **วิชาชีพของสมาชิกกลุ่ม** ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามระดับวิชาชีพของสมาชิกในเครือข่าย เช่น เครือข่ายนักการเมือง เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายนักธุรกิจ เครือข่ายสื่อมวลชน เป็นต้น ทั้งนี้อาจนับรวมเครือข่ายผู้นำชุมชนหรือผู้นำกลุ่มเข้ามาด้วย

5. **บทบาทกลุ่ม** ประเภทของเครือข่ายพิจารณาจากบทบาทหลักที่เครือข่ายนั้นดำเนินการอยู่ เช่น เครือข่ายรณรงค์ประชาสัมพันธ์ เครือข่ายการศึกษาวิจัย เครือข่ายเพื่อนการวิเคราะห์และเสนอนโยบาย เป็นต้น

6. **ลักษณะภาคีที่ร่วมในเครือข่าย** ประเภทของเครือข่ายแบ่งตามลักษณะภาคีในเครือข่ายเกิดได้สองลักษณะ คือ (1) เครือข่ายแนวนอน (Horizontal Network) เป็นการสร้างเครือข่ายของกลุ่มบุคคลที่มีลักษณะทางสังคมใกล้เคียงกัน เผชิญปัญหาที่คล้ายคลึงกัน เช่น การรวมกลุ่มระหว่างมูลนิธิกับ NGOs และ (2) เครือข่ายแนวตั้ง (Vertical Network) เป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างภาคีที่แตกต่างกัน เช่น การรวมกลุ่มระหว่างหน่วยงานของรัฐกับองค์กร ชุมชน การรวมตัวระหว่างองค์กรท้องถิ่นกับมูลนิธิบริษัทธุรกิจ เป็นต้น

7. **ระดับความเชื่อมโยง** ประเภทของเครือข่ายที่แบ่งด้วยเกณฑ์นี้ใช้ระดับความเชื่อมโยงระหว่างบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางของเครือข่ายกับภาคีต่างๆ ซึ่งอาจแบ่งออกเป็นเครือข่ายที่มีความเชื่อมโยงใกล้ชิดกันในระดับสูง เครือข่ายที่มีความเชื่อมโยงกันในระดับรองลงไป จนถึงเครือข่ายที่มีความเชื่อมโยงกันในระดับห่างออกไป การแบ่งในลักษณะนี้เป็นการประเมินระดับอิทธิพลของบุคคลที่เป็นศูนย์กลางเครือข่าย ที่จะมีต่อสมาชิกเครือข่ายนั้น

นอกจากนี้ สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2537) ได้แบ่งประเภทของเครือข่ายออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. **เครือข่ายความคิด** เป็นเครือข่ายที่เน้นการทำงานด้านความคิด ความรู้ หรือเทคนิคต่างๆ เครือข่ายเหล่านี้เป็นแหล่งผู้นำได้มีโอกาสเผยแพร่ความคิดของตนและได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตนกับคนอื่นๆ ทำให้เกิดความคิดที่ชัดเจนขึ้น เครือข่ายความคิดมีแก่นเครือข่าย

ของกลุ่มคนที่อยู่บนสภาพที่คล้ายคลึงกัน แต่อยู่ต่างถิ่นกันได้รวมตัวกัน สร้างเครือข่ายขึ้นเพื่อจะได้มีเวทีในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน

2. **เครือข่ายกิจกรรม** เป็นเครือข่ายที่เน้นการช่วยเหลือร่วมมือกันในการทำกิจกรรม ส่วนมากเป็นเครือข่ายภายในชุมชนที่สมาชิกของเครือข่ายอาจเป็นเครือญาติกัน หรือมีสายสัมพันธ์เป็นครูและลูกศิษย์กันหรืออาจร่วมอยู่ในกลุ่มกิจกรรมเดียวกัน ผู้นำชุมชนอาจจะมีเครือข่ายกิจกรรม โดยเฉพาะอยู่ในชุมชนตนเอง สมาชิกของเครือข่ายจะคอยช่วยเหลือร่วมมือกันยังผลให้งานพัฒนาของผู้นำประสบความสำเร็จ แต่ก็มีผู้นำบางท่านที่มีบารมี สามารถระดมความร่วมมือการทำกิจกรรมระหว่างหมู่บ้านทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างหมู่บ้านได้

3. **เครือข่ายสนับสนุนทุนกิจกรรมพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาชุมชน** นอกจากจะมีความคิดในการวิเคราะห์ทางออกในการแก้ปัญหา มีการทำกิจกรรมแก้ปัญหาแล้ว สิ่งหนึ่งที่มีความจำเป็นมาก คือ จะต้องเงินทุน ที่มาของทุนเพื่อดำเนินกิจกรรมพัฒนาอาจมาจากการระดมทุนภายในหมู่บ้านโดยการระดมหุ้นจากสมาชิก หรืออาจเป็นทุนที่มาจากภายนอก เช่น การบริจาค หรือการช่วยเหลือจากแหล่งทุนภายนอก

ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาเครือข่าย

Scheuing: E berthed E. (อ้างถึงใน นฤมล นิราทร, 2543) อธิบายความสำเร็จของการทำงานแบบเครือข่ายไม่ได้ตัดสินกันเพียงความสามารถหาเครือข่ายเท่านั้น แต่ต้องมองให้ไกลไปถึงผลสำเร็จของงานจากองค์กรเครือข่ายด้วย สิ่งสำคัญต่อความสำเร็จในการทำงานเครือข่ายได้แก่

1. **การมีพันธะสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกัน** นอกจากจะหมายถึงการมีอุดมการณ์และความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นแล้ว ยังหมายถึงการมีมิตรภาพที่ใกล้ชิดมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย การสร้างมิตรภาพและสายสัมพันธ์มิใช่สิ่งที่จะสร้างได้ข้ามคืน แต่หมายถึงการผ่านกระบวนการทำงาน ความสำเร็จ ความล้มเหลวร่วมกัน และร่วมปรึกษาหารือกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

2. **การพัฒนาอยู่ตลอดเวลา (Continuous Improvement)** เครือข่ายการทำงานจะมีประโยชน์อย่างเต็มศักยภาพ ก็ต่อเมื่อแต่ละองค์กรที่มาร่วมเป็นเครือข่ายมีการปรับปรุงพัฒนาอยู่ตลอดเวลา

3. **การรักษาพันธกรณีระยะยาว** การสร้างพันธกรณีระยะยาวมีความเกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับองค์ประกอบแรก เพราะการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอต้องการข้อผูกพันระยะยาวและเป็นธรรมชาติที่ว่าองค์กรเครือข่ายพันธกรณีร่วมกัน มีความผูกพันกันในระยะยาวและได้รับ

ประโยชน์ร่วมกันเท่านั้นที่จะอยู่ในสภาพที่จะสามารถแลกเปลี่ยนทรัพยากรตลอดจนร่วมกันทำงานและสร้างผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างเครือข่ายการทำงาน

4. การเสริมพลังการทำงาน หมายถึง การสนับสนุนให้องค์กรเครือข่ายได้มีโอกาสแสดงความสามารถตลอดจนวิจรรณญาณของตนในสถานการณ์ต่างๆ ร่วมคิดร่วมแก้ปัญหาต่างๆ เช่น การจัดกิจกรรมเสริมสร้างความสัมพันธ์ ขณะเดียวกันก็ต้องมีการเสริมทักษะการสร้างเครือข่ายให้ผู้ปฏิบัติงานและสร้างความสัมพันธ์กับหน่วยวิชาการต่างๆ ด้วย

5. การมีค่านิยมร่วมกัน เนื่องจากค่านิยมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม ในการทำงาน การทำงานแบบเครือข่ายจะประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง หากองค์กรเครือข่ายมีค่านิยมร่วมกัน นอกจากนี้ยังควรต้องมีค่านิยมการทำงานร่วมกันแบบเป็นทีมแม้แต่ละองค์กรย่อยที่ประกอบรวมกันเป็นเครือข่ายจะมีความชำนาญแตกต่างกัน แต่เครือข่ายยังคงมีเป้าหมายร่วมกัน

6. ภาวะผู้นำ หมายถึง การสร้างวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ รวมทั้งชักจูงโน้มน้าวใจให้ผู้อื่นเห็นความสำคัญต่อสิ่งที่จะต้องทำร่วมกัน และยังรวมถึงการจัดการทรัพยากรที่จำเป็นต่อการทำงาน เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่าย

Cor P. Veer (อ้างถึงใน ชูติมา แสงเงิน, 2546) ได้อธิบายขั้นตอนของการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมภายในเครือข่าย ได้แก่

1. ระบุกลุ่มหรือบุคคลที่นำมาทำหน้าที่กระตุ้นหรือทำให้เครือข่ายดำเนินไปได้
2. การจัดการเครือข่ายที่ดี ต้องมีศิลปะในการประสานประโยชน์ ทำให้มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน
3. ในการพัฒนา ปฏิบัติ และติดตามผลของกิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ของเครือข่าย จะต้องมีการติดตามสื่อสารกันอย่างใกล้ชิดระหว่างสมาชิกเครือข่ายผู้ได้รับประโยชน์หรือผู้ให้ทุน
4. จำเป็นจะต้องมีความสนใจร่วมกัน มีวัตถุประสงค์และทัศนะร่วมกัน และมีวิธีการทำงานที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก

นอกจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายแล้ว ยังมีปัจจัยหลายปัจจัยที่ทำให้เครือข่ายเข้มแข็งและสามารถดำรงอยู่อย่างมั่นคงได้ และอีกปัจจัยหนึ่งที่สำคัญต่อความเข้มแข็งของเครือข่ายนั้น ก็คือการสื่อสาร ที่จะเป็นเครื่องมือสร้างความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ของเครือข่ายร่วมกันของสมาชิกในเครือข่าย และดำเนินการตามวัตถุประสงค์นั้นไปในแนวทางเดียวกัน ซึ่งแนวคิดต่อไปที่ผู้วิจัยนำมาใช้ร่วมกับแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย คือ แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายการสื่อสาร

Roger (1995) (อ้างถึงใน อรอนันต์ วุฒิสเสน, 2543) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของเครือข่ายการสื่อสารว่า เป็นการเชื่อมโยงระหว่างบุคคล โดยทิศทางการไหลของข่าวสาร วิธีวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสาร เป็นการจัดกลุ่มบุคคลที่มีความคล้ายคลึงกันทางการสื่อสารในการเชื่อมโยงเครือข่าย ดังนั้น บุคคลที่ใกล้ชิดกันจึงจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ความคล้ายกันทางการสื่อสารที่มี (Communication Proximity) เป็นระดับการเชื่อมโยงของบุคคลสองคนในเครือข่ายการสื่อสารที่มีการซ้อนทับกัน

ความหมายของเครือข่ายการสื่อสาร

เครือข่ายการสื่อสาร หมายถึง ระบบการแพร่กระจายข้อมูลในบรรดาสมาชิกของกลุ่มโดยเครือข่ายการสื่อสารนี้มีลักษณะต่างจากช่องทางสื่อสารซึ่งเป็นเพียงตัวกลางการสื่อสารระหว่างผู้รับสารและผู้ส่งสาร (พัชนี เขยจรรรยา และคณะ, 2541 : 43)

เครือข่ายการสื่อสาร คือ รูปแบบการติดต่อระหว่างคู่สื่อสาร (Communication partners) ซึ่งเกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารภายใต้บริบทของเวลาและสถานที่ (Monge และ Contrator, 1997)

เครือข่ายการสื่อสาร หมายถึง รูปแบบการประสานงานกลุ่มของคน หรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันหรือทำกิจกรรมร่วมกันช่วยเหลือกัน โดยการติดต่อสื่อสารนั้น อาจทำได้ทั้งการผ่านศูนย์กลางหรือแม่ข่ายและการติดต่อโดยตรงระหว่างกลุ่มซึ่งมีการจัดรูปแบบหรือจัดระบบที่ยังคงความเป็นอิสระโดยมีรูปแบบการรวมตัวแบบหลวมๆ ตามความจำเป็นหรือเป็นโครงสร้างที่มีความชัดเจน (นฤมล นิราทร, 2543 : 6)

ประเภทของเครือข่ายการสื่อสาร

เมตตา กฤตวิทย์ และคณะ (2530) แบ่งประเภทเครือข่ายการสื่อสาร ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1. เครือข่ายการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ (Informal Network) หรือเครือข่ายการสื่อสารที่เกิดขึ้นเอง (Emergent Communication Network) เกิดขึ้นจากการสื่อสารระหว่างบุคคล

ซึ่งไม่มีใครได้รับมอบหมาย หรือบังคับให้ใช้การติดต่อผ่านช่องทางใดช่องทางหนึ่งอย่างตั้งใจ ตรงกันข้ามเครือข่ายเหล่านี้เกิดขึ้นเมื่อสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์บุคคลอื่นอย่างอิสระในอัตราความถี่และความเข้มข้นของการสื่อสารที่ต่างกัน จากการศึกษา พบว่า เมื่อเวลาผ่านไป เครือข่ายที่เกิดขึ้นนี้จะค่อยๆ กลายเป็นแหล่งข้อมูลที่ไม่เป็นระเบียบ (Instructed)

2. เครือข่ายการสื่อสารแบบเป็นทางการ (Formal Network) หรือเครือข่ายการสื่อสารที่ได้ถูกกำหนดไว้ (Prescribed Communication Network) เป็นประเภทของการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งเกิดปฏิสัมพันธ์ในเครือข่ายที่ได้มีการวางแผนอย่างแน่นอน ดังนั้น เครือข่ายเหล่านี้มีโครงสร้างที่มีแบบแผน บทบาทและสถานภาพของสมาชิกจึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาอย่างมาก ชีวิตในสังคมส่วนใหญ่ทุกวันนี้ต้องการวางรูปแบบเครือข่ายการสื่อสารแทบทั้งสิ้น

เครือข่ายทั้งสองประเภทต่างมีตาข่ายต่อเนื่องกัน (Net Connectivity) คือ เส้นทางการติดต่อที่สมาชิกสามารถสื่อสารเข้าถึงสมาชิกอื่นในเครือข่ายแบบ "All Channel Net" คือ สมาชิกทุกคนจะมีทางติดต่อถึงกันได้หมด ในขณะที่เครือข่ายแบบ (Restricted Net) นั้น สมาชิกบางคนมีทางสื่อสารถึงบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายได้อย่างจำกัด หรืออาจไม่มีทางสื่อสารถึงบุคคลอื่นเลย

รูปแบบของเครือข่ายการสื่อสาร

Harold J. Leavitt (1964) (อ้างถึงใน จารุณี พชรพิมานสกุล 2541) ได้ทดลองทำการวิจัยโดยใช้แบบของการสื่อสารหลายแบบ พบว่า การสื่อสารจัดแยกออกได้เป็น 2 แบบ คือ แบบมีศูนย์กลางกับแบบกระจายอำนาจ

1. การสื่อสารแบบมีศูนย์กลาง (Centralized Communication) เป็นการสื่อสารที่มีใครคนใดคนหนึ่งเป็นศูนย์กลางหรือทางผ่าน โดยที่สมาชิกคนอื่นๆ ไม่มีการติดต่อกันโดยตรง แต่ต้องผ่านคนกลาง

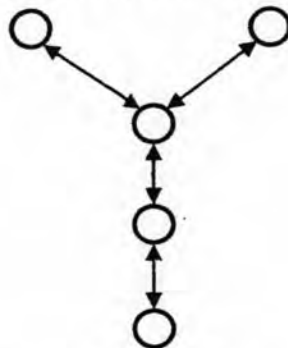
1.1 เครือข่ายการสื่อสารแบบลูกโซ่ (Chain Network) ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกแต่ละคนจะติดต่อไปยังสมาชิกคนอื่นที่อยู่ถัดไปเท่านั้น เนื่องจากมีข้อจำกัดในแง่การประสานงานและการติดต่อระหว่างสมาชิกในกลุ่ม บางครั้งจึงเป็นความยากลำบากที่กลุ่มจะทำงานให้สำเร็จได้ตามที่ต้องการ การขาดความเป็นอิสระในการติดต่อสื่อสารเพราะสมาชิกจะติดต่อกับบุคคลอื่นได้เพียง 1 คน หรือ 2 คน ที่ต่อจากเขาเท่านั้น จึงทำให้ความพอใจของสมาชิกในกลุ่มค่อนข้างต่ำ ตำแหน่งศูนย์กลางอาจเป็นตำแหน่งหนึ่งตำแหน่งก็ได้

ภาพที่ 1 : เครือข่ายการสื่อสารแบบลูกโซ่ (Chain Network)

1.2 เครือข่ายการสื่อสารแบบตัววาย (Y Network) ได้แก่ เครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกอยู่ตรงกลางเพียง 2 คน จะทำหน้าที่ประสานงานและส่งข้อมูลที่ได้รับจากสมาชิกคนอื่นๆที่อยู่รอบนอก การสื่อสารแบบนี้มีความเหมาะสมกว่าแบบลูกโซ่ในแง่ที่ทำให้งานสำเร็จได้ดีกว่า เพราะข้อมูลสามารถผ่านทิศทางต่างๆ ได้มากกว่าแทนที่จะอาศัยคนที่อยู่ถัดไปเท่านั้น โดยปกติบุคคลที่อยู่ตรงกลางสักคนหรือ 2 คนเท่านั้นที่มีความพอใจต่อรูปแบบการสื่อสารแบบนี้ แต่ส่วนที่เหลือของกลุ่มหรือผู้ที่อยู่รอบนอกมีความพอใจต่ำ รูปแบบของข่ายการสื่อสารแบบตัววายนี้ มักเกิดขึ้นในกลุ่มที่สมาชิกเพียง 1 คน หรือ 2 คน เท่านั้นเต็มใจที่จะรับทำงานและรับผิดชอบต่อผลสำเร็จของงาน ในขณะที่ส่วนที่เหลือของกลุ่มไม่ยอมรับผิดชอบ

ภาพที่ 2 : เครือข่ายการสื่อสารแบบตัววาย (Y Network)

1.3 เครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อ (Wheel Network) เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่รวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางมากที่สุด โดยสมาชิกคนหนึ่งเป็นผู้รับข่าวจากสมาชิกคนใดคนหนึ่งแล้วส่งข่าวนั้นไปยังสมาชิกคนอื่นๆ บุคคลที่อยู่กลางของกลุ่มจะเป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงและเป็นผู้นำของกลุ่ม เครือข่ายการสื่อสารนี้ยังสามารถจัดระบบและสร้างผลงานได้ดีที่สุด

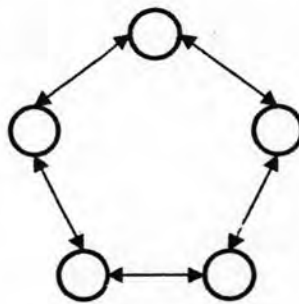
ภาพที่ 3 : เครือข่ายการสื่อสารแบบวงล้อ (Wheel Network)

2. การสื่อสารแบบกระจายอำนาจ (Decentralized Network) เป็นการสื่อสารที่สมาชิกในกลุ่มติดต่อกันโดยอิสระ ไม่มีใครตัดสินใจคนเดียว แต่ร่วมกันคิดร่วมกันแก้ปัญหา เป็นวิธีที่ใช้ได้ตรงกับกระบวนการกลุ่มมาก เพราะทุกคนมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) ผลที่ออกมาจะได้ทั้งผลผลิต (Product) และกระบวนการ (Process) ของกลุ่ม หมายถึง การสื่อสารแบบนี้คำนึงถึงการเอาใจใส่ผู้ทำงานสิ่งแวดล้อมในการทำงาน ขวัญและกำลังใจของกลุ่มด้วย

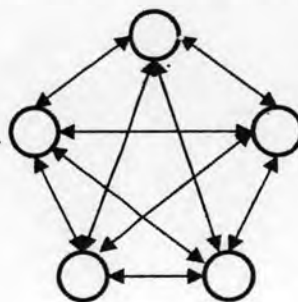
2.1 เครือข่ายการสื่อสารแบบวงกลม (Circle Network) เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกในกลุ่มทุกคนสามารถติดต่อกับสมาชิกที่อยู่ถัดจากคนทั้งสองข้าง สมาชิกทุกคนมีความพอใจและมีสถานะเท่าเทียมกัน ดังนั้นจะไม่มีสมาชิกคนใดสมาชิกคนใดภายในเครือข่ายที่จะเป็นศูนย์กลางของกลุ่มหรือผู้นำของกลุ่ม แต่จะขาดความเป็นระบบระเบียบและสร้างผลงานได้ช้า

ภาพที่ 4 : เครือข่ายการสื่อสารแบบวงกลม (Circle Network)

2.2 เครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง (All Channel Network) เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่เอื้อให้สมาชิกทุกคนมีปฏิสัมพันธ์อย่างทั่วถึงได้โดยตรง ไม่ต้องผ่านสมาชิกคนอื่นๆ อาจถือได้ว่าเป็นเครือข่ายการติดต่อที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะไม่มีข้อจำกัดการสื่อสารของสมาชิก โดยเครือข่ายนี้จะเปิดโอกาสให้มีปฏิริยาย้อนกลับสูงที่สุด

ภาพที่ 5 : เครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง (All Channel Network)

การทำความเข้าใจกับภาพรวมของการสื่อสารและเครือข่าย

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ (2547) ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่อง “การวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสาร” (Communication network analysis) ในทางปฏิบัติ การทำความเข้าใจกับภาพรวมของการสื่อสารและเครือข่าย ประกอบด้วยการศึกษาใน 5 ประเด็นย่อย ได้แก่ การค้นหากลุ่มบุคคลในเครือข่าย การระบุบทบาทเชิงการสื่อสารของบุคคลต่างๆ ในเครือข่าย การวัดเส้นทางการสื่อสารในเครือข่าย การวิเคราะห์ประเด็นที่สื่อสารในเครือข่าย และการกำหนดดัชนีในการบ่งบอกศักยภาพเชิงการสื่อสารของเครือข่าย อันนำไปสู่การรับรู้ภาพรวมของ “เครือข่าย” ซึ่งสะท้อนโครงสร้างการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการในสังคม

1. การค้นหากลุ่มบุคคลในเครือข่าย

การค้นหากลุ่มบุคคลๆ ในเครือข่ายเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่ช่วยในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับ “ภาพร่าง” ของเครือข่าย ซึ่งในการค้นหากลุ่มบุคคลในเครือข่ายนั้น นักวิชาการด้านการสื่อสารให้ความสนใจกับการค้นหาจุดต่างๆ ที่เชื่อมต่อกันในเครือข่าย (Nodes) ตัวต่อระหว่างจุดต่างๆ (Hubs) กลุ่มย่อยต่างๆ (cliques/subgroup) ขนาดของเครือข่าย (Size) และกฎเกณฑ์ต่างๆ (Rules) ของสมาชิกในเครือข่าย โดยมีคำถามหลัก คือ เครือข่ายมีขนาดเท่าใด ประกอบด้วยใครบ้าง หรือกลุ่มบุคคลใดบ้าง

1.1 จุดต่างๆ ที่เชื่อมต่อกันในเครือข่าย (Nodes) คำว่า Nodes หรือ “จุดต่างๆ ที่เชื่อมต่อกันในเครือข่าย” มักปรากฏคู่กับคำว่า “เส้นทางในการติดต่อ” (Line) โดยหากเปรียบเทียบระบบอินเทอร์เน็ตเป็นเครือข่ายหนึ่ง Node หรือจุดต่างๆ ที่เชื่อมต่อกันในเครือข่าย ได้แก่ คอมพิวเตอร์ที่มีการเชื่อมต่อกับระบบอินเทอร์เน็ต ไม่ว่าจะเป็นการเชื่อมต่อผ่านสายโทรศัพท์ สาย LAN หรือจะเป็นการเชื่อมต่อด้วยระบบ Wireless ซึ่งทำหน้าที่เป็นเส้นทางในการเชื่อมต่อนั่นเอง ในกรณีนี้ เราไม่ถือว่า เครื่องคอมพิวเตอร์ที่ใช้งานโดยอิสระ ไม่ได้เชื่อมต่อกับระบบอินเทอร์เน็ตเป็น Node

1.2 ตัวต่อระหว่างจุดต่างๆ (Hubs) หากเปรียบเทียบระบบเส้นทางการคมนาคมด้วยรถไฟฟ้า BTS เป็นเครือข่ายหนึ่ง เราอาจกล่าวได้ว่า สถานีรถไฟฟ้าทุกสถานีมีสถานะภาพเป็นจุดต่างๆ ที่เชื่อมต่อกันในเครือข่าย (Node) โดยกรณีนี้ สถานีรถไฟฟ้าสยามสแควร์จะมีคุณสมบัติพิเศษกว่าสถานีอื่นๆ ที่เป็นเพียงแค่ Node เท่านั้น แต่สถานีรถไฟฟ้าสยามสแควร์จะมีสถานะภาพเป็นตัวต่อ (Hub) หรือชุมทางระหว่างเส้นทาง หมอชิต – อ่อนนุช และสถานีตากสิน – สนามกีฬาแห่งชาติ โดยผู้โดยสารที่เดินทางมาจากหมอชิตที่ต้องการจะไปตากสิน สามารถเปลี่ยนรถได้ที่

สถานีสยามสแควร์ ดังนั้นเราอาจจะกล่าวได้ว่า ตัวต่อระหว่างจุดต่างๆ (Hubs) หรือชุมทาง ก็คือ จุดที่มีศักยภาพในการเชื่อมต่อในเชิงการกระจายข้อมูลข่าวสารไปยังจุดอื่นๆ อีกหลายๆ จุดนั่นเอง

1.3 กลุ่มย่อยต่างๆ ในเครือข่าย (Cliques/Subgroups) ในระบบสังคมหนึ่งๆ อาจมีความเป็นไปได้ไม่น้อยมากที่บุคคลจะแยกตัวเป็นอิสระ โดยไม่มีการติดต่อสื่อสาร หรือพบปะกับบุคคลอื่น แต่ในทางปฏิบัติบุคคลมักมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ในลักษณะเป็นกลุ่มย่อยต่างๆ โดยนักวิชาการด้านการสื่อสารเรียกกลุ่มย่อยที่สมาชิกบางคนอาจทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อสื่อสารกันในกลุ่มว่า Subgroups โดยในการวิเคราะห์เครือข่าย จำเป็นต้องมีการทำความเข้าใจเกี่ยวกับจำนวนกลุ่มย่อยต่างๆ ในเครือข่าย และจำนวนสมาชิกในกลุ่มย่อยต่างๆ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถเข้าใจระบบและการเชื่อมต่อกันระหว่างส่วนต่างๆ ในระบบได้ชัดเจนขึ้น

1.4 ขนาดของเครือข่าย (Size) การที่แนวคิดเครือข่ายเน้นการศึกษาสัมพันธภาพของบุคคลในเครือข่าย นำไปสู่การที่แนวคิดเรื่องขนาดของเครือข่ายเน้นหนักไปที่จำนวนเส้นทาง (Line) ในการติดต่อของสมาชิกในเครือข่าย แทนความสนใจเกี่ยวกับจำนวนของสมาชิกในเครือข่าย โดยข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนเส้นทางในการติดต่อของสมาชิก หรือขนาด (Size) ของเครือข่ายดังกล่าว จะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงสัมพันธภาพของสมาชิกในเครือข่าย โดยเฉพาะด้านความสนิทสนมกันระหว่างสมาชิกต่างๆ ในเครือข่าย

1.5 กฎเกณฑ์ (Rules) ในขณะที่การทำความเข้าใจกับกฎหมาย หรือกฎระเบียบ ซึ่งเป็นเสมือนแนวปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันของสมาชิกในสังคม เป็นหัวข้อสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับระบบสังคม ในทางเดียวกันการทำความเข้าใจกับกฎเกณฑ์ต่างๆ ในเครือข่าย (Rules) อาทิ ข้อกำหนดที่สมาชิกในเครือข่ายได้ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติร่วมกัน ก็เป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับการศึกษาด้านการสื่อสารและเครือข่าย ซึ่งกฎเกณฑ์ต่างๆ เหล่านั้นอาจมีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นเพียงธรรมเนียมปฏิบัติที่รับรู้กันในหมู่สมาชิก โดยกฎเกณฑ์ที่สำคัญในด้านการสื่อสารและเครือข่าย ได้แก่ วิธีการสื่อสารของสมาชิก จังหวะเวลาในการสื่อสาร ความถี่ในการสื่อสาร ระยะเวลาในการสื่อสาร สถานที่ในการสื่อสาร ลักษณะของบุคคลคู่สื่อสารในประเด็นต่างๆ และในจังหวะเวลาต่างๆ โอกาสในการแสดงความคิดเห็นตลอดจนวิธีปฏิบัติในการจัดการกับการแทรกแซงของเรื่องร้าวจากภายนอก

2. การระบุบทบาทเชิงการสื่อสารของบุคคลต่างๆ ในเครือข่าย

2.1 บทบาทเบื้องต้นของบุคคลในเครือข่าย โดยภาพรวม ในแต่ละเครือข่ายมักประกอบไปด้วยบุคคล 3 กลุ่ม ได้แก่ แกนนำเครือข่าย สมาชิกและพันธมิตร

2.1.1 แขนงนำเครือข่าย มักได้แก่ บุคคลที่สมาชิกเครือข่ายศรัทธา เชื่อถือ ยกย่อง โดยอาจประกอบด้วยแกนนำเครือข่ายอย่างเป็นทางการ ซึ่งมีการประกาศให้รับรู้โดยทั่วกัน และแกนนำเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งเป็นบุคคลที่สมาชิกเครือข่ายมักจะขอความคิดเห็นในวาระต่างๆ โดยแกนนำเครือข่ายมีบทบาทสำคัญในด้านต่างๆ อาทิ เป็นส่วนหนึ่งของการริเริ่มเครือข่าย เป็นบุคคลที่มีบทบาทในการตัดสินใจดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่าย ทั้งในด้านการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่สมาชิก การริเริ่มตั้งประเด็นต่างๆ ของเครือข่าย ทั้งในด้านการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่สมาชิก การริเริ่มตั้งประเด็นต่างๆ การจัดกระบวนการต่างๆ ในการระดมสมอง หรือรับฟังความคิดเห็นจากสมาชิก การแสวงหาแนวทางในการผลักดันให้เกิดกระบวนการตัดสินใจของเครือข่ายในเรื่องต่างๆ

2.1.2 สมาชิกเครือข่าย ได้แก่ บุคคลที่เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ทั้งในด้านการทำกิจกรรมต่างๆ การร่วมเสนอความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่างๆ ตลอดจนร่วมรับผิดชอบกับผลต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังการตัดสินใจ โดยการที่บุคคลก้าวเข้ามาเป็นสมาชิกของเครือข่ายหนึ่งๆ มิได้หมายความว่า บุคคลไม่สามารถเป็นสมาชิกของเครือข่ายอื่นได้ แต่ในทางปฏิบัติ บุคคลหนึ่งๆ สามารถเป็นสมาชิกได้หลายเครือข่าย ซึ่งอยู่กับความสนใจ การแบ่งบทบาท/หน้าที่ เวลา ตลอดจนความรู้สึกไว้นโยบายของสมาชิกอื่นๆ ในเครือข่าย

2.1.3 พันธมิตร ได้แก่ บุคคลที่มีได้เป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย แต่มีส่วนช่วยสนับสนุนเครือข่ายในเรื่องต่างๆ อาทิ การแลกเปลี่ยนข้อมูล หรือข้อคิดเห็นต่างๆ การอำนวยความสะดวกในด้านการติดต่อประสานงานกับบุคคลอื่นๆ การให้การสนับสนุนด้านนโยบาย กิจกรรม บุคลากร ตลอดจนงบประมาณต่างๆ เป็นต้น

2.2 บทบาทเชิงการสื่อสาร หากนำการสื่อสารเข้ามาเป็นแนวทางในการแบ่งบทบาทของสมาชิกในเครือข่าย และกลุ่มองค์กรต่างๆ ตามคุณลักษณะที่เหมาะสม นักวิชาการด้านการสื่อสารนิยมแบ่งบทบาทของสมาชิกและองค์กรในเครือข่าย ดังต่อไปนี้

2.2.1 บทบาทของกลุ่มบุคคลที่เป็นตัวต่อต่างๆ (Hubs) ในเครือข่าย

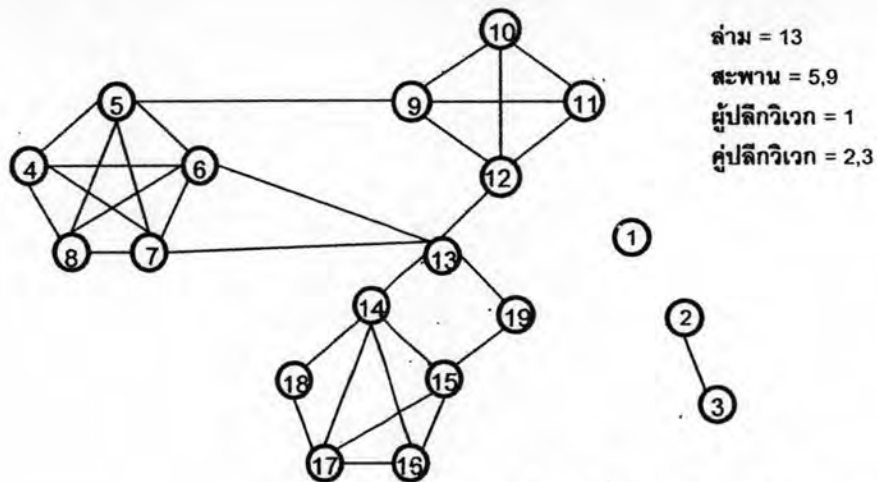
- **ล่าม (Liaison)** ได้แก่ คนที่มีได้สังกัดอยู่ในกลุ่มย่อยกลุ่มใดในเครือข่าย แต่ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมกับกลุ่มต่างๆ หรือบุคคลต่างๆ ที่ไม่ได้มีการติดต่อสื่อสารกันเข้าด้วยกัน ทั้งในเชิงการส่งต่อข้อมูลและการรับข้อมูลเพื่อมากระจายต่อในเครือข่าย

- **สะพาน (Bridge)** คือ คนที่เป็นสมาชิกกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในเครือข่าย และมีบทบาทในการเป็นตัวเชื่อมกับสมาชิกกลุ่มอื่นๆ ในเครือข่าย โดยคนที่ทำหน้าที่เป็นสะพานมีความแตกต่าง

จากคน/องค์กรที่ทำหน้าที่เป็นล่าม เนื่องจากล่ามมิได้สังกัดกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในเครือข่าย ในขณะที่คนที่ทำหน้าที่เป็นสะพานเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มย่อยกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในเครือข่าย และทำหน้าที่ในการประสานงานกับบุคคลในกลุ่มอื่นๆ

- ดาวเด่น (Star) คือ คนที่เป็นตัวเชื่อมกับคนอื่นๆ ในกลุ่มต่างๆ ของเครือข่ายเป็นจำนวนมาก ทั้งบุคคลที่อยู่ในกลุ่มของตน และบุคคลที่เป็นสมาชิกของกลุ่มอื่นในเครือข่าย โดยทำหน้าที่ในการส่งต่อข้อมูลและการรับข้อมูลเพื่อมากระจายต่อในเครือข่าย

ภาพที่ 6 : ล่าม. สะพาน ผู้ปลีกวิเวก คู่ปลีกวิเวก

ที่มา ปาวิชาติ สถาปัตยกรรมศาสตร์ ดัดแปลงจาก Littlejohn (1992)

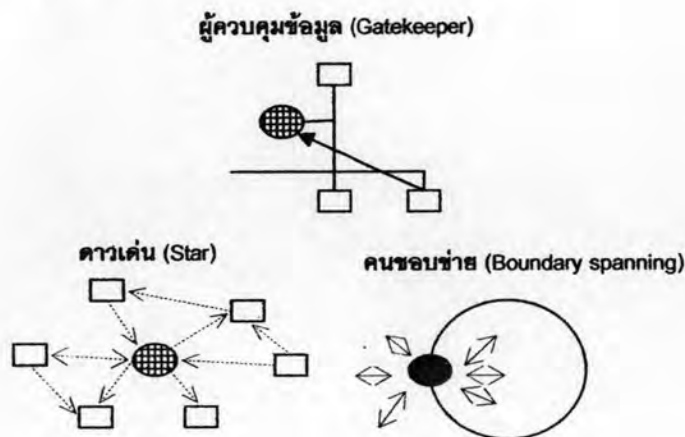
2.2.2 บทบาทอื่นๆ ของบุคคลในเครือข่าย

- ผู้ปลีกวิเวก (Isolate role) คือ บุคคลที่เป็นสมาชิกของเครือข่าย แต่มักเป็นตัวไม่ค่อยสูงส่งหรือติดต่อสื่อสารกับสมาชิกคนอื่นๆ ในเครือข่าย นอกจากนั้น บางครั้งเราอาจพบว่า ในบางเครือข่ายอาจมีคู่ปลีกวิเวก ซึ่งได้แก่ บุคคลคู่หนึ่งที่เป็นสมาชิกของเครือข่าย แต่ติดต่อกันเอง โดยไม่สนใจการติดต่อกับสมาชิกคนอื่นๆ ในเครือข่าย

- คนขอบข่าย (Boundary spanning) ได้แก่ บุคคลที่เชื่อมต่อระหว่างเครือข่ายตน กับสังคมภายนอก อันทำให้เกิดการหมุนเวียนหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลภายในเครือข่ายกับข้อมูลอื่นๆ ในสภาวะแวดล้อม

- คนควบคุมข้อมูล (Gatekeeper) ได้แก่ บุคคลที่มีบทบาทในการควบคุมการกระจายข้อมูล หรือการหมุนเวียนข้อมูลระหว่างสมาชิกต่างๆ ในเครือข่าย หรือระหว่างแกนนำกับสมาชิกเครือข่าย ตลอดจนจนระหว่างคนขอบข่ายกับสมาชิกคนอื่นๆ ในเครือข่าย

ภาพที่ 7 : ผู้ควบคุมข้อมูล ดาวเด่น คบขบข่าย

ที่มา ปาริชาติ สถาปิตานนท์ ดัดแปลงจาก Farance, Monge, Russell (1997)

ในทางปฏิบัติ เราอาจพบว่า คนที่ทำหน้าที่ควบคุมข้อมูล อาจเป็นบุคคลเดียวกับบุคคลที่เป็นล่าม สะพาน หรือดาวเด่น ทั้งนี้เนื่องจากการตัดสินใจว่า ใครเป็นคนควบคุมข้อมูล มักกระทำบนพื้นฐานของการพิจารณาว่าใครเป็นผู้มีข้อมูลอยู่ในมือ และมีอำนาจในการตัดสินใจแพร่กระจายข้อมูลไปยังบุคคลอื่น ในขณะที่บุคคลที่มีบทบาทเป็นตัวต่อ ไม่ว่าจะเป็นล่าม สะพาน หรือดาวเด่น มักพิจารณาบนฐานคิดของปริมาณเส้นทาง (Line) ในการติดต่อและแพร่กระจายข้อมูลสู่บุคคลอื่นๆ ในกลุ่มและในเครือข่าย โดยไม่คำนึงว่าบุคคลดังกล่าวจะมีข้อมูลอยู่ในมือ และมีอำนาจในการตัดสินใจแพร่กระจายข้อมูลหรือไม่

นอกจากนี้เรายังพบว่า บุคคลที่เป็นแกนนำเครือข่าย อาจเป็นคนเดียวกับบุคคลที่เป็นล่าม สะพาน หรือดาวเด่นอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการพิจารณาความเป็นแกนนำเครือข่ายมักพิจารณาด้วยเกณฑ์ของการที่บุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายให้ความเคารพ ยกย่อง และมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของสมาชิก ในขณะที่บุคคลซึ่งเป็นล่าม สะพาน หรือดาวเด่น พิจารณาโดยอิงเส้นทางในการติดต่อและแพร่กระจายข้อมูลบุคคลอื่นๆ นั้นเอง

3. การวาดเส้นทางสื่อสารในเครือข่าย

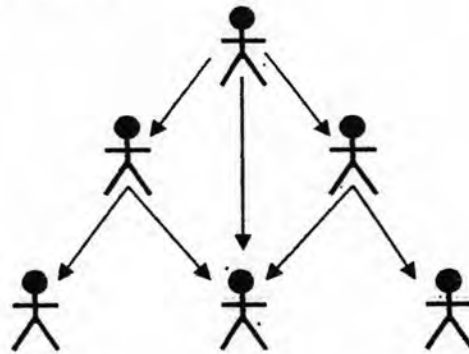
การวาดเส้นทางสื่อสารในเครือข่ายเกี่ยวข้องกับการกำหนดทิศทางในการสื่อสารเชิงอำนาจระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ ทิศทางในการไหลเวียนข้อมูลข่าวสารในเครือข่ายขนาดเล็ก และทิศทางในการแพร่กระจายข่าวสารในเครือข่ายขนาดใหญ่ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 ทิศทางในการสื่อสาร (Direction) ทิศทางในการสื่อสาร ได้แก่ เส้นทางในการส่งต่อข้อมูลข่าวสารจากบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่งในเครือข่าย โดยเฉพาะการค้นหาในประเด็นต่างๆ ดังนี้

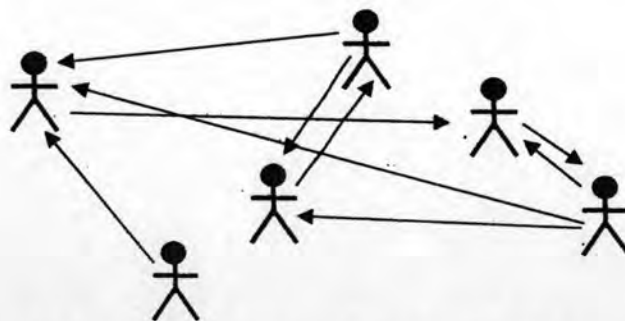
3.1.1 ทิศทางการสื่อสารเป็นไปในลักษณะทางเดียว (One – way Communication) หรือเป็นไปในลักษณะสองทาง (Two – way communication)

3.1.2 ทิศทางในการสื่อสารเป็นไปในลักษณะการสื่อสารจากบุคคลที่มีอำนาจ/สถานภาพสูงกว่าไปสู่บุคคลที่มีอำนาจ/สถานภาพต่ำกว่า ที่เรียกว่า การสื่อสารในแนวตั้ง (Vertical communication) หรือ เป็นไปในลักษณะการสื่อสารจากบุคคลที่ในระดับเดียวกัน ที่เรียกกันว่า การสื่อสารในแนวระนาบ (Horizontal communication)

ภาพที่ 8 : การสื่อสารทางเดียวในแนวตั้ง

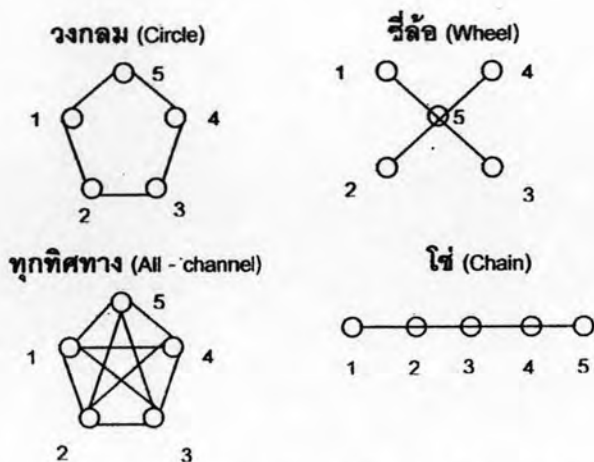

ภาพที่ 9 : การสื่อสารในแนวระนาบ ทั้งแบบทางเดียว – สองทาง

3.2 ทิศทางการไหลเวียนของข้อมูลในเครือข่ายขนาดเล็ก (Information Flow) การไหลเวียนของข้อมูล (Flow) ได้แก่ การที่เรื่องราวหนึ่งถูกส่งต่อจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลอื่นๆ ในเครือข่าย โดยในเครือข่ายขนาดเล็ก มักให้ความสนใจกับการแพร่กระจายข้อมูลในเครือข่ายว่ามีลักษณะแบบใด อาทิ แบบวงกลม (Circle) แบบซี่ล้อ (Wheel) แบบโซ่ (Chain) หรือแบบทุกทิศทาง (All – channel)

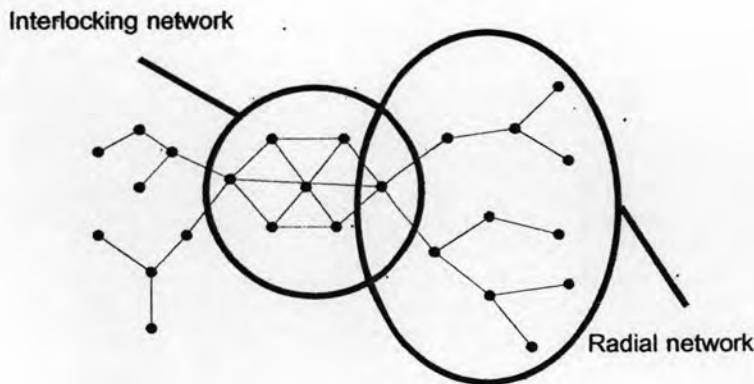
ภาพที่ 10 : ทิศทางการไหลของข้อมูลในเครือข่าย

ที่มา ปาริชาติ สถาปัตตานนท์ ดัดแปลงจาก Rogers & Agarwala - Roger (1976)

3.3 ลักษณะการแพร่กระจายของข้อมูล (Information diffusion) การแพร่กระจายของข้อมูล ได้แก่ การที่ข้อมูลข่าวสารหนึ่งได้รับการบอกเล่าจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลอื่นๆ ในระบบ โดยการวิเคราะห์การแพร่กระจายของข้อมูล นิยมศึกษาในประเด็นต่างๆ อาทิ ใครเชื่อมต่อกับใคร ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนจากใครไปถึงใครกันบ้าง หรือจากกลุ่มใดไปยังกลุ่มใดบ้าง ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนผ่านช่องทางอะไรกันบ้าง แต่ละช่องทางมีระดับความเป็นทางการเพียงใด เรื่องราวที่แตกต่างกันจะมีการไหลเวียนหรือกระจายผ่านกลุ่มสมาชิกในเครือข่ายแตกต่างกันหรือไม่ และแบบแผนการกระจายของข้อมูลอยู่ในลักษณะใด อาทิ การแพร่กระจายจากจุดหนึ่งออกไปสู่จุดอื่นๆ (Radial network)

ภาพที่ 11 : ลักษณะการแพร่กระจายของข้อมูล

ที่มา ปาริชาติ สถาปัตตานนท์ ดัดแปลงจาก Rogers & Kincaid 1981 และ Barabasi (2002)

4. การวิเคราะห์ประเด็นที่สื่อสารในเครือข่าย

John Arquilla & David Ronfeldt นักวิจัยจาก National Defense Research Institute ซึ่งเป็นผู้เขียนหนังสือเรื่อง networks and Netwars (2001) พบว่า “เครือข่ายประกอบสร้างขึ้นผ่านเรื่องเล่า หรือเรื่องราวต่างๆ ซึ่งบอกเล่าโดยผู้คน” (หน้า 328) โดยเรื่องราวต่างๆ เหล่านั้นทำหน้าที่สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ (Identity) และความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Belonging) โดยอาจเป็นเรื่องราวที่ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมว่าพวกเราเป็นใคร เราสามารถร่วมกันทำอะไร และเครือข่ายเราแตกต่างจากคนอื่น ๆ อย่างไร นอกจากนี้เรื่องราวยังทำหน้าที่บอกเล่าถึงความรู้สึกเกี่ยวกับมูลเหตุในการก่อกำเนิดเครือข่าย วัตถุประสงค์ และภารกิจของเครือข่าย ตลอดจนเป้าหมายวิธีการหรือจุดยืนเชิงวัฒนธรรม โดยในที่นี้ เรื่องราว หรือเรื่องเล่าต่างๆ ที่ปรากฏในเครือข่าย ก็คือ เนื้อหาสาระ หรือประเด็นต่างๆ ที่มีการสื่อสารกันในเครือข่ายนั่นเอง

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายและเครือข่ายการสื่อสาร เป็นแนวคิดที่นำมาอธิบายปัญหานำการวิจัยข้อที่ 1. ลักษณะเครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โครงการเกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์ ว่าเป็นอย่างไร

เพราะในโครงการนี้มีเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์แล้ว ก็ยังรวมไปถึงหน่วยงานราชการและองค์กรเอกชน ที่เป็นคณะทำงานหลักของโครงการฯ เพื่อส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ การสร้างองค์ความรู้ เรื่องการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และการสร้างตลาดข้าวหอมมะลิอินทรีย์กับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ จนครบทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร

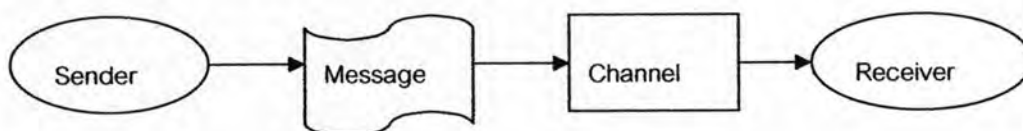
David K. Berlo (อ้างถึงใน ชิตาภา สุขพลา, 2548) ได้กล่าวไว้ว่า “ในชีวิตประจำวันของมนุษย์เรานั้นจำเป็นต้องมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการติดต่อสื่อสาร (Communication) กับผู้อื่นอยู่เสมอ ตั้งแต่ตื่นนอนตอนเช้าจนถึงตีก้นค่ำมีดของแต่ละวัน ในบรรดากิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวันของมนุษย์นั้น ประมาณมากกว่า 70% ต้องถูกใช้ไปกับการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นด้วยวิธีการพูด การฟัง การอ่าน และการเขียน นั้นหมายความว่า มนุษย์เราใช้เวลากันวันละประมาณ 10-11 ชั่วโมง เพื่อการติดต่อสื่อสารกันด้วยการใช้ถ้อยคำ (Verbal Communication) โดยไม่รวมถึงการสื่อสารแบบไม่ใช้ถ้อยคำ (Nonverbal Communication) อันได้แก่ การใช้ท่าทีปฏิกิริยาท่าทาง

(Gesture) การแสดงสีหน้า (Facial Expression) และการเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น การโบกมือ หรือยกแขน เพื่อแสดงความหมายต่างๆ เป็นต้น ซึ่งมนุษย์จะต้องใช้อยู่แล้วเช่นกันเพื่อการติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวัน"

องค์ประกอบของการสื่อสาร

องค์ประกอบที่สำคัญในการสื่อสารของมนุษย์ จะมีองค์ประกอบหลักๆ ร่วมกันอยู่ 4 ประการด้วยกัน คือ (ชิตาภา สุขพลา, 2548 : 7-8)

ภาพที่ 12 : ภาพแสดงองค์ประกอบของการสื่อสาร

1. ผู้สื่อสาร หรือผู้ส่งสาร (Source/Sender)

คือ ผู้ที่เริ่มต้นการติดต่อสื่อสาร อาจเป็นบุคคลคนเดียว เป็นกลุ่ม เป็นองค์กร หรือสถาบันก็ได้

พจนี เชนจรรยา และคณะ (2541) กล่าวว่า ผู้ส่งสาร คือบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นผู้ริเริ่มเริ่มต้นส่งสารไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือเป็นผู้ทำหน้าที่ส่งสารผ่านทางช่องทางไปยังผู้รับสาร ดังนั้น ผู้ส่งสารจึงมีบทบาทในการชี้แนะว่าพฤติกรรมการสื่อสารในสถานการณ์หนึ่งๆ นั้น จะเป็นไปในรูปแบบใดและมีผลอย่างไร

2. ข่าวสาร หรือเนื้อหาสาระเรื่องราว (Message)

คือ เนื้อหาสาระความคิดความรู้สึก ซึ่งอาจจะเป็นภาษาเป็นสัญลักษณ์ หรือสัญญาณต่างๆ ที่สามารถสื่อความหมายเป็นที่เข้าใจกันได้ David K. Berlo (อ้างถึงใน ชัชรี นฤทุม, 2532 : 37 - 40) กล่าวว่า ผลผลิตของผู้ส่งสาร ที่ถ่ายทอดความคิด ความรู้สึก ความต้องการ ข่าวสาร และวัตถุประสงค์ของตนที่ปรากฏออกมาเป็นรูปของรหัส เช่น เมื่อเราพูด สารก็คือถ้อยคำที่เราพูด เมื่อเราเขียน สารก็คือตัวหนังสือที่เราเขียนเป็นคำ เป็นประโยค เมื่อเราแสดงกิริยาท่าทาง สารก็ปรากฏอยู่ในกิริยาที่เราแสดงออกมา เมื่อเราอ่านหนังสือพิมพ์ สารก็คือข่าว ข้อความ และภาพที่

ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์ ซึ่งคุณสมบัติของข่าวสารที่ดีว่าควรจะประกอบด้วยส่วนต่างๆ ที่สำคัญ 4 ส่วน คือ

2.1 ส่วนประกอบของสาร (Message Element) ข่าวสารที่ดีจะต้องมีส่วนประกอบของข่าวสารครบถ้วน คือ จะต้องมีการนำ เนื้อเรื่อง และสรุป คำนำช่วยปลุกเร้าความสนใจของผู้รับ หรือ นำไปสู่เนื้อหาสำคัญของข่าวสาร เนื้อเรื่องของข่าวสารจะเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด ดังนั้นจะต้องมีเนื้อหาสาระครบถ้วน ส่วนสรุปเป็นส่วนปิดท้ายสั้นๆ เกี่ยวกับเนื้อเรื่องหรืออาจจะฝากข้อคิดให้ผู้รับเกิดความพอใจและประทับใจ

2.2 โครงสร้างของสาร (Message Structure) คือ การนำคำนำ เนื้อเรื่อง และสรุปมา ประกอบกันเข้าเป็นโครงสร้างของข่าวสาร การวางโครงสร้างของข่าวสารควรจะวางให้ถูกต้องและเหมาะสมกับผู้รับ

2.3 สัญลักษณ์ของสาร (Message Code) หมายถึง สัญลักษณ์ที่ผู้ส่งสร้างขึ้นเพื่อทดแทนความหมายของข่าวสารที่ส่งให้ผู้รับ เช่น ในรูปของภาษาพูด ตัวอักษร รูปภาพ เสียงเพลง การแสดงออกด้วยท่าทางต่างๆ เป็นต้น ผู้ส่งจะเลือกใช้สัญลักษณ์ชนิดใดขึ้นอยู่กับระดับความรู้ของทั้งผู้ส่งและผู้รับ

2.4 เนื้อหาสาระของสาร (Message Content) หมายถึง สาระต่างๆ ที่มีอยู่ในข่าวสาร เพื่อแสดงถึงวัตถุประสงค์ ความรู้ต่างๆ ที่ผู้ส่งต้องการให้ผู้รับ ได้รับทราบและนำไปใช้ประโยชน์

2.5 การจัดการกับสาร (Message Treatment) หมายถึง การที่ผู้ส่งจะต้องตัดสินใจที่จะเลือกและจัดการผสมผสานของสัญลักษณ์ข่าวสารและเนื้อหาสาระของข่าวสารเข้าด้วยกัน ให้ข่าวสารนั้นออกมาในรูปแบบต่างๆ กัน ที่จะเร้าความสนใจของผู้รับ เช่นเดียวกับการจัดหน้าหนังสือของบรรณาธิการ ซึ่งจะจัดให้ดูสวยงามและง่ายต่อการเข้าใจ เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่าน

3. ช่องทาง หรือสื่อ (Channel)

คือ หนทางหรือวิถีที่จะนำเอาข้อมูลข่าวสารจากผู้ส่งไปสู่ผู้รับ ทำให้ผู้ส่งกับผู้รับได้รับรู้ข่าวสารตรงกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2549) กล่าวว่า การเปิดเสรีคำว่าสื่อ ซึ่งเป็นองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารนั้น มิได้หมายความถึงแต่เฉพาะ สื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร ภาพยนตร์ เท่านั้น หากแต่คำว่าสื่อ นั้น มีมากมายหลายประเภท เช่น

- สื่อบุคคล เช่น พระพยอม ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ฯลฯ

- สื่อพื้นบ้าน/สื่อประเพณี ที่มีอยู่ในทุกภาคของประเทศ และหมายรวมถึงแต่สื่อการแสดงไปจนถึงบรรดาประเพณีพิธีกรรมต่างๆ
- สื่อเฉพาะกิจ/สื่อเฉพาะกาล/สื่อเฉพาะกลุ่ม อันหมายถึง สื่อที่มีลักษณะเฉพาะๆ ในแง่มุมใดมุมหนึ่ง เช่น หอกระจายข่าวเป็นสื่อเฉพาะกิจของชุมชน ป้ายโปสเตอร์โฆษณาเป็นสื่อเฉพาะกาลเวลาหนึ่งๆ
- สื่อวัตถุ/สื่อสถานที่ ในพุทธศาสนามีการใช้สื่อวัตถุและสื่อสถานที่อย่างมาก เช่น พระพุทธรูป โบสถ์ วิหาร สระน้ำ ฯลฯ

กล่าวโดยสรุปก็คือ นิยามของคำว่า “สื่อ” นั้นกินอาณาเขตกว้างขวางมาก แต่สำหรับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้เลือกประเภทของสื่อ คือ สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ มาใช้อธิบายในงานวิจัยนี้ ซึ่งทั้งสองสื่อนี้ผู้วิจัยนำเสนอเนื้อหา รายละเอียดดังนี้

3.1 สื่อบุคคล

3.1.1 ความหมายและประเภทของ “สื่อบุคคล”

หากพิจารณาตามการสื่อสารจะพบว่า “การสื่อสาร” เข้าไปเกี่ยวข้องกับสังคมของมนุษย์อย่างแยกไม่ออกดังเช่นที่ Rosengren (2000) มองว่า แต่ละบุคคลในฐานะส่วนย่อยหนึ่งของสังคม ซึ่งมีการสื่อสารเข้าไปเกี่ยวข้อง บุคคลจึงเข้าเป็นตัวกลางแทรกอยู่ในทุกสถานการณ์ทางการสื่อสาร ส่งผลให้บุคคลมีสถานภาพเป็น “สื่อ” ประเภทหนึ่ง หรือที่เรียกว่า “สื่อบุคคล” (Personal media / Individual communication media) ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นตัวกลางเชื่อมโยงบุคคลหนึ่งให้รู้จักกับบุคคลอื่น หรือในฐานะเป็นพาหนะในการถ่ายทอดสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร หรือในฐานะเป็นพื้นที่ในการสร้างความหมายร่วมกัน (Shared meaning) ระหว่างผู้เข้ารหัสและผู้ถอดรหัส สามารถวิเคราะห์ถึงลักษณะเฉพาะของ “สื่อบุคคล” ได้ว่า ในสถานการณ์การสื่อสารที่มีสื่อบุคคลเป็นสื่อกลางนั้น สามารถเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างกันและกันได้ทันที เนื่องจากกระบวนการสื่อสารนี้เป็นไปในรูปแบบของการเห็นหน้าเห็นตากัน และเกิดการสลับบทบาทระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารเป็นระยะๆ ซึ่งเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลในลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory communication) และการสื่อสารระหว่างบุคคลที่ผ่านสื่อบุคคลซึ่งได้เห็นหน้าค่าตากันนี้ ส่งผลให้เกิดความรู้สึกใกล้ชิด และพึ่งพาอาศัยกันระหว่างปัจเจกบุคคล ก่อให้เกิดความรู้สึก “ไว้วางใจ” ในท้ายที่สุด จึงกล่าวได้ว่า “สื่อบุคคล” เป็นสื่อที่มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากสื่ออื่นๆ ตรงที่เป็น “สื่อที่เกิดขึ้นบนปฏิสัมพันธ์แบบเห็นหน้ากัน”

3.1.2 ลักษณะเฉพาะของสื่อบุคคล

อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ และคณะ (2549 : 216-221) ได้อธิบายลักษณะของสื่อบุคคลไว้ดังนี้

(1.) ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคล ในการสื่อสารนั้นมีหลายระดับ เช่น สื่อสารมวลชน สื่อสารในองค์กร สื่อสารกลุ่ม สื่อสารระหว่างบุคคล สื่อสารภายในบุคคล ฯลฯ บรรดาสื่อประเภทอื่นๆ เช่น สื่อเฉพาะกิจ และสื่อมวลชน สามารถจะทำงานได้ทุกระดับ ยกเว้น การสื่อสารภายในใจ หรือ การสื่อสารภายในบุคคล ซึ่งมีแต่ "สื่อบุคคล" เท่านั้นที่ทำได้และในกระบวนการสื่อสารที่มีบุคคลทำหน้าที่เป็น "สื่อ" จึงเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งจำแนกการสื่อสารที่ผ่านสื่อบุคคลได้ 2 ประเภท คือ

- การสื่อสารภายในบุคคล เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลเอง เช่น การพูดกับตัวเอง การนั่งคิดทบทวนเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ฯลฯ นับเป็น การสื่อสารในขั้นตอนแรก ก่อนที่จะทำการสื่อสารออกไปสู่บุคคลอื่น
- การสื่อสารระหว่างบุคคล เป็นการสื่อสารระหว่างปัจเจกบุคคล ซึ่งหลายๆ สถานการณ์ทางการสื่อสารนั้น "สื่อบุคคล" นอกจากทำบทบาทหน้าที่เป็นสื่อกลางในการนำพาข่าวสารต่างๆ แล้ว ยังเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนความหมาย ความเข้าใจ และความสัมพันธ์ต่างๆ ระหว่างบุคคลด้วย

(2.) ปฏิสัมพันธ์ทางการสื่อสารแบบเห็นหน้ากัน เนื่องจากกระบวนการสื่อสารโดยสื่อบุคคล เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป ปฏิสัมพันธ์ทางการสื่อสารที่เกิดขึ้น จึงเป็นไปในรูปแบบของ "การเห็นหน้าค่าตากัน" ส่งผลให้เกิด "พื้นที่" ในการสร้างความหมายร่วมกัน (Shared meaning) และกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างกันและกันได้ทันทีระหว่างผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ดังนั้น การสื่อสารที่อาศัยสื่อบุคคลเป็นสื่อ นั้น จำเป็นต้องอาศัย "ความสัมพันธ์ทางการสื่อสาร" ค่อนข้างสูง ขณะที่สื่อประเภทอื่นๆ (สื่อมวลชน) มักมีปัจจัยภายนอกเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสื่อสาร ได้แก่ ความพร้อมหรือความสมบูรณ์ของอุปกรณ์สื่อสัญญาณ สภาพดินฟ้าอากาศ ฯลฯ หากแต่สื่อบุคคลมักใช้ "ความสัมพันธ์" เป็นตัวแปรสำคัญในการกำหนดความสำเร็จทางการสื่อสาร เนื่องจากในสถานการณ์การสื่อสารระหว่างบุคคล มักมีเรื่องของสภาวะอารมณ์/จิตใจของผู้ส่งสารและผู้รับสารเข้ามาเกี่ยวข้อง บุคคลที่ทำหน้าที่เป็นสื่อบุคคลจึงต้องมีความสามารถในการทำความเข้าใจผู้รับสารว่าต้องการอะไร เข้าใจหรือไม่ พอใจหรือไม่ อย่างไร และสามารถปรับเปลี่ยนหรือแก้ไขสถานการณ์ในขณะที่ทำการสื่อสารได้ คุณลักษณะประการนี้จึงส่งผลให้อนุমানได้ถึงศักยภาพอันยิ่งใหญ่ของ "สื่อบุคคล" ที่นำมาไปใช้ในการสื่อสารเพื่อจุดมุ่งหมายต่างๆ ได้เป็นอย่างดี

(3.) สามารถสลับบทบาทระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร สื่อประเภทอื่นๆ มีสถานะเป็นเพียง "สื่อ" ได้เพียงประการเดียวแต่เนื่องจาก "สื่อบุคคล" มีลักษณะพิเศษในการทำบทบาทหน้าที่ทั้งในฐานะผู้ส่งสาร (Sender) และฐานผู้รับสาร (Receiver) ซึ่งเป็นการสลับบทบาทตัวเอง (Shift role) ไปมาได้ระหว่างการเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสาร โดยในขณะที่ "สื่อบุคคล" แสดงบทบาทเป็นผู้ส่งสารนั้นสามารถกำหนดและดำเนินกระบวนการสื่อสารได้เองตั้งแต่การให้ความหมาย การสร้างและออกแบบสาร การเลือกวิธีการและกลยุทธ์การสื่อสารต่างๆ ตลอดจนสามารถแปลงสารเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การสื่อสาร ขณะเดียวกันก็ต้องเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้รับสารเพื่อแปลความหมายและตอบข้อซักถามกับคู่สนทนาด้วยเช่นกัน การสลับบทบาทระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารเป็นระยะๆ นี้เรียกว่า "การสื่อสารสองทาง" (Two-way communication)

(4.) มีปฏิริยาโต้ตอบทางการสื่อสารได้ทันที เนื่องจากกระบวนการสื่อสารโดย "สื่อบุคคล" มีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทางดังกล่าว จึงส่งผลให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถโต้ตอบกันได้ได้ทันที ซึ่งสามารถเห็นได้จากทุกระดับการสื่อสารไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารภายในบุคคล การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารกลุ่มย่อย การสื่อสารในองค์กร การสื่อสารมวลชน

(5.) สามารถปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การสื่อสารได้ในขณะทำการสื่อสาร เมื่อการสื่อสารโดยสื่อบุคคลเป็นการสื่อสารแบบเห็นหน้ากันและเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีลักษณะการไหลของข้อมูลแบบสองทาง จึงมีแนวโน้มที่สื่อบุคคลสามารถคาดการณ์ถึงผลสำเร็จทางการสื่อสารได้ในระดับหนึ่ง เพราะสื่อบุคคลมีสถานะเป็นผู้ส่งสารที่ทราบล่วงหน้าได้ ใครเป็นผู้รับสารหรือทราบว่า จะทำการสื่อสารกับ "ใคร" ทำให้สามารถเลือก "สาร" และ "วิธีการสื่อสาร" ให้สอดคล้องกับผู้รับสารได้ หรือที่เรียกว่า "กลยุทธ์การสื่อสาร" (Strategies of Communication)

(6.) เป็นสื่อที่มีโอกาสใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้สูงกว่าสื่ออื่น ๆ เนื่องจากกระบวนการทัศนในการใช้สื่อแต่เดิมนั้น มักเน้นประสิทธิภาพของสื่อในการถ่ายทอดข่าวสารจากภาครัฐ หรือเป็น "เครื่องมือ" ในการโน้มน้าวและถ่ายทอดข่าวสารจากภาครัฐ บทบาทหน้าที่ของสื่อโดยส่วนใหญ่ จึงเป็นในลักษณะของการแจ้งข่าวสารเพื่อทราบ (Inform) ซึ่งสื่อบุคคลเองก็เป็นไปในลักษณะนี้ เช่นกัน โดยเฉพาะสื่อบุคคลที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐ นักพัฒนา กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ฯลฯ ที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเพื่อการพัฒนา มักมีรูปแบบการสื่อสารแบบสั่งการที่มีทิศทางการไหลของข่าวสารแบบแนวตั้ง (Vertical)

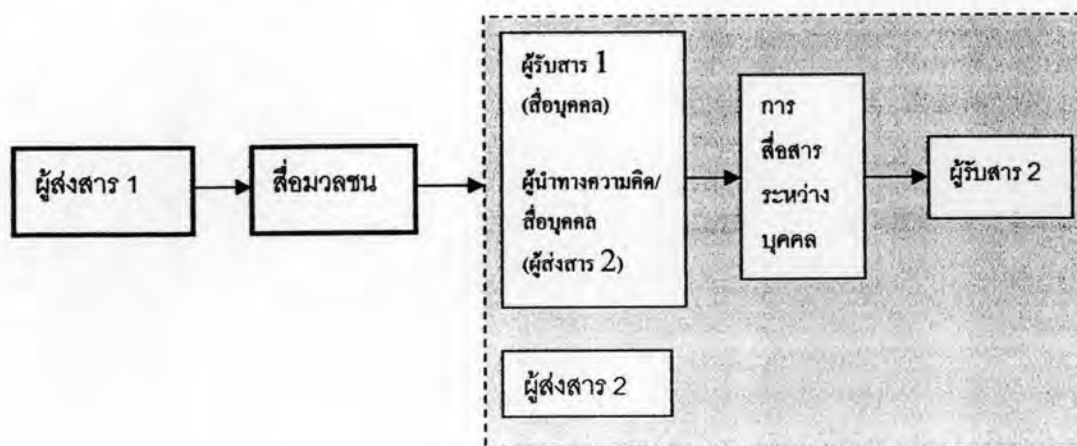
ปัจจุบันการใช้สื่อ เพื่อการพัฒนาในกระบวนการทัศนทางเลือก (Alternative Paradigm) มีการขยายมุมมองเรื่องการใช้สื่อหลากหลายขึ้น โดยเฉพาะ "สื่อบุคคล" ซึ่งมีงานวิจัยที่เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา สะท้อนให้เห็นว่าภาครัฐเริ่มให้ความสำคัญในการใช้สื่อบุคคลเพื่อการพัฒนาขึ้น ประสิทธิภาพของสื่อบุคคลในการพัฒนาชุมชน และส่วนใหญ่รูปแบบการสื่อสารที่ใช้จะเป็นลักษณะการขอความร่วมมือ การปรึกษาหารือ หรือที่เรียกว่า "การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม"

ซึ่งมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทาง ล่างขึ้นบน ลักษณะการไหลของข่าวสารมีแบบรอบทิศทาง ทั้งจากบนลงล่าง ล่างขึ้นบน และการสื่อสารแนวนอน ซึ่งทำให้ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาตอบโต้กัน (Interactive) ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการตลอดเวลา ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวนี้ เมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนซึ่งเป็นสื่อแบบทางเดียวแล้ว หรือแม้แต่สื่อเฉพาะกิจ เช่น โปสเตอร์ แผ่นพับ วิดีทัศน์ ฯลฯ ก็มีโอกาสน้อยกว่าสื่อบุคคลที่จะได้ใช้แบบจำลองการสื่อสารแบบทางเลือกที่เป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

(7.) **ข้อเด่นในเรื่องความเชื่อถือและความไว้วางใจ** ในสถานการณ์การสื่อสารที่มีสื่อบุคคลเป็นสื่อกลางนั้น สามารถเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างกันและกันได้ทันที เนื่องจากกระบวนการสื่อสารนี้ เป็นไปในรูปแบบของการเห็นหน้าค่าตากัน จึงเป็นการสื่อสารที่ทราบได้ว่า “ใครเป็นใคร” หรือการ “ทำความรู้จักกัน” เกิดขึ้นในระหว่างการสื่อสาร ซึ่งนำไปสู่ความรู้สึกใกล้ชิดและพึ่งพาอาศัยกันระหว่างปัจเจกบุคคล และก่อให้เกิดความรู้สึก “ไว้วางใจ” ได้ในท้ายที่สุด และหากเกิดการสื่อสารหลายๆ ครั้ง ผู้ส่งสารและผู้รับสารได้รู้จักกันมากขึ้น อาจเกิดความเชื่อถือในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ได้ทำการสื่อสารตามมา เช่น เชื่อถือในคำพูด ความรู้ เป็นต้น

(8.) **ข้อจำกัดในเรื่องความถูกต้องของข้อมูลข่าวสาร** แม้ว่าสื่อบุคคลจะมีข้อเด่นในเรื่อง การเห็นหน้าค่าตากันในการสื่อสารและความไว้วางใจกันนั้น นอกจากนี้ “สื่อบุคคล” ยังมีความสำคัญในการแพร่กระจายข่าวสารที่มีผลต่อขั้นตอนการปฏิบัติ หรือใช้นวัตกรรมได้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน เนื่องจากสื่อบุคคลสามารถให้คำแนะนำ หรือคำปรึกษาได้ ในขณะที่สื่อมวลชนทำหน้าที่ได้เพียงการถ่ายทอด หรือโน้มน้าวด้วยข้อมูลเท่านั้น แต่ขณะเดียวกันสื่อบุคคลก็มีข้อจำกัดเช่นกัน คือ เรื่องความสามารถในการควบคุมความแม่นยำของข้อมูลข่าวสาร ซึ่งหากพิจารณาจากแนวคิดเรื่อง “สื่อบุคคล” ในแบบจำลองการสื่อสารสองจังหวะ (Two – step flow of information) ที่กล่าวถึง กระบวนการสื่อสารที่สารถูกส่งผ่านสื่อมวลชนมายังกลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่ง และกลุ่มบุคคลดังกล่าวได้เปรียบเทียบบทบาทของตนจากการเป็นผู้รับสารมาเป็นผู้ส่งสารอีกครั้งหนึ่ง และส่งสารผ่านสื่อไปยังผู้รับสารอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งการถ่ายทอดสารไปยังผู้รับสารเป็นทอดๆ เช่นนี้ อาจเกิดความคลาดเคลื่อนของข้อมูลได้เช่นกัน

ภาพที่ 13 : แบบจำลองการแพร่กระจายข่าวสารสองขั้นตอน / สองจังหวะ

(9.) เป็นสื่อที่พัฒนาได้อย่างมีศักยภาพ แม้ว่าจะ เป็นสื่อขนาดเล็ก แต่เป็นสื่อที่ใกล้ชิด ติดชุมชนมากที่สุด ดังนั้นสื่อบุคคลจึงมากไปด้วยพลังการพัฒนา อย่างไรก็ตามก็ต้องขึ้นอยู่กับ “วิธีการใช้สื่อ” และ “ศักยภาพของสื่อ” ด้วยไม่ใช่แค่คำพัง “ตัวสื่อ”

แม้ “สื่อบุคคล” จะมีลักษณะร่วมกับสื่อประเภทอื่นๆ คือ มีทั้งข้อเด่นและข้อจำกัด แต่สื่อ บุคคลก็เป็นสื่อที่มีคุณลักษณะเฉพาะในความเป็น “มนุษย์” ที่ไม่เหมือนสื่อประเภทอื่นๆ ที่เป็นวัตถุ สิ่งของที่ “เสียแล้ว ซ่อมได้” แต่ข้อที่สื่อบุคคลมีส่วนร่วมกับการสื่อประเภทอื่นๆ คือ “สามารถพัฒนาได้” และศักยภาพในฐานะมนุษย์ก็ทำให้สามารถพัฒนาได้อย่างมากมาย เช่น งานวิจัยเกี่ยวกับสื่อ บุคคลที่ผ่านมาต่างสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของกลยุทธ์การสื่อสารที่ส่งผลต่อความสำเร็จ ทางการสื่อสาร และเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งสำหรับสื่อบุคคลที่จำเป็นต้องเรียนรู้ และพัฒนา เพื่อปรับประยุกต์ใช้ให้เข้ากับแต่ละสถานการณ์หรือบริบท (Context) ทางการสื่อสาร

ลักษณะเฉพาะของ “สื่อบุคคล” ดังกล่าวมาทั้งหมดสะท้อนให้เห็นภาพ “สื่อบุคคล” ใน ฐานะเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารได้ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะเรื่องประสิทธิภาพในการสื่อสาร ของ “สื่อบุคคล” ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับ “ความสามารถหรือศักยภาพของตัวสื่อบุคคล” ล้วนๆ เช่น ความสามารถในการแสวงหาข้อมูลข่าวสาร (Information seeking) ความสามารถในการ ถ่ายทอด ความสามารถในการแปลงสารตลอดจนความสามารถในการใช้กลยุทธ์การสื่อสารต่างๆ เป็นต้น

3.1.3 บทบาทของสื่อบุคคลในแบบจำลององค์ประกอบการสื่อสาร

หากพิจารณาถึงบทบาทหน้าที่ของ “สื่อบุคคล” โดยใช้แบบจำลองการสื่อสารหรือ S – M – C – R มาเป็นตัวตั้ง จะเห็นได้ว่า “สื่อบุคคล” สามารถทำหน้าที่ในการสื่อสารได้ครบทุกองค์ประกอบในแบบจำลอง ดังนี้ (อมรรัตน์ ทิพย์เลิศ และคณะ, 2549 : 223-225)

1. บทบาทของสื่อบุคคลในฐานะผู้ส่งสาร (Sender) ในฐานะของ “ผู้ส่งสาร” สื่อบุคคลสามารถแสดงบทบาทเป็นผู้ส่งสารซึ่งเป็นการสื่อสารแบบขาออก (Out put) ได้ในหลายระดับ ได้แก่

- สื่อบุคคลเป็นผู้ถ่ายทอดเนื้อหาสารที่ได้รับมา (Transmitter)
- สื่อบุคคลเป็นผู้ใส่รหัสความหมายต่างๆ (Encoder) ไปยังผู้รับสาร
- สื่อบุคคลเป็นผู้แปลงสาร (Message translator) กรณีที่ข่าวสารจากภาครัฐที่แจ้งเข้ามาไปยังประชาชน อาจมีความซับซ้อนในประเด็น เนื้อหาทางวิชาการที่ยากแก่การเข้าใจ สื่อบุคคลสามารถทำหน้าที่แปลงสารด้วยวิธีการเฉพาะตนที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าใจได้

2. บทบาทของสื่อบุคคลในฐานะเป็นเนื้อหาสาร (Message) เนื่องจากแนวคิดเรื่อง “ผู้นำความคิด” มีความเชื่อว่าบุคคลทุกคนไม่ได้อยู่อย่างโดดเดี่ยวในสังคม แต่ต้องมีกิจกรรมร่วมกันภายในสังคม และเกิดการติดต่อสื่อสารทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเกิดขึ้น ดังนั้น ผู้นำทางความคิดจึงเป็นบุคคลที่ได้รับความเชื่อถือจากบุคคลอื่นในสังคมให้เป็นผู้นำในเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามความสามารถ ตามความเหมาะสม สื่อบุคคลที่เป็นผู้นำทางความคิด เช่น ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ประธานชุมชน พระ ปราชญ์ชุมชน ฯลฯ สามารถใช้การกระทำของตน เป็นเนื้อหา (Message) ในการสื่อสารกับชาวบ้าน

3. บทบาทของสื่อบุคคลในฐานะ “ช่องทาง” หรือเป็น “สื่อ” (Channel / Media) โดยการทำหน้าที่เป็น “ตัวเชื่อม” ที่ไม่ใช่การเชื่อมเฉพาะข่าวสารจากภาครัฐและชาวบ้านเท่านั้น หากแต่ต้องเชื่อมความเข้าใจของทั้งสองฝ่ายด้วย ซึ่งเป็นการสร้าง “สายสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างชาวบ้านด้วยกันในชุมชน และระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอกชุมชน”

4. บทบาทของสื่อบุคคลในฐานะ “ผู้รับสาร” (Receiver) โดยทั่วไปในการศึกษาสื่อบุคคลนั้นมักจะสนใจแต่การสื่อสารขาออก (Out put) ของตัวสื่อบุคคลว่ามีการพูดโน้มน้าวอย่างไร แต่ทว่ามักจะหลุดหายมิติของการสื่อสารขาเข้า (In put) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในกระบวนการสื่อสาร เพราะหากมีการสื่อสารขาเข้าไม่ดีพอก็ยากจะมีการสื่อสารขาออกที่ดีได้ ดังนั้น หากสื่อบุคคลในฐานะ “ผู้รับสาร” ไม่มีการเปิดรับข่าวสารที่มากพอและมีประสิทธิภาพดีพอซึ่งเป็นการสื่อสารขาเข้า การส่งสารไปยังคนอื่น ๆ ก็ไม่น่าจะทำได้ดีเช่นกัน โดยเฉพาะการเปิดรับข่าวสารเรื่อง

สุขภาพควรมีการเปิดรับอย่างหลากหลายช่องทาง และวิธีการแสวงหาข่าวสาร (Information seeking) ที่มีประสิทธิภาพนั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เพราะเรื่องสุขภาพเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยความรู้และข้อมูลที่ถูกต้อง

3.2 สื่อเฉพาะกิจ

3.2.1 ความหมายของ “สื่อเฉพาะกิจ”

เกศินี จุฑาวิจิตร (2540) ได้กล่าวว่า สื่อเฉพาะกิจ หมายถึง สิ่งที่ถูกผลิตขึ้นมาโดยมีเนื้อหาสาระที่เฉพาะเจาะจง และมีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ที่ผู้รับสารเฉพาะกลุ่ม

สมควร กวียะ (อ้างถึงใน สิทธิศร มงคลชาติ, 2544) ได้ให้คำจำกัดความของสื่อเฉพาะกิจไว้ คือ สื่อที่สร้างขึ้น หรือซื้อ หรือเช่า โดยองค์กรใดองค์กรหนึ่งของสื่อมวลชน แต่ได้พัฒนาเนื้อหา มาเพื่อใช้ประโยชน์เป็นเรื่องๆ ไป ฉะนั้นสื่อเฉพาะกิจทั่วไปมีกลุ่มประชาชนเป้าหมายที่แน่นอนมีการส่งเนื้อหาต่างๆ อันจะเป็นประโยชน์กับประชาชนเฉพาะกลุ่มนั้นๆ การผลิตไม่ยุ่งยาก การนำเสนอเนื้อหาเป็นไปอย่างง่าย ๆ

การสื่อสารจะประสบความสำเร็จได้หรือไม่นั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับสื่อที่ใช้ในการสื่อสาร ซึ่งเกณฑ์ที่ใช้ในการเลือกสื่อโดยทั่วไปมีดังนี้ (นิพนธ์ สุขปริดี, 2545)

1. เลือกสื่อที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการสื่อสาร ทั้งนี้เพราะจุดมุ่งหมายของการสื่อสารที่ต่างกัน ย่อให้ประสพการณ์การรับสารที่ต่างกัน การเลือกใช้สื่อในการสื่อสารจึงต้องให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมาย โดยพยายามเลือกสื่อที่ส่งเสริมให้ผู้รับสารได้มีส่วนร่วมในการสื่อสารอย่างจริงจัง และให้ข้อมูลย้อนกลับ เพื่อให้เข้ามามีการแลกเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมขั้นตอนสุดท้ายไปตามจุดมุ่งหมายที่ต้องการ

2. เลือกสื่อที่สอดคล้องกับลักษณะการตอบสนอง และพฤติกรรมขั้นสุดท้ายของผู้รับสารที่คาดหวังจะเกิดขึ้น พฤติกรรมของผู้รับสารจะเกิดขึ้นได้ถ้าผู้รับสารมีความพึงพอใจในกิจกรรมและประสพการณ์ที่ได้รับ ความพึงพอใจย่อมก่อให้เกิดการส่งสารที่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น การเลือกสื่อในการสื่อสารจึงควรเลือกสื่อที่ช่วยให้ผู้รับสารเกิดความสนใจ มีการตอบสนองและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่คาดหวัง

3. เลือกสื่อในการสื่อสารที่เหมาะสมกับความสามารถ และประสพการณ์เดิมของผู้รับสาร โดยอยู่ในขอบเขตความสามารถของผู้รับสารแต่ละคนที่เลือกอำนวยความสะดวกให้ผู้รับสารสามารถรับสารได้

โดยง่าย และไม่จำเป็นต้องใช้สื่อเดียวกันกับผู้รับสารทุกคนเหมือนกันหมด เพราะสื่อบางอย่างอาจไม่เหมาะสมกับผู้รับสารบางคน ดังนั้น การเลือกสื่อจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล กลุ่มคน และมวลชน

4. ผู้รับสาร (Receiver)

คือ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นเป้าหมายของการสื่อสารหรือเป็นจุดหมายปลายทาง (destination) ของสารนั่นเอง

ปรมะ สตะเวทิน (2538) กล่าวว่า ผู้รับสารอาจเป็นคนๆ หนึ่ง คนกลุ่มหนึ่ง หรือเป็นองค์กรก็ได้ ซึ่งหากผู้รับสารเข้าใจสารของผู้ส่งสาร การสื่อสารก็ประสบความสำเร็จ การที่ผู้รับสารได้ดีแค่ไหนขึ้นอยู่กับปัจจัยในตัวของผู้รับสาร อันได้แก่ ทักษะในการสื่อสาร ทักษะคิดความรู้ ระดับสังคม และวัฒนธรรม

รูปแบบของการสื่อสาร

รูปแบบของการสื่อสารนั้นได้มีการจำแนกไว้หลายลักษณะ ตามหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณา ในที่นี้จะกล่าวถึงรูปแบบของการสื่อสาร 3 ลักษณะ คือ จำแนกตามทิศทางการสื่อสาร จำแนกตามลักษณะการใช้ และจำแนกตามการไหลของข่าวสาร

1. จำแนกตามทิศทางการสื่อสาร แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

1.1 การสื่อสารทางเดียว (One way Communication) หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารถ่ายทอดสารไปยังผู้รับสารแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้ซักถามข้อสงสัยหรือแสดงความคิดเห็นจึงไม่มีกริยาย้อนจากผู้รับสาร การสื่อสารมีน้อยหรือไม่มีเลย โดยทั่วไปการสื่อสารในลักษณะนี้จะเป็นไปในรูปของนโยบาย แผนงาน คำสั่งต่าง ๆ ของผู้บริหาร หรือผู้นำ และมักตจะเกิดขึ้นกับการสื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น

1.2 การสื่อสารสองทาง (Two way Communication) หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารส่งข้อมูลข่าวสารไปยังผู้รับสารทางหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันเมื่อผู้รับสารได้รับข้อมูลแล้วก็ส่งข้อมูลข่าวสารตอบกลับมายังผู้ส่งสารด้วยอีกทางหนึ่ง จึงเป็นการสื่อสารที่ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างก็สามารถรับและข่าวสารซึ่งกันและกัน มีการเปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้ซักถามข้อข้องใจหรือข้อสงสัย

ต่าง ๆ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการโต้ตอบกัน ทำให้ผู้รับสารและผู้ส่งสารมีความเสมอภาคกันในการติดต่อสื่อสาร ซึ่งจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานไปได้ด้วยดี

2. จำแนกตามลักษณะการใช้ แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

2.1 การสื่อสารแบบเป็นทางการ (Formal Communication) หมายถึง การติดต่อสื่อสารที่คำนึงถึงบทบาทหน้าที่ และตำแหน่งระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งเป็นการสื่อสารที่มีระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ชัดเจน อาจจะเป็นการสื่อสารที่ใช้ลายลักษณ์อักษร หรือไม่ใช้ลายลักษณ์อักษรก็ได้

2.2 การสื่อสารที่ไม่เป็นทางการ (Informal Communication) หมายถึง การติดต่อสื่อสารโดยไม่พิจารณาถึงตำแหน่งหน้าที่ และมีได้ดำเนินไปตามระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ แต่เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นจากความสนิทสนมคุ้นเคย และจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ในทางส่วนตัวมากกว่า การติดต่อสื่อสารในลักษณะนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการสื่อสารโดยใช้คำพูด ได้แก่ การพบปะพูดคุยสนทนากัน

3. จำแนกตามการไหลของข่าวสาร แบ่งออกเป็น 3 แบบ คือ

3.1 การสื่อสารจากบนลงล่าง (Downward Communication) หมายถึง การส่งข่าวสารจากบุคคลที่มีตำแหน่งสูงกว่าลงมายังตำแหน่งที่ต่ำกว่า เป็นลักษณะการเคลื่อนไปตามสายการบังคับบัญชา รูปแบบการสื่อสารอาจเป็นด้วยคำสั่งที่เป็นวาจา เป็นลายลักษณ์อักษรหรือภาพ การสื่อสารในลักษณะนี้จะทำให้ตัวสารมีน้ำหนักความน่าเชื่อถือ เนื่องจากผู้ส่งสารเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับ มักจะเป็นการสื่อสารประเภทการแจ้งนโยบาย ระเบียบ ข้อบังคับ คำสั่ง คำเตือน เป็นต้น

3.2 การสื่อสารจากล่างขึ้นบน (Upward Communication) หมายถึง การส่งข่าวสารจากบุคคลที่ตำแหน่งต่ำกว่ากลับขึ้นไปตามสายการบังคับบัญชาสู่ตำแหน่งที่สูงกว่า ข้อมูลข่าวสารในลักษณะนี้มักจะเป็นในรูปของการรายงานผลการปฏิบัติงานข้อเสนอแนะ การปรึกษาหารือ การร้องทุกข์ เป็นต้น ซึ่งการสื่อสารในรูปแบบนี้เป็นการพัฒนาเสริมสร้างให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ผู้ที่มีตำแหน่งสูงกว่าสามารถนำข้อมูลที่ได้ไปใช้ประโยชน์ได้ และทำให้สมาชิกของสังคมมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่

3.3 การสื่อสารในแนวนอน (Horizontal communication) หมายถึง การติดต่อสื่อสารของบุคคลในระดับเดียวกัน เป็นการสื่อสารที่ไม่เป็นทางการโดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น เพื่อนฝูง ญาติพี่น้อง เป็นต้น การสื่อสารรูปแบบนี้ขึ้นอยู่กับบรรยากาศของความไว้วางใจซึ่ง

กันและกัน ทั้งยังช่วยเสริมสร้างความรับผิดชอบร่วมกันของหมู่คณะ ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน

ประเภทของการสื่อสาร

การสื่อสารมีมากมายหลายประเภท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณาแบ่งประเภทของการสื่อสาร สำหรับการศึกษารื่อง "เครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โครงการเกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์" ผู้วิจัยจะใช้ "ระดับการติดต่อสื่อสาร" มาเป็นเกณฑ์ในการจำแนกประเภทของการสื่อสาร โดยจะกล่าวถึงการสื่อสาร 2 ประเภท ที่นำมาใช้วิเคราะห์งานชิ้นนี้ ได้แก่

1. การสื่อสารระหว่างบุคคล (Interpersonal Communication)

1.1 ความหมายของการสื่อสารระหว่างบุคคล

ปรมะ สตะเวทิน (2546: 35) กล่าวว่า การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นการสื่อสารที่มีบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป หรือเป็นกลุ่มย่อยที่มีลักษณะการสื่อสารแบบตัวต่อตัว (person to person) โดยผู้ทำหน้าที่สื่อสารจะเป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสาร สามารถติดต่อแลกเปลี่ยนสารกันได้โดยตรง (direct) สามารถปรับเปลี่ยนสถานภาพของการเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารร่วมกันในระหว่างทำ การสื่อสาร กล่าวคือ ขณะที่บุคคลหนึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร บุคคลอื่นๆ ในกลุ่มจะทำหน้าที่เป็นผู้รับสาร โดยการสื่อสารประเภทนี้จะมียุทธศาสตร์ประกอบของการสื่อสารอยู่ครบถ้วน คือ ผู้ส่งสาร (Source) สาร (Message) ช่องทาง (Channel) ผู้รับสาร (Receiver) ผล (Effect) และปฏิกิริยาตอบสนอง (Feedback) ดังนั้น การสื่อสารระหว่างบุคคลจึงเกิดขึ้นได้ในกรณีคน 2 คน เช่น การพูดคุยระหว่างคน 2 คน การเขียนจดหมายถึงกัน การใช้โทรศัพท์ เป็นต้น ในทำนองเดียวกัน การสื่อสารระหว่างบุคคลก็เกิดขึ้นได้ในกรณีของกลุ่มย่อย (small group) ซึ่งมีมากกว่า 2 คนขึ้นไป รวมตัวกันในลักษณะที่สามารถติดต่อแลกเปลี่ยนสารกันได้โดยตรง เช่น การประชุมกลุ่มย่อย การเรียนในชั้นเรียน เป็นต้น

ชิตาภา สุขพหลำ (2548: 16) กล่าวว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล คือ การสื่อสารของบุคคลอย่างน้อย 2 คน ซึ่งมีความสัมพันธ์กัน เพื่อถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความรู้สึก ทั้งในรูปแบบวัจนภาษาและอวัจนภาษา โดยปรากฏตัวต่อหน้ากัน มีการแลกเปลี่ยนบทบาทในการเป็นผู้รับ

สารและสงสาร ทำให้เกิดการสื่อสารแบบสองทาง ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อความหมายร่วมกันทั้ง 2 ฝ่าย

Devito (อ้างถึงในชิตามา สุขพลำ, 2548: 17) กล่าวว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล คือ บางสิ่งบางอย่างที่เราปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (Interpersonal is something you do everyday) โดยมนุษย์ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลเพื่อวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ คือ

1. เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ (To Learn)
2. สร้างสารสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ (To Relate)
3. ควบคุมหรือมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น (To Influence)
4. สร้างความสนุกสนาน ลดความตึงเครียด (To Play)
5. ร้องขอหรือให้ความช่วยเหลือ (To Help)

1.2 ลักษณะการสื่อสารระหว่างบุคคล

ชิตามา สุขพลำ (2548: 19) ได้แบ่งลักษณะของการสื่อสารระหว่างบุคคลออกเป็น 8 ลักษณะ

1. การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นกระบวนการของการติดต่อกัน แนวทาง วิธีการ หรือผลที่เกิดขึ้นจึงอยู่กับบุคคลทั้ง 2 ฝ่าย
2. การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะคนเราต้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ อยู่เสมอ
3. การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นกระบวนการที่ไม่สามารถย้อนกลับได้หรือทำซ้ำไม่ได้
4. การสื่อสารระหว่างบุคคลเกิดขึ้นภายใต้บริบททางวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นแนวกำหนดลักษณะและวิธีการในการสื่อสารของบุคคลแต่ละคน
5. การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นกระบวนการของการปรับตัวเข้าหากันของบุคคล ซึ่งอาจจะมี ความแตกต่างกันเพื่อให้สัมพันธ์กันได้
6. การสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นชุดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นสลับกันไปอย่างต่อเนื่องทั้ง 2 ฝ่าย
7. รูปแบบความสัมพันธ์ของคู่สื่อสารในกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคลอาจเป็นแบบเสมอภาคกันหรือแบบประกอบกันก็ได้
8. การสื่อสารแต่ละครั้งจะประกอบไปด้วยมิติด้านเนื้อหา และมิติด้านความสัมพันธ์ควบคู่กันไปด้วย

1.3 ระดับของการสื่อสารระหว่างบุคคล

ชิตาภา สุขพหลา (2548: 24) ได้แบ่งระดับของการสื่อสารระหว่างบุคคลออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. การสื่อสารที่เป็นแบบแผนเป็นทางการ มักจะใช้ในกรณีที่ต้องการให้เกิดความรู้สึกถึงการมีแบบแผนเป็นพิธีการ นำภาคภูมิ นำเกรงขาม หรือแสดงการให้เกียรติแก่คู่สนทนา สถานที่และโอกาสแห่งการสื่อสารนั้น ๆ เช่น การสัมภาษณ์เพื่อกิจธุระ การสนทนาทางวิชาการต่าง ๆ หรือการสื่อสารในพิธีการต่าง ๆ เป็นต้น การสื่อสารในระดับนี้ให้ความสำคัญที่เป้าหมายในการสื่อสารมาก เป้าหมายต้องชัดเจน

2. การสื่อสารกึ่งทางการ เป็นการสื่อสารที่ลดระดับความเคร่งเครียดจากระดับแรกลง โดยมีการสอดแทรกสาระที่มีความเกี่ยวข้องน้อย หรือมีความสำคัญน้อย แต่ให้ความรู้สึกเป็นกันเองมากขึ้น มีบรรยากาศที่ทำให้รู้สึกผ่อนคลาย แต่ยังคงรักษารูปแบบและขั้นตอน รวมทั้งเป้าหมายของการสื่อสารไว้อย่างครบถ้วน เช่น การสัมภาษณ์หรือการสนทนาทางสื่อมวลชน การสนทนากับคนแปลกหน้าหรือสนทนาในที่สาธารณะ

3. การสื่อสารแบบเป็นกันเองไม่มีแบบแผน เป็นรูปแบบที่ใช้มากที่สุดในชีวิตประจำวันของคนเรา ตั้งแต่การพูดคุยเรื่องราวที่เป็นสาระไปจนถึงการซุบซิบนินทา พบเห็นได้โดยทั่วไป มักจะเป็นการพูดคุยกันในกลุ่มคนที่คุ้นเคย กลุ่มเพื่อนฝูง เพื่อนบ้าน หรือเพื่อนสนิท ฯลฯ การสื่อสารระดับนี้ไม่สามารถกำหนดได้ว่าควรจะเริ่มด้วยเรื่องอะไร เพราะความคิดของคู่สื่อสารทั้งสองฝ่ายมีความเคลื่อนไหว และมีอิสระในการแสดงความคิดเห็นของตนเองอยู่ตลอดเวลาจนบางครั้งเราไม่อาจจดจำเรื่องที่สื่อสารได้ว่าเป็นเรื่องอะไรบ้าง จนมีคำพูดติดปากว่า พูดกันด้วยเรื่องสี่พเพหระ แต่ที่น่าสังเกตก็คือ ทุกเรื่องมีจุดเชื่อมโยงกันอาจจะแม้เพียงน้อยนิด แต่สามารถนำไปแตกแขนงเป็นเรื่องราวใหม่ได้อย่างน่าอัศจรรย์

2. การสื่อสารภายในกลุ่ม (Group Communication)

2.1 ความหมายของการสื่อสารภายในกลุ่ม

ภัสวดี นิติเกษตรสุนทรและคณะ (2547: 5) กล่าวว่า การสื่อสารในกลุ่ม คือ การสื่อสารของบุคคลตั้งแต่ 3 คนขึ้นไป โดยสมาชิกที่สื่อสารกันมีการพึ่งพาอาศัยกัน มีการสื่อสารและมีปฏิสัมพันธ์กัน มีความสนใจ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เดียวกันและมีบรรทัดฐานร่วมกัน ซึ่งการสื่อสารในกลุ่มจะช่วยให้สมาชิกสามารถดำเนินกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันได้อย่างลุล่วง

รจิตลักษณ์ แสงอุไร (2548: 123) กล่าวว่า การสื่อสารในกลุ่ม หมายถึง การสื่อสารรูปแบบหนึ่งของการสื่อสารระหว่างบุคคล มีลักษณะของการพูดคุยแบบเผชิญหน้ากัน จำนวนสมาชิกมีตั้งแต่ 3 คนขึ้นไป สมาชิกทุกคนในกลุ่มควรได้มีโอกาสเท่าเทียมกันในการพูดคุย แลกเปลี่ยนความเข้าใจและข้อคิดเห็น

เมตตา กฤตวิทย์ (อ้างถึงในสุนทรี ลิลา, 2548: 26) กล่าวว่า การสื่อสารในกลุ่ม คือ ลักษณะของการที่สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมและมีปฏิสัมพันธ์ในการสื่อสาร ซึ่งเป็นการสื่อสาร 2 ทางและสลับบทบาทไปมาระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ลักษณะของการสื่อสารภายในกลุ่ม มีดังนี้

1. การสื่อสารกลุ่มที่มุ่งในด้านการงาน (Task Oriented Group) คือ การสื่อสารที่จะมุ่งผลักดันหรือส่งเสริมให้สมาชิกเกิดความสำเร็จในการทำงานตามที่ตั้งเป้าหมายไว้
2. การสื่อสารที่มุ่งในด้านการสร้างและรักษาสัมพันธภาพ (Maintenance Oriented Group) คือ การสื่อสารในกลุ่มที่มุ่งส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อกัน

2.2 การติดต่อสื่อสารภายในกลุ่ม

ถิรพันธ์ อนุวัชศิริวงศ์ (2534: 22) ได้กล่าวถึงการติดต่อสื่อสารภายในกลุ่มว่า ประกอบด้วย การสื่อสารทางเดียว (One – way Communication) และการสื่อสารสองทาง (Two – way Communication)

การสื่อสารที่ไปยังอีกฝ่ายหนึ่งแล้วไม่มีการโต้กลับมา จะทำให้เกิดการผิดพลาดในการสื่อสารและทำกิจกรรมกลุ่มได้มาก และยังส่งผลให้กลุ่มไม่มีประสิทธิภาพอีกด้วย ตัวอย่างเช่น ครูที่สอนนักเรียนโดยไม่มีการซักถามหรืออภิปรายโต้ตอบระหว่างครูกับนักเรียนจะให้นักเรียนเป็นเพียงแค่ผู้รับฟังเท่านั้น เมื่อไม่เข้าใจก็ไม่มีโอกาสซักถาม ความเข้าใจผิดอาจเกิดขึ้นได้ ความรู้ที่ได้ก็ไม่กระจ่างชัด ลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า การสื่อสารทางเดียว (One – way Communication)

ในเรื่องของกลุ่มก็เช่นเดียวกัน ถ้าสมาชิกในกลุ่มมีการติดต่อกันมากเท่าไร ความเข้าใจตรงกันจะเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน ประสิทธิภาพของกลุ่มจะดีกว่ากลุ่มที่ไม่มีการติดต่อสื่อสารกัน การสื่อสารที่มีการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน ได้ตอบกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า การสื่อสารสองทาง (Two – way Communication)

ทิศทางการสื่อสารในกลุ่มอาจมีลักษณะเป็นการสื่อสารทางเดียว (One-way Communication) และเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two – way Communication) ซึ่งลักษณะการสื่อสารทั้งสองแบบมีผลกระทบที่แตกต่างกัน ได้มีการวิจัยเชิงทดลองในเรื่องทิศทางการสื่อสาร พบว่า การสื่อสารแบบสองทาง อาจจะช้ากว่าการสื่อสารแบบทางเดียว แต่มีความถูกต้องมากกว่า การสื่อสารในกลุ่มจะใช้การสื่อสารแบบสองทางเพราะเนื่องจากมีประสิทธิภาพมากกว่า การสื่อสารแบบทางเดียว ทั้งนี้เพราะแบบสองทางผู้ส่งสารสามารถรับรู้ปฏิกิริยาตอบสนองของผู้รับสารได้ในทันที

2.3 แบบแผนการสื่อสารภายในกลุ่ม

ดิรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์ (2534: 24) กล่าวว่า การสื่อสารในกลุ่มเกิดจากความต้องการของสมาชิกคนใดคนหนึ่งภายในกลุ่มที่จะทราบถึงความคิดความเชื่อของสมาชิกคนอื่น ๆ อันจะเป็นผลให้สมาชิกผู้นั้นสามารถเปลี่ยนความคิดความเชื่อของตน และขณะเดียวกันก็พยายามเปลี่ยนความคิดความเชื่อของสมาชิกคนอื่น ๆ ให้สอดคล้องกับตนด้วย ลักษณะดังกล่าวเรียกว่า “กระบวนการกลุ่ม” (Group Process) ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในกลุ่มจะเกิดขึ้นได้เมื่อสมาชิกภายในกลุ่มได้กระทำการสื่อสาร ประเมินผล และตกลงร่วมกัน

การสื่อสารอาจจะปราศจากประสิทธิภาพได้ถ้ากลุ่มมีขนาดใหญ่เกินไป เช่น สมาชิกมีจำนวนมากจนไม่อาจสื่อสารกันแบบซึ่งหน้าได้ ขาดการปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในระหว่างสมาชิกภายในกลุ่มจะบรรลุความสำเร็จได้นั้น สมาชิกจะต้องมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้ทั่วถึงกัน ให้เกียรติผู้ร่วมเสวนา มีโอกาสได้พูดคุยกันทุกคนแทนที่จะมีผู้พูดเพียงคนเดียว การสื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในกลุ่มจะไม่หยุดนิ่ง ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่จะหมุนเวียนเคลื่อนที่ไปเสมอ และจะก้าวไปอย่างเป็นธรรมชาติ นั่นคือ จะไม่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้าว่าการสื่อสารจะเป็นไปในลักษณะใด และจะต้องไม่มีลักษณะการบงการให้เป็นไปโดยเด็ดขาด

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสาร ผู้วิจัยนำมาอธิบายถึง กระบวนการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องกับโครงการเกษตรอินทรีย์ด้วยวิธีการต่างๆ จากผู้ส่งสาร คือ หน่วยงานราชการและองค์กรเอกชน ไปยังผู้รับสาร คือ เกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ซึ่งทั้งสองฝ่ายอาจจะสลับกันเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารในเวลาเดียวกันด้วย และเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในเรื่องกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

การสื่อสารมีบทบาทต่อการพัฒนาเชิงอุดมคติในทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ เช่น การศึกษา การเกษตร การสาธารณสุข การเมือง สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และอุตสาหกรรม เป็นต้น หลักการที่สำคัญของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา คือ การที่ประชาชนต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารทุกขั้นตอน มิใช่เป็นแต่เพียงผู้รับสารเท่านั้น นอกจากนี้การผลิตสื่อต้องสะท้อนความเป็นชุมชน ทั้งในเรื่องของการนำเสนอปัญหาและแนวทางแก้ไข ส่วนเทคโนโลยีการผลิต ก็ควรจะเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านในชุมชน

ความสำคัญของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา

ปรมะ สตะเวทิน (2540 : 1) กล่าวถึงการสื่อสารว่า มนุษย์อาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมใดๆ ของตนเอง และเพื่ออยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคม การสื่อสารเป็นพื้นฐานของการติดต่อของมนุษย์ และเป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการทางสังคม ยิ่งสังคมมีความสลับซับซ้อนมากเพียงใดและประกอบด้วยคนจำนวนมากเท่าใด การสื่อสารก็ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และสังคมที่นำมาซึ่งความสับสน ก่อให้เกิดความไม่เข้าใจและความไม่แน่ใจแก่สมาชิกของสังคม ย่อมต้องอาศัยการสื่อสารเป็นเครื่องมือเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว

เกศินี จุฑาวิจิตร (2542 : 65) ได้กล่าวว่า การสื่อสารเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและสังคม ซึ่งส่งผลให้ชีวิตและสังคมดำรงอยู่และดำเนินต่อไปได้ เมื่อใดที่ไม่มีสื่อสารเมื่อนั้นก็ไม่มีสังคม และในทางตรงกันข้าม หากไม่มีสังคมก็ไม่มีสื่อสาร นอกจากการสื่อสารและสังคมจะเป็นเสมือนเงาของกันและกันแล้ว การสื่อสารยังถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ทั้งการดำเนินชีวิต มีความรู้ ความเข้าใจถึงความจำเป็นในการพัฒนา จึงถือได้ว่าการสื่อสารเป็นปัจจัยที่สำคัญปัจจัยหนึ่งในการพัฒนาสังคม หรือพัฒนาท้องถิ่น

Wilber Schramm (อ้างถึงใน ประไพพรรณ ธงอินเนตร, 2532) ได้กล่าวว่า การสื่อสารเข้ามามีบทบาทต่อการพัฒนาประเทศในลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ 3 ลักษณะด้วยกัน

- ลักษณะที่หนึ่ง : ประชาชนต้องได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ นั่นก็คือ ความสนใจ และความคิดเห็นของประชาชนต้องได้รับการพิจารณา และได้รับการสนับสนุนวิธีการที่จะทำ ให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นรูปธรรม
- ลักษณะที่สอง : ประชาชนควรได้รับโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ เช่น การอภิปรายถึงประเด็นปัญหาต่างๆ ควรเป็นไปอย่างกว้างขวาง ในส่วนที่เกี่ยวกับการตัดสินใจเพื่อการเปลี่ยนแปลง ผู้นำต้องได้รับโอกาสที่จะดำเนินการ และเสียงเรียกร้องของประชาชนทั่วไปต้องได้รับการรับฟัง ประเด็นของการเปลี่ยนแปลงต้องชัดเจน มีการอภิปรายถึงทางเลือกอื่นๆ ด้วย อีกทั้งข่าวสารจะต้องถูกส่งผ่านทั้งจากเบื้องล่างขึ้นสู่เบื้องบน และจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง
- ลักษณะที่สาม : ทักษะที่จำเป็นต้องได้รับการอบรมสั่งสอน ผู้ใหญ่ต้องรู้จักการอ่าน เด็กต้องได้รับการศึกษา ชาวนาต้องได้เรียนรู้วิธีการทำนาสมัยใหม่ ครู หมอ วิศวกร ต้องได้รับการฝึกอบรม คนงานต้องมีความชำนาญด้านเทคนิค ประชาชนโดยทั่วไปต้องเรียนรู้ในการรักษาสุขภาพอนามัย

นอกจากนี้ Mc Quail (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2543) ได้ประมวลคุณลักษณะสำคัญของการสื่อสารที่จะเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาใหม่ ได้แก่

1. มีความหลากหลาย (Multiplicity)
2. เป็นการสื่อสารขนาดเล็ก (Smallness of Scale)
3. สร้างและใช้อยู่ในท้องถิ่นเอง (Locality)
4. ไม่มีลักษณะแข็งตัว ยืดหยุ่นได้ ไม่เป็นสถาบัน (De – institutionalization)
5. มีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้ส่งสาร – ผู้รับสาร (Interchange of Sender – receiver Roles)
6. เน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับของสังคม (Horizontal of Communication)

เช่นเดียวกับ เสถียร เศษประทับ (อ้างถึงใน เกศินี จุฑาวิจิตร, 2542) ได้อธิบายถึงหลักการสื่อสารเพื่อการพัฒนาว่าควรมีลักษณะดังนี้

1. ให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการสื่อสาร คือ ผู้รับสารสามารถวางแผนและดำเนินการสื่อสารได้มากกว่าปัจจุบัน ขณะที่ผู้ส่งสารสามารถวางแผนและดำเนินการสื่อสารได้น้อยกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องเน้นเทคโนโลยีหรือเทคนิคที่ผู้รับสารสามารถเข้าใจสารตามความต้องการและความสะดวกของตน ถ้าประชาชนเข้าใจสาร สามารถเลือกเวลา

สถานที่ และความถี่ในการรับสารได้แล้ว ก็น่าเชื่อว่าการสื่อสารเพื่อการพัฒนาจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. เป็นการสื่อสารในท้องถิ่น โดยเริ่มจากสภาพความจริงที่เป็นอยู่และต้องสอดคล้องกับสิ่งที่อยู่ในชุมชน

3. สนับสนุนบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการพัฒนาหรือนักพัฒนา

4. ด้านมนุษยธรรม การสื่อสารและการใช้สื่อต้องถือเอาคนเป็นเป้าหมาย มิใช่เอาเทคโนโลยีหรือกำไรเป็นเป้าหมาย

5. ด้านคุณค่า การสื่อสารและการใช้สื่อต้องช่วยให้ประชาชนเชื่อมั่นในระบบคุณค่าดั้งเดิมอันดีงามที่ตนมีอยู่

6. ด้านการสร้างความสำเร็จ การใช้สื่อต้องช่วยให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจปัญหาและสภาพแวดล้อมของตนได้ ซึ่งการรู้สาเหตุที่แท้จริงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง

7. ด้านความเป็นชุมชน การใช้สื่อต้องเป็นหนทางให้ประชาชนเข้าใจความหมายของความเป็นชุมชนอย่างแท้จริงและในขอบเขตที่กว้างขึ้น ดังนั้นการสื่อสารจึงเป็นกลไกหรือเครื่องมือช่วยเสริมสร้างความสามัคคีในในกลุ่มประชาชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

การสื่อสารชุมชน

การสื่อสารนอกจากจะมีบทบาทในการพัฒนาประเทศแล้ว การสื่อสารยังมีบทบาทเพื่อการพัฒนาชุมชนอีกด้วย โดย กาญจนา แก้วเทพ (2543) ได้ประมวลแนวคิดการสื่อสารชุมชน และแสดงให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของการสื่อสารชุมชน ดังนี้

1. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two – way Communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาโต้ตอบ (Interactivity) กันอยู่ตลอดเวลา ทั้งในลักษณะเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ลักษณะการสื่อสารแบบสองทางทำให้สถานะของผู้ส่งและผู้รับไม่ตายตัว แต่จะมีการผลัดเปลี่ยนบทบาทอยู่ตลอดเวลา

2. ทิศทางการไหลของข่าวสาร (Flow of Information) ในขณะที่กระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบกระแสหลักนั้น ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไปอย่างจำกัด คือ มีการไหลจากเบื้องบน (เจ้าหน้าที่รัฐ) ไปสู่เบื้องล่าง (ประชาชน) เท่านั้น แต่การสื่อสารชุมชน การไหลของข่าวสารจะมีทิศทางที่หลากหลาย มาจากทุกทิศทาง ทั้งจากบนลงล่าง (Top – down) จากล่างสู่บน (Bottom – up) และในแนวนอน (Horizontal) ดังนั้น ข่าวสารจึงอาจจะไหลจากนักวางแผนพัฒนาไปสู่ชาวบ้าน จากสื่อมวลชนไปสู่ผู้รับสารในชนบท ในเวลาเดียวกัน ชาวบ้านอาจจะส่ง

ข่าวสารขึ้นไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือมีการแลกเปลี่ยนติดต่อส่งข่าวสารระหว่างกลุ่มชาวบ้านด้วยกัน ในเรื่องทิศทางการไหลของข่าวสารนั้น นอกจากจะใช้มิติ (Dimension) เรื่องทิศทางเป็นเกณฑ์พิจารณาแล้ว ถ้าใช้เกณฑ์เรื่อง “ขอบเขตของชุมชน” เป็นตัวแบ่ง คือ

- ขอบเขตภายในชุมชน
- ขอบเขตภายนอกชุมชน

จากเกณฑ์นี้ ทำให้มองเห็นทิศทางการไหลของข่าวสารใน 3 ทิศทาง คือ การไหลของข่าวสารจากสื่อภายนอกเข้ามาสู่ชุมชน การใช้สื่อเพื่อส่งเรื่องราวของชุมชนออกไปยังบุคคลภายนอก และการใช้สื่อเพื่อกระตุ้นให้เกิดการสื่อสารภายในชุมชนกันเอง เพื่อช่วยยกระดับความตระหนักเกี่ยวกับความต้องการและการแสดงออกซึ่งความเป็นตัวของตัวเองของชุมชน

3. เป้าหมายของการสื่อสารชุมชน มีวิธีการและแง่มุมหลายแง่มุมที่จะกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารเพื่อชุมชน ตัวอย่างเช่น

3.1 การกำหนดเป้าหมายโดยการใช้ระดับผู้ที่เกี่ยวข้องเป็นเกณฑ์ การสื่อสารชุมชนจะมีเป้าหมายเกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้องในระดับต่างๆ ดังนี้

3.1.1 ระดับชุมชน เป็นการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชน

3.1.2 ระดับหน่วยงานนอกชุมชน เป็นการสื่อสารที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงองค์กร หรือหน่วยงานภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและการสื่อสาร

3.1.3 ระดับสังคมส่วนรวม เป็นการสื่อสารจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมในระดับกว้าง

3.2 การกำหนดเป้าหมายโดยสอดคล้องกับทิศทางการไหลของข่าวสาร ในแง่มุมนี้อาจกำหนดเป้าหมายของการสื่อสารชุมชนได้เป็น 3 เป้าหมายย่อย คือ

3.2.1 เพื่อทำการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารและโน้มน้าวชักจูงใจ อันได้แก่ ทิศทางการไหลของข่าวสารจากบนลงล่าง (ทิศทางการไหลแบบอื่นๆ ก็ใช้เป้าหมายนี้ได้เช่นกัน)

3.2.2 เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน (Community Self – expression) อันอาจจะหมายรวมถึงแต่การแสดงออกซึ่งความต้องการของชุมชน ไปจนกระทั่งถึงการแสดงออกซึ่งสิทธิ ศักดิ์ศรี ภูมิปัญญาของชุมชนด้วย

3.2.3 เพื่อพัฒนาความเป็นตัวของบุคคล (Development of the Individual's Self) ในหน่วยที่เล็กลงมากกว่าชุมชน การสื่อสารชุมชนจะทำหน้าที่คล้ายกับเวทีแห่งการศึกษาเรียนรู้ ที่จะช่วยให้ศักยภาพของปัจเจกบุคคลได้พัฒนาสร้างสรรค์อย่างเต็มที่

4. การสื่อสารมุ่งตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need – oriented) ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะประการสำคัญของกระบวนการพัฒนาแนวใหม่ แทนการพัฒนาที่แต่เดิมเคยตอบสนองความต้องการของรัฐเป็นหลัก

5. หน้าที่ของการสื่อสาร โดย Windahl และคณะ (1992) ได้ระบุว่า หน้าที่ของการสื่อสารชุมชนน่าจะประกอบด้วย

5.1 หน้าที่ในการแสดงออก (Expressive Function) คือ ทั้งบุคคลและกลุ่มสามารถแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมา เพื่อสร้างเอกลักษณ์ของตนเองได้

5.2 หน้าที่ทางสังคม (Social Function) คือ การเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อสร้างความรู้สึกร่วมในการเป็นชุมชนเดียวกัน

5.3 หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสาร (Information Function) ผู้เข้าร่วมกระบวนการสื่อสารทุกคนได้แลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้ เพื่อยกระดับความรู้ความเข้าใจในเรื่องการสื่อสารและทักษะการถ่ายทอดไปยังบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชน

5.4 หน้าที่ในการควบคุมการปฏิบัติการ (Control Activation Function) การสื่อสารจะเป็นช่องทางนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับปรุงหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของบุคคลและชุมชนได้ เนื่องจากการสื่อสารชุมชนมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทางที่มีขั้นตอนของปฏิกริยาป้อนกลับ (Feedback)

แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อการพัฒนาและการสื่อสารชุมชน ผู้วิจัยนำมาอธิบายถึงประโยชน์ของการสื่อสารที่ใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา โดยเฉพาะกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลินทรีย์ ของโครงการเกษตรอินทรีย์ มีหลายภาคส่วนเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์ หน่วยงานราชการ และองค์กรเอกชน ซึ่งรวมกันแล้วถือว่าการพัฒนาในระดับสังคม โดยเฉพาะพื้นที่ อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ อีกทั้งโครงการเกษตรอินทรีย์เป็นโครงการที่ทำประโยชน์ในหลากหลายด้าน เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และยังเป็นส่วนสำคัญในการดำรงอยู่ของเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลินทรีย์

แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยทั่วไปจะมีความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ ควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้ จึงเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการ

ปกครองในระบบประชาธิปไตย ซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สถิติปัญญาและ
ความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นทั้ง
วิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน (ปาริชาติ สถาปิตานนท์, 2549: 25-26)

ความหมายของ “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม”

สุรีย จันทรโมลี และคณะ (2541) ได้ให้ความเห็นว่า แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมก็
เช่นเดียวกับแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่มีความสามารถสัมพันธ์กับแนวคิดการพัฒนาแบบ
ใหม่ โดยที่การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเชื่อมโยงกับแนวความคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็น
แนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน คือ การช่วยให้ประชาชนสามารถช่วยตนเองได้ กล่าวคือ
ประชาชนหรือกลุ่มบุคคลสร้างจิตสำนึกในการดำเนินกิจกรรมเพื่อส่วนรวม เช่น การระดมพลัง
สมอง ความสามารถ ความร่วมมือในการจัดกิจกรรม โดยมีพื้นฐานการสร้างกลุ่มสัมพันธ์ สร้าง
พลังกลุ่ม สร้างกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนา กล่าว
อีกนัยหนึ่งคือประชาชนเป็นผู้กระทำ (Action) ไม่ใช่เป็นเพียงผู้รับการพัฒนาเท่านั้น แต่จะเป็นผู้
ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนา

Shirley A. White (1993) กล่าวว่า หลักสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
(Participatory Communication Process) คือ กระบวนการร่วมกันคิด ฟัง และเคารพในความ
คิดเห็นของผู้อื่น ตระหนักในสิทธิและหน้าที่ของสมาชิกในชุมชน ร่วมสังคัม วิเคราะห์ประเด็น
ปัญหาทางสังคัม แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน ตลอดจนกระบวนการร่วมกันค้นหา
แนวทาง และตัดสินใจร่วมกันโดยอาศัยพื้นฐานของข้อมูล การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของสมาชิก
ในสังคัมจะนำไปสู่ การสร้างสำนึกเชิงสาธารณะและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกใน
สังคัม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงทางสังคัมที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับของสมาชิก
ในสังคัม

นอกจากนี้ จุมพล รอดคำดี (2542) กล่าวถึง หลักสำคัญในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
คือ

1. การเข้าถึงสื่อ (Access) หมายถึง การเข้าถึงสื่อที่ให้บริการแก่ชุมชน สื่อเปิดโอกาสให้
ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานนั้น เช่น การดำเนินงานวิทยุชุมชน สื่อยอมเปิดโอกาส
ให้ประชาชนเลือกรายการ หรือเข้าไปจัดรายการที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและชุมชนได้โดยไม่ขัด
กับกฎหมาย การที่ประชาชนเข้าร่วมในงานวิทยุชุมชน จึงเป็นช่องทางให้ประชาชนได้แสดงความ

คิดเห็นต่อรายการ แสดงความต้องการเปลี่ยนแปลงรายการ และเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนได้ แม้แต่คณะผู้ผลิตรายการหรือผู้ควบคุมการทำงานของสื่อนั้นก็ยังสามารถเปลี่ยนได้

2. **การมีส่วนร่วม (Participation)** หมายถึง การมีส่วนร่วมทุกระดับในกระบวนการสื่อสาร ไม่ว่าจะเป็นการวางแผนการสื่อสารภายในชุมชน ตั้งแต่เริ่มคิดไปจนกระทั่งการผลิต การจัดการ ตลอดจนการใช้สื่อ คนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมหรือมีโอกาสเข้าร่วมทุกขั้นตอน

3. **การจัดการด้วยตนเอง (Self – management)** การมีส่วนร่วมที่มีความสำคัญยิ่งกว่าสิ่งใดก็คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเองตามกระบวนการประชาธิปไตย ประชาชนในชุมชนมีอำนาจตัดสินใจ ตั้งแต่เริ่มคิด วางแผน กำหนดนโยบายการบริหาร และลงมือผลิตสื่อด้วยตนเอง โดยการจัดการด้วยตนเองนี้จะต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ผู้วิจัยได้สรุปความหมายของ “การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” ในภาพรวมได้ว่า การที่ประชาชนในชุมชนได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนเอง ไม่ว่าจะเกิดปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนหรือจะเป็นการพัฒนาชุมชน โดยมี “การสื่อสาร” เป็นเครื่องมือที่ทำให้ประชาชนทุกระดับในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในระดมความคิด การตัดสินใจ ตั้งแต่การวางแผนที่จะแก้ไขปัญหาหรือร่วมกันพัฒนา และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางเหมาะสมและเป็นที่ยอมรับของประชาชนในชุมชน

ลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) กล่าวว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมสามารถพิจารณาได้จากลักษณะของการสื่อสารดังนี้

1. เป้าหมายของการสื่อสารได้กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในระดับใด เช่น ในระดับเข้ามาร่วมแสดง ระดับผู้รับสารที่คอยป้อนปฏิกิริยาย้อนกลับ (Feedback) ระดับวางนโยบาย ฯลฯ

2. **ลักษณะสองทางและ Interactivity** ของการสื่อสาร ยิ่งการสื่อสารเอื้ออำนวยให้มีลักษณะตอบโต้กันมากขึ้นเท่าใด โอกาสที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมก็ยิ่งจะมีมากขึ้น

3. **ประเภทของเนื้อหาสาร** เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนหรือไม่ มีโอกาสที่ประเด็นท้องถิ่นจะได้เข้าไปเป็นเนื้อหาในสื่อมวลชนหรือไม่ นอกจากนั้นในส่วนของวิธีการนำเสนอเนื้อหา หากมีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน (Dialogue) แสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (Collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group Decision – making) ก็จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมากขึ้น

4. ประเภทของช่องทาง/สื่อ โดยหลักการทั่วไปแล้วสื่อขนาดเล็ก เช่น สื่อเฉพาะกิจ จะเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้มากกว่าสื่อมวลชน สื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย เช่น สื่อประเพณีก็จะเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านเข้าร่วมได้ง่ายกว่าสื่อสมัยใหม่ที่แปลกหน้า แต่สื่อสมัยใหม่หรือสื่อขนาดใหญ่ เช่น สื่อมวลชน ก็ยังมีโอกาส เพียงแต่คำนึงถึงความยากง่ายในการเข้าร่วมของสื่อประเภทต่างๆ และการค้นคิดสร้างสรรค์กิจกรรมและช่องทางแบบใหม่ที่จะอำนวยความสะดวกในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน

5. ผู้รับสารและการมีปฏิกริยาป้อนกลับ (Feedback) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเชื่อว่า ผู้รับสารมิใช่ผู้ที่วางเปล่าและไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับเนื้อหาสารที่จะสื่อไป หากแต่ความรู้ที่ผู้รับสารนั้น อาจจะเป็นความรู้คนละชุดที่แตกต่างจากที่คาดคิดเอาไว้ อีกทั้งวิธีการรับสารของประชาชนก็เป็นไปอย่างกระตือรือร้น (Active) มักจะมีปฏิกริยาป้อนกลับ (Feedback) ทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

นอกจากนี้ ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2546: 208-209) ยังได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมที่ในรูปแบบความร่วมมือด้านอื่นๆ ที่สอดคล้องกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน โดยอาจแบ่งเป็น

1. การสนับสนุนทรัพยากร คือ การสนับสนุนเงิน วัสดุอุปกรณ์ แรงงาน หรือการช่วยทำกิจกรรม คือ การเข้าร่วมในการวางแผน การประชุมแสดงความคิดเห็น การดำเนินการ การติดตามและประเมินผล

2. อำนาจหน้าที่ของผู้เข้าร่วม คือ เป็นผู้นำ เป็นกรรมการ เป็นสมาชิก ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมนี้ แสดงถึงระดับอำนาจของผู้เข้าร่วม จึงมีการโต้แย้งว่าการมีส่วนร่วมโดยใช้วิธีการพัฒนาความสามารถของประชาชนเป็นเพียงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วมเพียงบางส่วน เพราะในหลายกรณีประชาชนไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจ ทางออกที่ควรจะเป็น คือ การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) แก่ประชาชน

ดังนั้น ลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมก็ยังคงมีปัจจัยอื่นร่วมด้วยที่มากกว่าการสื่อสารที่เป็นเครื่องมือสนับสนุนในการเข้าไปมีส่วนร่วม เพื่อที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนาของชุมชน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ประชาชนในชุมชนต้องการ

ระดับของการมีส่วนร่วม

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) ยังแบ่งการมีส่วนร่วมในการสื่อสารของชุมชน ออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร ต้องขยายแนวคิดของผู้รับสารให้ตระหนักถึงสิทธิที่ตนพึงรู้ (Right to Know / Right to be Inform) สิทธิในการบอกเล่าข้อมูลข่าวสารของตนเองต่อสาธารณะ (Right to Inform) และสร้างหลักประกันในการมีส่วนร่วมของผู้รับสาร รวมทั้งการมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสารจะต้องมีการสำรวจว่า มีช่องทางอะไรบ้างที่จะทำให้ประชาชนได้รับข่าวสารอย่างทั่วถึง

2. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมแสดง การมีส่วนร่วมในระดับนี้สามารถแบ่งได้ตามขั้นตอนการผลิตสื่อ 3 ขั้นตอน คือ ขั้นก่อนการผลิต (Pre – production Stage) ได้แก่ การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมที่จะนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะนำมาใช้เป็นวัตถุดิบ ส่วนขั้นที่สอง คือ ขั้นการผลิต (Production Stage) ได้แก่ การลงมือผลิต เช่น การเข้าห้องจัดรายการวิทยุชุมชน การลงมือถ่ายทอดวีดิทัศน์ หรือภาพยนตร์ และขั้นตอนสุดท้าย คือ ขั้นหลังการผลิต (Post – Production Stage) ได้แก่ การตัดต่อ อัดเสียงประกอบ และเพิ่มเติมด้านเทคนิคหลังจากถ่ายทำเสร็จแล้ว

3. การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย หมายถึง การวางแผน และกำหนดนโยบายในการสื่อสารชุมชน เพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างสื่อแต่ละประเภทในการสื่อสารชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด อาทิ การเลือกประเภทสื่อ เช่น สื่อมวลชน (วิทยุกระจายเสียง หนังสือพิมพ์ ส่วนกลาง) สื่อเฉพาะกิจ (วีดิทัศน์ โปสเตอร์ หอกระจายข่าว หรือเสียงตามสาย) สื่อประเพณี สื่อพื้นบ้านต่างๆ รวมถึงสื่อบุคคล

รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมก็ยังมีส่วนสำคัญในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งทางสถาบันวิจัยสังคม และสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม (2545 อ้างถึงในปาริชาติ สถาปิตานนท์และคณะ, 2549: 23) ได้จัดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 5 ขั้นตอน

1. การมีส่วนร่วมในการวางแผน (Participation in planning) ได้แก่ การที่ประชาชนมีบทบาทในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนโครงการ นับตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดลำดับความสำคัญของปัญหา การกำหนดเป้าหมาย การกำหนดแนวทางในการดำเนินงาน การกำหนดแนวทางในการติดตามและประเมินผลโครงการ

2. การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Participation in implementation) ได้แก่ การสนับสนุนด้านทรัพยากรต่างๆ และการประสานความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ

3. การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ (Participation in utilization) ได้แก่ การนำเอา กิจกรรมต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยเฉพาะในด้านการเพิ่มระดับการพึ่งตนเองและ การควบคุมทางสังคม

4. การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ (Participation in benefit – sharing) ได้แก่ การจ่ายแจกประโยชน์ต่าง ๆ ในการพัฒนาอย่างยุติธรรม

5. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in evaluation) ได้แก่ การให้ ประชาชนได้รับทราบถึงสภาพปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อร่วมกันหาทางแก้ไขในลำดับต่อไป

ดังนั้น ระดับการมีส่วนร่วมในลักษณะของกระบวนการพัฒนา นั้นคือ การมีส่วนร่วมที่ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุด ได้แก่ การร่วมกันค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น โดยการพัฒนาจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและ วัฒนธรรมของชุมชน

ปัจจัยส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ปารีชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2546: 7) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของ ประชาชนไว้ว่า

1. ปัจจัยเกี่ยวกับกลไกของภาครัฐ ทั้งในระดับนโยบาย มาตรการและระดับการปฏิบัติ ที่เอื้ออำนวย หรือสร้างช่องทางการมีส่วนร่วมของประชาชน จำเป็นที่จะต้องทำการพัฒนาเป็น ระบบเปิด มีความโปร่งใส รับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่ายและมีการตรวจสอบได้

2. ปัจจัยด้านประชาชน มีสำนึกต่อปัญหาและประโยชน์ร่วม มีสำนึกต่อความสามารถ และภูมิปัญญาในการจัดการปัญหา ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์และการเรียนรู้ รวมทั้งมีการสร้าง พลังเชื่อมโยงในรูปกลุ่ม องค์กร เครือข่ายและประชาสังคม

3. ปัจจัยด้านนักพัฒนา และองค์กรพัฒนา มีบทบาทในการกระตุ้น ส่งเสริมเอื้ออำนวย กระบวนการพัฒนา สนับสนุนข้อมูลข่าวสารและทรัพยากรตลอดจนร่วมเรียนรู้สมาชิกชุมชน

นอกจากนี้ Lee J Cary (อ้างถึงในปารีชาติ วลัยเสถียร, 2546: 206) ได้สรุปเงื่อนไขของการ พัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้ คือ

1. ประชาชนต้องมีความเต็มใจ เห็นประโยชน์ในการเข้าร่วม โดยมีได้ถูกบังคับหรือ ผลักดัน

2. ประชาชนต้องมีความพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วม และมีความเป็นไปได้ที่จะเข้าร่วมมี นอกจากประชาชนมีความพร้อมในระดับหนึ่งแล้ว คือ มีสถานภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ภายภาคที่ไม่ขัดขวาง มีโอกาสได้รับอำนาจการตัดสินใจในการกำหนดกิจกรรมที่ตนต้องการในระดับที่เหมาะสม

3. ประชาชนต้องมีความสามารถที่จะมีส่วนร่วม สามารถตัดสินใจด้วยตนเองใน การดำเนินกิจกรรมหรือโครงการใดๆ ในทุกขั้นตอนหรือกระบวนการพัฒนา

สำหรับ “แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม” ผู้วิจัยนำมาอธิบาย การสื่อสาร ภายในเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และการสื่อสารระหว่างเครือข่ายเกษตรกรผู้ ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์กับหน่วยงานราชการและองค์กรเอกชน

เพราะการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป็นเครื่องมือสำหรับการพัฒนา การแก้ปัญหา การ ขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ การวางนโยบายที่เกี่ยวกับกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ใน โครงการเกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์ ให้ดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดความต่อเนื่อง และทุกๆ ภาคส่วนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นร่วมแก้ปัญหาถึงประเด็นต่างๆ และการพัฒนาที่ เกี่ยวข้องกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์

แนวคิดเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ และข้าวอินทรีย์

เกษตรอินทรีย์

เกษตรอินทรีย์ (Organic Agriculture) เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรทางเลือกที่ หลีกเลี่ยงการใช้สารสังเคราะห์ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและฮอร์โมนต่างๆ ที่ กระตุ้นการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ ตลอดจนไม่ใช้พืชหรือสัตว์ที่เกิดจากการตัดต่อพันธุกรรมที่ อาจเกิดมลพิษในสภาพแวดล้อม แต่เน้นการใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด และ ปุ๋ยชีวภาพในการปรับปรุงบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ การปลูกพืชหมุนเวียน รวมทั้งใช้ หลักการควบคุมศัตรูพืชโดยชีวภาพ และเน้นการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน (Wookey, 1987)

ความหมายและความสำคัญของเกษตรอินทรีย์

สหพันธ์การเกษตรอินทรีย์ระหว่างประเทศ (International Federation of Organic Agricultural Movement) (อ้างถึงใน วารสารเส้นทางสีเขียว ฉบับที่ 21, มกราคม-เมษายน 2550 : 8) ให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์ ไว้ดังนี้ การรวมเอาระบบการเกษตรทุกระบบที่ส่งเสริมและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม สังคม และเศรษฐกิจที่มีผลกระทบต่อการผลิต ปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีพของมนุษย์ โดยยึดเอาความสมบูรณ์ของดินเป็นปัจจัยหลักของความสำเร็จในการผลิต ให้ความสำคัญต่อศักยภาพของพืช สัตว์ และสภาพแวดล้อม อย่างเป็นองค์รวม มีเป้าหมาย เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ และสิ่งแวดล้อมที่ปราศจากมลภาวะ โดย ลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก และงดเว้นการใช้สารเคมีสังเคราะห์ ได้แก่ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช และสารเคมียารักษา โรคสัตว์ ฯลฯ เน้นการหมุนเวียนทรัพยากรในระบบนิเวศเกษตร และการใช้พลังธรรมชาติที่มีอยู่ อย่างมากมาย เพื่อการรักษาและเพิ่มผลผลิต ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองของการเกษตร ทั้งในระดับไร่นา ท้องถิ่น และภูมิภาค และยึดเอาการยอมรับอย่างเป็นสากลทั่วโลกที่สามารถนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมในแต่ละสภาพเศรษฐกิจ สังคม ภูมิอากาศ และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น

สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ(อ้างถึงใน <http://www.acfs.go.th> , 2 มีนาคม 2551) ได้ให้คำจำกัดความของเกษตรอินทรีย์ไว้ว่า เกษตรอินทรีย์ (Organic Agriculture) หมายความว่า ระบบการจัดการการผลิตด้านการเกษตรแบบองค์รวมที่เกื้อหนุนต่อระบบนิเวศ รวมถึง ความหลากหลายทางชีวภาพ วงจรชีวภาพ โดยเน้นการใช้วัสดุธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้วัตถุพิษสังเคราะห์ และไม่ใช้พืช สัตว์ หรือ จุลินทรีย์ ที่ได้มาจากเทคนิคการดัดแปลงพันธุกรรม (Genetic modification) หรือพันธุวิศวกรรม (Genetic engineering) มีการจัดการกับผลิตภัณฑ์ โดยเน้นการแปรรูปด้วยความระมัดระวังเพื่อรักษาสภาพการเป็นเกษตรอินทรีย์ และคุณภาพที่สำคัญของผลิตภัณฑ์ในทุกขั้นตอน

กรมวิชาการเกษตร (อ้างถึงใน วารสารเส้นทางสีเขียว ฉบับที่ 21 ปี2550 : 8) ได้นิยามเกษตรอินทรีย์ คือ ระบบการผลิตที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม รักษาสมดุลธรรมชาติ และความหลากหลายของชีวภาพ โดยมีระบบการจัดการนิเวศวิทยาที่คล้ายคลึงกับธรรมชาติ และหลีกเลี่ยงใช้สารสังเคราะห์ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและฮอร์โมนต่างๆ ตลอดจนไม่ใช้พืชหรือสัตว์ที่เกิดจากการตัดต่อพันธุกรรม ที่อาจก่อให้เกิดมลพิษในสภาพแวดล้อม เน้นการใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด และปุ๋ยชีวภาพ ในการปรับปรุงบำรุงดินให้มีความสมบูรณ์ เพื่อให้ต้นพืชมีความแข็งแรงสามารถต้านทานโรคและแมลงได้ด้วยตนเอง รวมถึงการ

นำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ด้วย ผลผลิตที่ได้จะปลอดภัยจากอันตรายของสารพิษตกค้าง ทำให้ปลอดภัยทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค และไม่ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลงอีกด้วย

ชวน รัตนวราหะ (2545 : 3) ได้ให้คำจำกัดความของเกษตรอินทรีย์ คือ การเกษตรที่สร้างสรรค์ให้เกิดระบบนิเวศการเกษตรที่ยั่งยืน ผลผลิตความปลอดภัยต่อผู้บริโภค มีการอนุรักษ์และปรับปรุงสภาพแวดล้อมโดยใช้หลักการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการเกษตรให้เกิดการผสมผสานเกื้อกูลซึ่งกันและกัน หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ เน้นการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรในไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด เช่น เศษเหลือของพืชใช้เป็นอาหารสัตว์และปลา มูลและซากสัตว์และปลาใช้เป็นปุ๋ยของพืชและเป็นอาหารของจุลินทรีย์ที่ช่วยปรับปรุงดิน พืชตระกูลถั่วช่วยตรึงไนโตรเจนในอากาศให้เป็นไนโตรเจนในรูปของอาหารพืช เป็นต้น

“เกษตรอินทรีย์” ในความหมายของศูนย์ปฏิบัติการเกษตรอินทรีย์จังหวัดสุรินทร์ (อ้างถึงใน <http://www.surinorganic.com> , 29 พฤษภาคม 2551) คือ การเกษตรที่

1. ใช้หลักการพึ่งพิงความสมดุลตามธรรมชาติเพื่อสร้างสรรค์ให้เกิดระบบนิเวศการเกษตรที่ยั่งยืน
2. ผสมผสานระบบการเกษตรทุกระบบที่ส่งเสริมและปรับปรุงสิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ
3. เพื่อการผลิอาหารและปัจจัยพื้นฐานการดำรงชีพที่มีความปลอดภัยต่อผู้บริโภค
4. ใช้หลักการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศเกษตรให้เกิดการผสมผสานเกื้อกูลกันและกัน
5. เพื่อการหมุนเวียนใช้ทรัพยากรในไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด หลีกเลี่ยงการใช้ปัจจัยจากการผลิตจากภายนอก

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ (Organic Agriculture) แล้วสามารถให้ความหมายของคำว่า “เกษตรอินทรีย์ (Organic Agriculture)” ไว้ว่าหมายถึง ระบบการเกษตรที่เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ ใช้ปัจจัยการผลิตที่หาได้ภายในฟาร์มของเกษตรกร และในท้องถิ่นแทนการใช้สารเคมีทุกชนิด เน้นความหลากหลายและเกื้อกูลกันของกิจกรรมในแปลงเกษตร และมีเป้าหมายการผลิตอาหารแบบเกษตรอินทรีย์เพื่อประโยชน์ต่อ สุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภค และนำไปสู่ความสมบูรณ์ของธรรมชาติและระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

หลักการของเกษตรอินทรีย์

มาตรฐานเกษตรอินทรีย์สุรินทร์ (2547 : 11) ได้กำหนดหลักการของ เกษตรอินทรีย์ หมายถึง รวมถึง เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร เกษตรกรรมทางเลือก และเกษตรนิเวศด้วย มีหลักการความหมายที่สำคัญ ดังนี้

1. พัฒนาระบบการผลิตไปสู่แนวทางเกษตรผสมผสาน ที่มีความหลากหลายของพืชและสัตว์
2. พัฒนาระบบการผลิตที่พึ่งพาตนเองในเรื่องของอินทรีย์วัตถุและธาตุอาหารภายในฟาร์ม
3. ฟื้นฟูและรักษาความสมบูรณ์ของดินด้วยอินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสด อย่างต่อเนื่อง โดยให้ทรัพยากรในฟาร์มมาหมุนเวียนทำให้เกิดประโยชน์สูงสุด
4. รักษาความสมดุลของระบบนิเวศในฟาร์มและความยั่งยืนของระบบนิเวศโดยรวม
5. ป้องกันและหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่ทำให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม
6. สนับสนุนระบบการผลิตและกระบวนการจัดการทุกขั้นตอนที่คำนึงถึงหลักมนุษยธรรม
7. ยึดหลักการปฏิบัติหลังเก็บเกี่ยว และการแปรรูปที่เป็นวิถีการธรรมชาติ ประหยัดพลังงาน และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

นอกจากนี้ อานัฐ ตันโช (2548 : 10) ได้อธิบายหลักการของเกษตรอินทรีย์ ไว้ดังนี้

1. ให้ความสำคัญกับการป้องกันการสูญเสียธาตุอาหารที่เกิดจากระบบการผลิต และลดการพึ่งพาแหล่งธาตุอาหารจากภายนอกฟาร์มที่มากเกินไป ตัวอย่างเช่น การใช้ปุ๋ยหมัก การคลุมดินด้วยอินทรีย์วัตถุ การปลูกพืชเป็นพืชปุ๋ยสด และการปลูกพืชหมุนเวียน เป็นต้น

2. การคลุมดิน ถือเป็นหัวใจของเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรต้องหาอินทรีย์วัตถุต่างๆ มาคลุมหน้าดินอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นฟาง ใบไม้ ซึ่งอินทรีย์วัตถุเหล่านี้จะกลายเป็นอาหารของสิ่งมีชีวิตและจุลินทรีย์ในดิน ทำให้ดินฟื้นกลับมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้การไม่ใช้สารเคมีต่างๆ เช่น สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ยังเป็นการช่วยให้ดินสามารถฟื้นความสมบูรณ์ได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งทำให้พืชที่ปลูกมีความแข็งแรง ต้านทานโรคและแมลง รวมทั้งให้ผลผลิตสูง

3. สร้างความหลากหลายที่สัมพันธ์กันอย่างสมดุลในระบบนิเวศ โดยการปลูกพืชร่วมกันหลายชนิดในเวลาเดียวกัน หรือเหลื่อมเวลากัน การปลูกพืชหมุนเวียน รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งนับเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และยังเป็นการลดความเสี่ยงจากปัญหาโรคและแมลงศัตรูพืชระบาดอีกด้วย นอกจากนี้การไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชจะมีส่วนช่วยให้ศัตรูธรรมชาติสามารถควบคุมศัตรูพืช ซึ่งเป็นการสร้างสมดุลนิเวศการเกษตรอีกวิธีหนึ่ง

การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

วิฑูรย์ ปัญญากุล และ เจษณี สุขจิรัตติกาล (2546 : 32) ได้อธิบายว่า การกำหนดมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ขึ้น ก็เพื่อให้ตรวจสอบรับรองมาตรฐานผลผลิตเกษตรอินทรีย์ ในลักษณะเช่นเดียวกันกับมาตรฐานของผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรม แต่การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มีข้อกำหนดของมาตรฐานและวิธีการตรวจสอบรับรองที่แตกต่างจากมาตรฐานผลผลิตเกษตรแนวทางอื่นค่อนข้างมาก ทั้งนี้เพราะการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เป็นระบบการตรวจสอบเพื่อยืนยันว่า ผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์นั้นๆ ผ่านกระบวนการผลิตตามเงื่อนไขในมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น จึงไม่ใช่การรับรองที่ตัวผลิตภัณฑ์ และไม่ได้รับรองว่าผลิตภัณฑ์ไม่มีสารเคมีตกค้างหรือมีสารตกค้างในระดับปลอดภัยเหมือนเช่นมาตรฐานอื่น

มาตรฐานดังกล่าวอาจเป็นมาตรฐานของกลุ่มหรือของหน่วยงานรัฐก็ได้ โดยหน่วยงานรับรองอาจจะตรวจรับรองโดยใช้มาตรฐานของเอกชนหรือรัฐที่แตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปการรับรองโดยใช้มาตรฐานเกษตรอินทรีย์จะกระทำโดยองค์กรอิสระที่ได้รับความเชื่อถือ เนื่องจากมีประสิทธิภาพ ความโปร่งใสและความคล่องตัวที่จะดำเนินการ อีกทั้งต้องเป็นหน่วยงานที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะ เพราะผู้ตรวจสอบต้องมีความรู้ความเข้าใจในรายละเอียดของกระบวนการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านเทคนิควิชาการเกษตรและการแปรรูปอาหาร

ในปัจจุบันประเทศส่วนใหญ่ทั่วโลก ไม่ได้มีระเบียบกฎหมายควบคุมการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ยกเว้นประเทศที่เป็นตลาดสำคัญของสินค้าเกษตรอินทรีย์ คือ สหภาพยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น ซึ่งได้ออกระเบียบกฎหมายเพื่อควบคุมการใช้ฉลากเกษตรอินทรีย์ โดยเป็นกฎหมายที่มีข้อกำหนดเพื่อควบคุมการใช้ฉลากเกษตรอินทรีย์ โดยเป็นกฎหมายที่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับมาตรฐานการผลิตและการจัดการการผลิตเกษตรอินทรีย์ ตลอดจนเกณฑ์การทำงานตรวจสอบรับรองมาตรฐานของหน่วยงานรับรอง ในประเทศที่ไม่ได้มีกฎระเบียบบังคับไว้ ทั้งนี้ ผู้ผลิตและผู้บริโภคมักจะยึดถือว่าการรับรองเป็นจรรยาบรรณทางการตลาดที่พึงกระทำ ผู้ผลิตผู้ประกอบการ ส่วนใหญ่จึงสมัครใจที่จะขอรับการตรวจสอบรับรองเอง ซึ่งเมื่อได้รับการรับรองแล้ว ผู้ผลิตก็จะได้รับสิทธิในการใช้ตราของหน่วยงานรับรองบนฉลากของผลิตภัณฑ์ ผู้บริโภคที่ต้องการสนับสนุนเกษตรอินทรีย์ก็จะสามารถเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ได้ตรงตามวัตถุประสงค์ที่ตรารับรองจรรยาบรรณทางการตลาดนี้ได้กลายเป็นข้อกำหนดพื้นฐานของการตลาดเกษตรอินทรีย์ในเกือบทุกประเทศ

องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์

สำหรับองค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทยนั้น มีหลายองค์กร แต่องค์กรที่มีความเชื่อถือของสากลและสามารถส่งออกสินค้าเกษตรที่ผ่านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ออกจำหน่ายต่างประเทศได้นั้น มีอยู่ 2 องค์กร ได้แก่ (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2547 : 17-32)

1. สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ (มกอช.) เป็นหน่วยงานระดับกรมอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มกอช. ก่อตั้งขึ้นตามกฎหมายกระทรวง เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2545 โดยมีภารกิจหลักในการผลักดันมาตรฐานสินค้าเกษตร สินค้าเกษตรแปรรูป และอาหาร ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การกำหนดมาตรฐานและการรับรองมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารจากระดับไร่นาจนถึงผู้บริโภค รวมทั้งรับผิดชอบในการเจรจาเพื่อแก้ไขปัญหาการค้าเชิงเทคนิค และยกระดับคุณภาพสินค้าเกษตรและอาหารของประเทศไทยให้สามารถแข่งขันในเวทีระดับโลก มกอช. ได้ริเริ่มจัดทำ "มาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งชาติ เรื่อง การผลิต แปรรูป แสดงฉลาก และจัดจำหน่ายเกษตรอินทรีย์" แล้วเสร็จตั้งแต่วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2545 และได้นำเสนอให้รัฐมนตรีอนุมัติประกาศใช้ในวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2546 ซึ่งมาตรฐานดังกล่าวประกอบด้วยมาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเกษตรอินทรีย์ เกณฑ์มาตรฐาน มกอช. นี้ไม่ใช่ข้อกำหนดสำหรับการรับรองเกษตรอินทรีย์โดยตรง แต่เป็นเกณฑ์ข้อกำหนดสำหรับหน่วยงานรับรองมาตรฐานที่จะต้องปฏิบัติตามเกณฑ์เหล่านี้ เพื่อให้ได้รับการรับรองระบบจาก มกอช. ดังนั้น เกณฑ์มาตรฐานของ มกอช. จึงมีลักษณะเหมือนกับเกณฑ์มาตรฐานของ IFOAM

2. สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2538 โดยองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ หน่วยงานรัฐ องค์กรผู้บริโภค และเครือข่ายร้านเขียว เพื่อทำหน้าที่องค์กรอิสระ สำหรับให้บริการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในประเทศไทย ในปี พ.ศ. 2541 สำนักงานได้จัดทำมาตรฐานของพืชเกษตรอินทรีย์แล้วเสร็จ และได้ดำเนินงานเป็นองค์กรรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งแรกในประเทศไทย มาตรฐานของ มกท. เป็นมาตรฐานกระบวนการผลิตเกษตรอินทรีย์ที่ยอมรับโดยทั่วไปในสากล ซึ่งรวมถึงการห้ามใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ให้มีการฟื้นฟูสภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน รวมทั้งการปรับปรุงและควบคุมสารพิษและระยะเวลาการปรับเปลี่ยนฟาร์มก่อนผลิตภัณฑ์จะได้อนุญาตให้ใช้ตราเกษตรอินทรีย์ โดยมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มกท. จะถูกยกย่อง โดยคณะอนุกรรมการมาตรฐานที่ได้รับการแต่งตั้งขึ้นจาก

กรรมการอำนวยการของ มกท. และได้รับการอนุมัติโดยสมาชิกที่ประชุมใหญ่สมาชิกของ มกท. ซึ่งประกอบด้วยเกษตรกรผู้ผลิต ผู้ประกอบการ ผู้บริโภค ผู้เชี่ยวชาญด้านอาหาร และผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม สำหรับการตรวจรับรองของ มกท. ได้รับการรับรองระบบงานเกษตรอินทรีย์ IFOAM (International of Organic Agriculture Movements) หรือ สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ เป็นสหพันธ์ขององค์กรที่ทำงานเกี่ยวข้องกับเกษตรอินทรีย์ ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2544 ซึ่งนับเป็นหน่วยงานแรกในทวีปเอเชียที่ได้รับการรับรองระบบงานนี้

IFOAM (International of Organic Agriculture Movements) หรือ สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ เป็นสหพันธ์ขององค์กรที่ทำงานเกี่ยวข้องกับเกษตรอินทรีย์ IFOAM เป็นองค์กรเอกชนระหว่างประเทศ มีสมาชิกกว่า 750 องค์กร ใน 100 ประเทศ IFOAM มีภารกิจหลักในการเป็นผู้นำและประสานขบวนการเกษตรอินทรีย์ต่างๆ เพื่อให้มีการนำหลักการเกษตรอินทรีย์ไปปรับใช้ในภาคการเกษตรทั่วโลก โครงการสร้างของ IFOAM จะเน้นที่การมีส่วนร่วมของสมาชิกอย่างเป็นประชาธิปไตย สมาชิกจะเป็นผู้กำหนดนโยบายขององค์กร รวมถึงมีสิทธิในการกำหนดรายละเอียดมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ระดับสากล ทั้งโดยการแสดงความคิดเห็นและการลงมติในการรับรองหรือปฏิเสธมาตรฐานในแต่ละประเด็น/หัวข้อ

ความสำคัญของเกษตรอินทรีย์ต่อเศรษฐกิจ สังคมชนบท และธรรมชาติ

การเกษตรมีผลต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจในชนบท ความสำคัญของเกษตรอินทรีย์ต่อการพัฒนาชนบทนั้นมีสูงมาก รวมไปถึงความยั่งยืนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สรุปได้ดังนี้ (วรงค์ ไตรพิทักษ์, 2544 : 16)

1. **ด้านเศรษฐกิจ** ผลผลิตเป็นสินค้าตัวใหม่ของตลาดผู้มีเงินทั้งในและต่างประเทศ ดินจะมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งด้านเคมี ด้านกายภาพ และด้านชีวภาพ เหมาะแก่การเกษตรอย่างยิ่ง เท่ากับเป็นการลดต้นทุนการผลิต สามารถแข่งขันในตลาดได้ เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน และประหยัดเงินตราต่างประเทศที่ใช้ในการนำปัจจัยการผลิตเพราะสามารถ จัดทำเองได้ภายในประเทศ เป็นเกษตรทางเลือกประเภทหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้สูง

2. **ด้านสังคมชนบท** คุณภาพชีวิตของผู้ผลิต และผู้บริโภคดีขึ้น เพราะได้รับบริโภคอาหารและผลิตภัณฑ์ดี ไม่มีวัตถุมีพิษเจือปน อายุยืนนาน การไม่ใช้สารเคมีในการเกษตรทำให้สุขภาพพลานามัยดี ไม่เกิดอาการเจ็บป่วยที่เกิดจากการใช้สารเคมี ธรรมชาติแวดล้อมไม่เสื่อมโทรม ดิน น้ำ อากาศ ไม่เป็นพิษ คุณภาพชีวิตดี ทำให้สังคมนั้นน่าอยู่น่าอาศัยและมั่นคง

3. **ด้านสิ่งแวดล้อม** เป็นการอนุรักษ์ และฟื้นฟูธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นการสร้างสมดุลทางธรรมชาติระหว่างการอนุรักษ์กับการทำมาหากิน ธรรมชาติก็อยู่ได้ เกษตรกรสามารถทำมาหากิน สร้างสังคมอยู่ดีกินดีได้ ไม่มีมลภาวะในดิน น้ำ และอากาศ ความจริงแล้วน่าจะมองเป็นองค์รวมของทุกด้าน ไม่ว่าจะด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมชนบท และด้านธรรมชาติสิ่งแวดล้อม เกษตรอินทรีย์ให้ผลดีทุกด้าน ถ้าสามารถทำให้บูรณาการเกิดความสมดุลทั้ง 3 ด้าน

นอกจากนี้ A.T. Mosher (1966)(อ้างถึงใน ชัชวีร์ นฤทุม, 2532 : 16 – 17) ได้กำหนดปัจจัยที่จำเป็นต่อการพัฒนาการเกษตร ซึ่งมีอยู่ 5 ประการ คือ

1. **ตลาดสำหรับผลิตผลทางการเกษตร** เมื่อเกษตรกรสามารถผลิตผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มขึ้นมาได้ สิ่งที่จะต้องจำเป็นคือ “ตลาด” เพื่อรองรับผลผลิตของเกษตรกร ซึ่งตลาดนี้มิใช่เป็นเพียงแหล่งที่เกษตรกรจะขายผลผลิตเท่านั้น แต่ตลาดจะเป็นแหล่งที่ให้ราคาผลผลิตแก่เกษตรกรอย่างยุติธรรม และตลาดจะต้องทำให้เกษตรกรมั่นใจในระบบตลาดด้วย ตลาดมีทั้งตลาดในท้องถิ่นและตลาดสากล รัฐบาลจะต้องยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือระบบตลาดทางการเกษตร เช่น การให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการตลาดและราคาแก่เกษตรกรอย่างทั่วถึงและรวดเร็ว การควบคุมคุณภาพสินค้าทางการเกษตร การตรวจสอบและให้ความเป็นธรรมเรื่องเครื่องชั่งตวงวัด การกำหนดมาตรฐานสินค้าเกษตรบางชนิด เป็นต้น

2. **การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีอย่างสม่ำเสมอ** เทคโนโลยีทางการเกษตร ก็คือ วิธีการผลิตทางการเกษตรจะต้องมีความเจริญก้าวหน้าอย่างสม่ำเสมอ เพื่อเพิ่มผลผลิตหรือเพิ่มชนิดผลผลิตทางการเกษตรใหม่ๆ ขึ้น การค้นคว้าวิจัยเป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนาการเกษตร การค้นคว้าวิจัยควรจะต้องเลือกวิจัยปัญหาที่เร่งด่วนของเกษตรกร ซึ่งมักจะเป็นงานวิจัยประยุกต์มากกว่า การทำงานวิจัยพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐบาลควรเร่งดำเนินการวิจัยระบบการทำฟาร์มให้มากขึ้นเพื่อให้ประโยชน์จากการวิจัยตกอยู่กับเกษตรกรมากขึ้น

3. **การจัดหาวัสดุและเครื่องมือเกษตรในท้องถิ่น** ในการพัฒนาการเกษตรนั้น ต้องอาศัยการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรนั้นต้องมีพันธุ์พืชหรือพันธุ์สัตว์ใหม่ๆ ปุ๋ยบำรุงดิน เครื่องมือ เครื่องจักรกลทางการเกษตรเข้ามาช่วย ปัจจัยที่ใช้ในการผลิตต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนั้นควรที่จะเป็นสิ่งที่สามารถหาหรือจัดซื้อได้ในท้องถิ่น เช่น อาจจะมีโรงงานผลิตในประเทศหรือมีการนำเข้า เป็นต้น ปัจจัยที่ใช้ในการผลิตนี้ควรจะมีคุณภาพดีไม่ปลอมปน ราคาพอสมควร หาซื้อได้ง่าย และควรจะมีบรรจุภัณฑ์ห่อในขนาดพอเหมาะกับความต้องการของเกษตรกร เป็นต้น

4. **แรงกระตุ้นเกษตรกรคือผลผลิต** การที่เกษตรกรจะยอมรับเทคโนโลยีใหม่ๆ มาเพื่อพัฒนาการเกษตรของเขาหรือไม่ขึ้นอยู่กับแรงกระตุ้นให้เกษตรกรเห็นว่าครอบครัวของเขาจะมี

สภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น บุตรหลานของเขาจะมีโอกาสได้รับการศึกษา และความมีหน้ามีตาในสังคม การที่เกษตรกรจะทำให้ครอบครัวกินดีอยู่ดีก็ต้องได้รับผลผลิตที่ดีด้วย ได้กำไรจากการขายผลผลิตออกไป ดังนั้นราคาผลผลิตทางการเกษตรที่ดี การได้กำไรเพิ่มขึ้นจากการขายผลผลิตที่ต้องใช้เทคโนโลยีเพิ่มขึ้น และความสะดวกในการจัดซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคหรือบริการเพื่อความ เป็นอยู่ที่ดีของครอบครัว สิ่งเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นให้เกษตรกรมีความต้องการที่จะพัฒนาการ เกษตรของตนเองมากขึ้นเรื่อยๆ

5. การขนส่ง ในการพัฒนาการเกษตรนั้น การขนส่งเป็นสิ่งที่จำเป็นเช่นกัน เพื่อกระจายผลผลิตไปยังแหล่งผู้บริโภคอื่นๆ ซึ่งมิได้ผลิตสินค้าเกษตรชนิดนั้น การขนส่งที่ดีมีประสิทธิภาพจะ ช่วยถนอมสินค้าเกษตรให้ถึงมือผู้ซื้อได้โดยไม่เสียหาย และการขนส่งที่ดียังมีประโยชน์ในการลด ต้นทุนการผลิตอีกด้วย ในทางกลับกัน การขนส่งในการนำวัสดุปัจจัยการผลิตไปสู่ไร่นา

ข้าวอินทรีย์

การผลิตข้าวอินทรีย์ เป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรไทย นับเป็นระบบการผลิตที่ได้รับความสนใจและมีการส่งเสริมทั้งจากองค์กรเอกชนและภาครัฐ และปัจจุบันมีความสำคัญของ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์และการรักษาสมดุลธรรมชาติ ตลอดจน การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการผลิตอย่างยั่งยืน

ความหมายของข้าวอินทรีย์

กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (อ้างถึงใน www.ricethailand.go.th , 26 พฤษภาคม 2551) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ข้าวอินทรีย์ (Organic Rice) เป็นข้าวที่ได้จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นวิธีการผลิตที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีหรือสารสังเคราะห์ต่างๆ เป็นต้นว่า ปุ๋ยเคมี สารควบคุมการเจริญเติบโต สารควบคุมและกำจัดวัชพืช สารป้องกันกำจัดโรค แมลงสัตว์ ศัตรูข้าวในทุกขั้นตอนการผลิตและในระหว่างการเก็บรักษาผลผลิต หารมีความจำเป็นแนะนำให้ ใช้วัสดุจากธรรมชาติ และสารสกัดจากพืชที่ไม่มีพิษต่อคนหรือไม่มีสารตกค้างปนเปื้อนในผลผลิต ในดินและน้ำ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นการรักษาสภาพแวดล้อม ทำให้ได้ผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพดี ปลอดภัยจากอันตรายของผลตกค้าง ส่งผลให้ผู้บริโภคมีสุขภาพดีและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น เพื่อให้ เกิดความมั่นใจและเชื่อถือในระบบการผลิตและผลิตภัณฑ์ จำเป็นต้องผ่านการตรวจสอบและ รับรองจากหน่วยตรวจสอบที่ได้มาตรฐาน

อินทัย ไชยแสนชมพู (2546 : 11) ได้ให้คำจำกัดความว่า ข้าวอินทรีย์ (Organic Rice) หมายถึง ข้าวที่ได้จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ (Organic farm หรือ Organic agriculture) ซึ่งเป็นวิธีการผลิตข้าวที่หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี หรือสารสังเคราะห์ต่างๆ เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมี สารควบคุมการเจริญเติบโตของพืช สารกำจัดวัชพืช ในทุกขั้นตอนการผลิตและระหว่างการเก็บรักษาผลผลิต

หลักการผลิตข้าวอินทรีย์

กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (อ้างถึงใน www.ricethailand.go.th , 26 พฤษภาคม 2551) ได้อธิบายไว้ดังนี้

การผลิตข้าวอินทรีย์ เป็นระบบการผลิตข้าวที่ไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรทุกชนิดเป็นต้นว่า ปุ๋ยเคมี สารควบคุมการเจริญเติบโต สารควบคุมและกำจัดวัชพืช สารป้องกันกำจัดโรค แมลง และสัตว์ศัตรูข้าว ตลอดจนสารเคมีที่ใช้รมเพื่อป้องกันกำจัดแมลงศัตรูข้าวในโรงเก็บ การผลิตข้าวอินทรีย์นอกจากจะทำให้ได้ผลผลิตข้าวที่มีคุณภาพสูงและปลอดภัยจากสารพิษแล้ว ยังเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเป็นการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนอีกด้วย

การผลิตข้าวอินทรีย์เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรที่เน้นเรื่องของธรรมชาติเป็นสำคัญ ได้แก่ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ การรักษาสสมดุลธรรมชาติและการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ เพื่อการผลิตอย่างยั่งยืน เช่น ปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดินโดยการปลูกพืชหมุนเวียน การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ในไร่หรือจากแหล่งอื่น ควบคุมโรค แมลงและศัตรูศัตรูข้าวโดยวิธีผสมผสานที่ไม่ใช้สารเคมี การเลือกใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมมีความต้านทานโดยธรรมชาติ รักษาสมดุลของศัตรูธรรมชาติ การจัดการพืช ดิน และน้ำ ให้ถูกต้องเหมาะสมกับความต้องการของต้นข้าว เพื่อให้ต้นข้าวเจริญเติบโตได้ดี มีความสมบูรณ์แข็งแรงตามธรรมชาติ การจัดการสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสมต่อการระบาดของโรค แมลงและศัตรูศัตรูข้าว เป็นต้น การปฏิบัติเช่นนี้ก็สามารถทำให้ต้นข้าวที่ปลูกให้ผลผลิตสูงในระดับที่น่าพอใจ

ดังนั้น การผลิตข้าวอินทรีย์ มีขั้นตอนการปฏิบัติเช่นเดียวกับการผลิตข้าวโดยทั่วไป จะแตกต่างกันที่ต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ในทุกขั้นตอนการผลิต

ระบบการตรวจสอบและรองรับข้าวอินทรีย์

กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (www.ricethailand.go.th , 26 พฤษภาคม 2551) ได้กำหนดระบบการตรวจสอบข้าวอินทรีย์ สามารถแบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอนสำคัญคือ

1. การตรวจสอบขั้นตอนการผลิตในไร่ชา มีวัตถุประสงค์เพื่อตรวจสอบวิธีการผลิตชาอินทรีย์ในไร่ชาว่ามีการปฏิบัติดูแลรักษาว่าถูกต้องตามหลักการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์หรือไม่
2. การตรวจสอบการรวบรวมผลผลิต การขนย้าย การเก็บรักษาและแปรรูป เพื่อให้แน่ใจว่าปริมาณข้าวเปลือกที่นำมาแปรรูปมาจากนาที่ผ่านการรับรองมาตรฐานแล้ว
3. การตรวจสอบรับรองคุณภาพผลผลิตในห้องปฏิบัติการ เพื่อให้แน่ใจว่าผลผลิตที่ได้จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์มีคุณภาพดี ปลอดภัยจากสารพิษ สอดคล้องกับมาตรฐานที่กำหนด

เพื่อให้ระบบการผลิตชาอินทรีย์ในประเทศไทยมีประสิทธิภาพ ถูกต้องตามหลักเกษตรอินทรีย์ มีคุณภาพดีได้มาตรฐาน เป็นที่ยอมรับของผู้บริโภคทั้งภายในและต่างประเทศ จำเป็นต้องมีระบบการตรวจสอบ ควบคุมกำกับ และรับรองคุณภาพของผลผลิตที่เป็นมาตรฐานสากล ปัจจุบันในประเทศไทยมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนการผลิตชาอินทรีย์ โดยกำหนดมาตรฐาน (Standard Setting) การตรวจสอบ (Inspection) และการออกใบรับรอง (Certification) ผลผลิตชาอินทรีย์ เช่น

- มาตรฐานการผลิตพืชอินทรีย์ของกรมวิชาการเกษตร (ภายใต้การกำกับของสำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ: มกอช.)
- มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (ภายใต้การกำกับของสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ : มกท.)

แนวคิดเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ และชาอินทรีย์ ผู้วิจัยนำมาอธิบายถึงความสำคัญของกระบวนการผลิตชาหอมมะลิอินทรีย์ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในภาพรวมหลายๆ ด้าน อาทิ ชาที่ปลอดภัยจากสารเคมี สุขภาพของผู้บริโภค การเลิกใช้สารเคมีในการทำนา การลดต้นทุนเพื่อแก้ปัญหาความยากจนในกับเกษตรกร และที่สำคัญที่สุด คือ การกลับคืนสู่ระบบนิเวศอันยั่งยืนในธรรมชาติที่สอดคล้องกับกระแสการแก้ปัญหาภาวะโลกร้อน

แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มเกษตรกร และผู้นำกลุ่ม

กลุ่มเกษตรกร

การสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรเป็นนโยบายในการพัฒนาชนบท และปรากฏอย่างเด่นชัดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ในแนวทางการพัฒนาตามยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน กล่าวคือ “เสริมสร้างศักยภาพและเพิ่มขีดความสามารถให้คนยากจนก่อร่างสร้างตัวและพึ่งตนเองให้มากขึ้น ด้วยการนำหลักการแนวคิดกระบวนการสหกรณ์มาใช้ประโยชน์ โดยส่งเสริมให้คนยากจนรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน สหกรณ์ เครือข่ายองค์กรชุมชน และเครือข่ายสหกรณ์ที่เข้มแข็ง” (<http://www.nesdb.go.th> , 24 มกราคม 2551)

ความสำคัญของการรวมกลุ่มเกษตรกร

1. การรวมกลุ่มเพื่อความอยู่รอด

Uphoff (1986) การรวมกลุ่มของชาวชนบท กล่าวได้ว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งและเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ความอยู่รอด หน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนตระหนักถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มของชาวชนบทเพื่อแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น จะเห็นได้ว่า มีโครงการพัฒนาทั้งของภาครัฐและเอกชนซึ่งเน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มเกษตรกรจำนวนมากเข้าสู่ชนบท

กลุ่มเกษตรกร จึงมีความสำคัญต่อการพัฒนาชนบทอย่างมีนัยสำคัญ บทบาทของกลุ่มทำให้ราคาผลผลิตดีขึ้น เพิ่มการออมและการลงทุน ลดการอพยพแรงงานชนบท และเพิ่มพูนความรู้เรื่องการจัดการธุรกิจ (อภิชัย พันธเสน, 2539) สมาชิกของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมายในโครงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการพัฒนาชี้ถึงประโยชน์ของการเป็นสมาชิกว่า ทำให้สมาชิกมีความเข้มแข็งต่อการเผชิญปัญหา พัฒนาความสามารถการจัดการปัญหา และมีเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหา (Natprach, 1991) จึงกล่าวได้ว่า การรวมกลุ่มเกษตรกรเป็นองค์กรชุมชน กระทั่งสถานเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชน มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในกระบวนการพัฒนาชนบทที่ประสบความสำเร็จ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

2. การรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มพลังปัญญา

การรวมกลุ่มของเกษตรกรยังเอื้อต่อการรับถ่ายทอดเทคโนโลยีจากหน่วยงานของรัฐหรือหน่วยงานของเอกชน ทั้งยังสามารถจัดการเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรด้วยกันเองในรูปแบบการศึกษา ดูงาน การแลกเปลี่ยนความรู้โดยไม่ยากนัก จึงเห็นได้ว่า เมื่อเกษตรกรรวมกลุ่มจะช่วยทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันเป็นการเพิ่มพลังทางปัญญาของเกษตรกร

นันทิยา หุตานุกวัตร และณรงค์ หุตานุกวัตร (2544) ระบุว่า กระบวนการกลุ่มในการดำเนินการทางธุรกิจชุมชนและโรงสีข้าวทำให้มีการพบปะ แก้ไขปัญหา และปรึกษากันเป็นประจำ จึงเกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และต้องแสวงหาความรู้อยู่ตลอดเวลา ซึ่งช่วยให้มีการพัฒนาความสามารถและภูมิปัญญาชาวบ้าน นอกจากนี้ กระบวนการกลุ่มยังเป็นกระบวนการทำงานที่เกิดการถ่ายทอดประสบการณ์และบทเรียนในการจัดการและการแก้ไขปัญหาระหว่างผู้นำรุ่นเก่ารุ่นใหม่ สิ่งนี้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการหล่อหลอมภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่าและรุ่นใหม่ในการบริหารกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากกระบวนการหล่อหลอมความคิดนี้จะมีความเหมาะสมกับสภาพชุมชนท้องถิ่น และเมื่อสะสมไปนานๆ จะกลายเป็นภูมิปัญญารุ่นใหม่ที่ทันเหตุการณ์ต่อสภาพสังคมเศรษฐกิจและจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่ง ซึ่งมีอาจวัดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจได้

3. การรวมกลุ่มเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง

การรวมเป็นกลุ่มหรือรวมเป็นองค์กรชุมชน ทำให้เกษตรกรมีพลังและมีอำนาจต่อรองเพิ่มมากขึ้น ทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งอาจจะจำแนกการเพิ่มอำนาจต่อรองจากการรวมเป็นกลุ่มองค์กรชุมชนใน 3 ลักษณะ คือ (นันทิยา หุตานุกวัตร และณรงค์ หุตานุกวัตร, 2546 : 17-18)

3.1 อำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจการค้า เมื่อเกษตรกรรวมกลุ่มกันจะทำให้เกิดการรวมปริมาณผลผลิตเป็นจำนวนมาก ซึ่งจะดึงดูดความสนใจของพ่อค้านักธุรกิจให้เข้ามาติดต่อซื้อขายผลผลิต อันจะช่วยให้เกษตรกรมีความได้เปรียบในการเจรจาต่อรองราคา ตลอดจนจนถึงการรวมกันซื้อปัจจัยผลผลิตในปริมาณมาก ก็จะทำให้ราคาปัจจัยผลผลิตลดต่ำลงได้ และยังอาจ หมายรวมถึงการตกลงซื้อกำหนดปริมาณการผลิตภายในกลุ่ม เพื่อป้องกันไม่ให้ผลผลิตล้นเกินตลาดซึ่งมักเป็นปัญหาที่ทำให้เกษตรกรอยู่ในฐานะเสียเปรียบทางการตลาด

3.2 อำนาจต่อรองทางการเงิน การรวมกลุ่มทำให้เกิดการรวมทุนระหว่างเกษตรกรด้วยกันในรูปกลุ่มออมทรัพย์แบบต่างๆ ซึ่งเอื้อให้กลายเป็นฐานในการจัดการเรื่องทุน กลุ่ม

เกษตรกรสามารถใช้กลุ่มออมทรัพย์ของตนไปต่อรองขอรับสินเชื่อในปริมาณที่มากขึ้นได้ หรือแม้กระทั่งเกษตรกรรวมกลุ่มเพื่อขอรับสินเชื่อโดยตรงโดยมีกลุ่มของตนเองค้ำประกันการกู้ระหว่างกัน

3.3 อำนาจต่อรองทางการเมืองทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติของรัฐ อำนาจการต่อรองลักษณะนี้อาจจัดเป็นอำนาจต่อรองสูงสุด อำนาจต่อรองทางการเมืองกระทำได้หลายวิธี ทั้งทางการเดินขบวนเรียกร้องขอความเป็นธรรม การเรียกร้องให้รัฐหันมาสนใจสิทธิของประชาชน ตลอดจนการรวมตัวเป็นเครือข่าย สมาคม สหพันธ์ ในระดับที่สามารถต่อรองนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อเกษตรกร

4. การรวมกลุ่มเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

นันทิยา หุตานูวัตร และณรงค์ หุตานูวัตร (2546 : 18-19) การรวมกลุ่มเป็นสื่อกิจกรรมที่เอื้อให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดความเข้มแข็ง ชุมชนสามารถกำหนดชีวิตความเป็นอยู่ของตน ชุมชนสามารถรักษาวัฒนธรรมประเพณี ทั้งยังทำให้มีความเชื่อมั่นและภาคภูมิใจใน "ความเป็นชุมชน" ของตน การรวมกลุ่มทำให้เกิดกระบวนการปะทะสังสรรค์ เกิดการโต้เถียง เกิดการประนีประนอม และเกิดการตัดสินใจที่จะเลือกสิ่งที่ดี ในท่ามกลางการเคลื่อนไหวนี้ จะมีการสร้างวัฒนธรรมของกลุ่ม เช่น การสร้างระเบียบและการปฏิบัติตามระเบียบ การตรงต่อเวลา การมีวินัย การโปร่งใส การตระหนักในภาระหน้าที่ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะถูกสร้างในกลุ่มเล็กก่อน จากนั้นจะเกิดการแทรกซึมเข้าสู่ชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดการปรับตัวและสร้างความเข้มแข็งขึ้น

ประเภทของกลุ่มเกษตรกร

พะเยาว์ รัตนวิบูลย์ และวันชัย สัจจาบรรพต (2533) เสนอว่า สถาบันเกษตรกร คือ กลุ่มของเกษตรกรและสมาชิกในครอบครัวที่เข้ามารวมตัวกันเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

1. **กลุ่มเกษตรกรเป็นกลุ่มทางการ** จัดตั้งขึ้นตามประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 140-141 มีสถานภาพเป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย กลุ่มเกษตรกรจำแนกตามการทำอาชีพเกษตร เช่น กลุ่มเกษตรกรทำนา กลุ่มเกษตรกรทำไร่ กลุ่มเกษตรกรทำสวน กลุ่มเกษตรกรเลี้ยงสัตว์ กลุ่มเกษตรกรทำการประมง และกลุ่มเกษตรกรเลี้ยงสัตว์น้ำ

2. **กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและกลุ่มยุวเกษตรกรเป็นกลุ่มกึ่งทางการ** ดำเนินการจัดตั้งโดยจดทะเบียนเป็นลายลักษณ์อักษรต่อผู้ว่าราชการจังหวัด พร้อมทั้งรายงานให้กรมส่งเสริมการเกษตรทราบ

3. กลุ่มไม่เป็นทางการ เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของเกษตรกรเพื่อดำเนินกิจกรรมเฉพาะเรื่อง

นลินี ต้นตุนิชย์ (2538) ได้กลุ่มเกษตรกรตามลักษณะของกลุ่ม เป็น 4 ลักษณะ ดังนี้

1. กลุ่มเกษตรกรเป็นกลุ่มชาวชนบทที่รวมกันทำกิจกรรมเฉพาะอย่าง มีกิจกรรมที่เฉพาะเจาะจง เช่น ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มเกษตรกรผสมผสาน เป็นต้น
2. กลุ่มเกษตรกรเป็นกลุ่มซึ่งรวมกิจกรรมหลากหลายอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน
3. กลุ่มเกษตรกรเป็นกลุ่มที่ประสานกิจกรรมเหมือนๆ กันในต่างหมู่บ้านเป็นเครือข่ายกิจกรรมระหว่างหมู่บ้าน
4. กลุ่มเกษตรกรที่รวมกลุ่มต่างๆ หลายหลายอาชีพ โดยมีจุดมุ่งหมายการต่อรองระดับนโยบายและการผลักดันกฎหมายหรือผลประโยชน์ร่วมของชาวบ้านในหลายๆ หมู่บ้าน

แต่โดยทั่วไปประเภทของกลุ่มอาจแบ่งได้ตามการก่อตั้งและโครงสร้าง และมีนักวิชาการได้อธิบายไว้ดังนี้

วิลโลว์น กฤษณะภูติ และคณะ (2529) ได้อธิบายลักษณะของกลุ่มไว้ว่า

1. กลุ่มที่เป็นทางการเป็นกลุ่มที่มีโครงสร้างถาวร มีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบเป็นทางการ มีกฎระเบียบชัดเจนในการดำเนินงาน ไม่เปลี่ยนแปลงหรือเลิกล้มได้ง่าย และมีการประชุมพบปะกันเป็นเวลาที่แน่นอน
2. กลุ่มไม่เป็นทางการเป็นกลุ่มที่ไม่มีกฎเกณฑ์ โครงสร้างของกลุ่มไม่ซับซ้อน เป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นในระยะเวลาอันสั้น เปลี่ยนแปลงได้ตามสถานการณ์ และสิ้นสุดได้ง่าย สถานภาพของสมาชิกจะคงอยู่ตราบเท่าที่สมาชิกมีความสนใจในกิจกรรมกลุ่ม

และ ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้อธิบายลักษณะของกลุ่มไว้ว่า

1. กลุ่มที่มีโครงสร้างแบบง่าย กลุ่มจะมีประธาน รองประธาน หรือหัวหน้ากลุ่มกับรองหัวหน้ากลุ่ม สมาชิกกลุ่มทุกคนจะร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนกิจกรรม และร่วมกันทำกิจกรรมบางอย่างของกลุ่มหรือทำกิจกรรมร่วมกันทั้งหมด ทั้งนี้สมาชิกอาจจะเป็นเจ้าของทรัพย์สินของกลุ่มร่วมกัน หรืออาจจะมีทรัพย์สินของตนเองที่นำมาทำกิจกรรมแยกต่างหากก็ได้
2. กลุ่มที่มีโครงสร้างซับซ้อน เป็นกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ชัดเจน มีโครงสร้างที่ระบุบทบาทหน้าที่ของผู้นำและสมาชิก และแบ่งหน้าที่เป็นหลายฝ่าย มีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน ลักษณะกิจกรรมมักเป็นประเภทที่สมาชิกร่วมกันเป็นเจ้าของสินทรัพย์และทำกิจกรรมร่วมกันทั้งหมด

การจัดตั้งกลุ่มเกษตรกร

งานกลุ่มเกษตรกรนั้นอยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กับกระทรวงมหาดไทย โดยมีเกษตรจังหวัดและเกษตรอำเภอเป็นผู้รับผิดชอบในระดับท้องถิ่น การจัดตั้งกลุ่มอาจดำเนินการดังนี้ (วิจิตร อวระกุล, 2535 : 287)

1. จะต้องมีส่วนที่สนใจและร่วมกันเป็นผู้จัดตั้งไม่น้อยกว่า 30 คน
2. ให้ที่ประชุมเลือกผู้แทนขึ้น 7 คน เพื่อเป็นผู้ลงนามขอจัดตั้งกลุ่ม
3. ให้สมาชิกทั้งหมดเป็นผู้ร่วมพิจารณาร่างข้อบังคับของกลุ่ม โดยอาศัยหลักเกณฑ์ที่

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์วางไว้

4. การตั้งชื่อกลุ่ม ให้ใช้คำว่า “กลุ่มเกษตรกร” นำหน้า ตามด้วยชื่ออาชีพ แล้วให้เอาชื่อตำบลต่อท้าย เช่น “กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงไหมบ้านหมากแข้ง”

5. ให้ผู้แทนเกษตรกรทั้ง 7 คน ลงนามนายอำเภอ โดยมีเกษตรอำเภอหรือสหกรณ์อำเภอลงชื่อกำกับในคำร้องขอจัดตั้ง เสนอต่อนายทะเบียนเกษตรประจำจังหวัดเพื่ออนุมัติการจัดตั้งต่อไป

สหกรณ์การเกษตร คือ สหกรณ์ที่ชาวนา ชาวสวน ชาวไร่ ร่วมกันจัดตั้งขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนในการประกอบอาชีพ เช่น การขาดแคลนเงินทุน เครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตร ในราคาถูก คุณภาพดี มีความทนทาน ตลอดจนการขายผลผลิตผลให้ได้ราคาดี ฯลฯ เพื่อช่วยให้ฐานะความเป็นอยู่ของสมาชิกดีขึ้น คุณสมบัติของสมาชิก ผู้สนใจจะสมัครเป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตร ต้องมีคุณสมบัติตามข้อบังคับ ดังนี้ (วิจิตร อวระกุล, 2535 : 290)

1. เป็นเกษตรกร บรรลุนิติภาวะ และมีสัญชาติไทย
2. เป็นผู้ซื่อสัตย์ มีชื่อเสียงดี ชยันตหนักในการประกอบอาชีพ และรู้จักประหยัด
3. ตั้งบ้านเรือนและดำเนินงานเกษตรกรรมอยู่ในท้องที่ดำเนินงานของสหกรณ์
4. ทำการเกษตรในที่ดินขนาดพอควร และมีรายได้จากการเกษตร พอที่จะชำระหนี้ต่อ

สหกรณ์ได้

5. ไม่เป็นคนทุพพลภาพ วิกลจริต หรือมีจิตฟั่นเฟือนไม่สมประกอบ
6. ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย หรือเป็นผู้มีหนี้สินล้นพ้นตัว
7. ไม่เป็นบุคคลเคยถูกให้ออกจากสหกรณ์ใดๆ โดยมีความผิด เว้นแต่พ้นกำหนดสองปีนับ

แต่วันที่ถูกลบออก

การสมัครเป็นสมาชิกสหกรณ์การเกษตร เกษตรกรที่สนใจจะสมัครสมาชิกสหกรณ์การเกษตร จะต้องยื่นใบสมัครที่ประธานกลุ่มที่อยู่ใกล้บ้านของตน เมื่อที่ประชุมกลุ่มยอมรับให้เป็นสมาชิก โดยคะแนนเสียงไม่น้อยกว่า 2 ใน 3 ของผู้เข้าร่วมประชุมแล้วจากนั้น ประธานกลุ่มก็เสนอให้คณะกรรมการดำเนินการพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อคณะกรรมการดำเนินการพิจารณาเป็นที่พอใจแล้ว ก็จะรับเข้าเป็นสมาชิก สหกรณ์ก็จะแจ้งให้ผู้สมัครชำระค่าหุ้น ค่าธรรมเนียมแรกเข้า และลงลายมือชื่อในทะเบียนสมาชิกต่อไป

เมื่อผู้สมัครชำระค่าหุ้น ค่าธรรมเนียมแรกเข้า ทั้งนี้แล้วแต่จะกำหนดไว้ในข้อบังคับของสหกรณ์การเกษตรนั้นๆ และลงลายมือชื่อในทะเบียนสมาชิกแล้ว จึงถือได้ว่าเป็นสมาชิกของสหกรณ์และมีสิทธิในสหกรณ์เหมือนสมาชิกคนอื่นๆ สำหรับค่าธรรมเนียมแรกเข้า ถือเป็นรายได้ของสหกรณ์จะเรียกคืนได้ แต่เงินค่าหุ้นนั้นสหกรณ์จะจ่ายคืนให้เมื่อสมาชิกลาออกจากสหกรณ์ ถ้าปีใดสหกรณ์มีกำไร สมาชิกจะได้ดอกเบี้ยจากค่าหุ้นอีกด้วย ซึ่งเรียกว่า เงินปันผลตามหุ้น

กิจกรรมของกลุ่มเกษตรกร

กลุ่มเกษตรกรอาจดำเนินกิจกรรมของกลุ่มในเรื่องต่อไปนี้ (วิจิตร อาวะกุล, 2535 : 7)

1. **ดำเนินการหาทุน** โดยวิธีการต่างๆ เช่น การเรียกหุ้น สะสมเงินสำรอง กู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินต่างๆ หรือแหล่งการเงินอื่น เพื่อช่วยเหลือกลุ่มสมาชิกของกลุ่ม เป็นการให้สินเชื่อกับกลุ่ม
2. **การซื้อสิ่งของมาจำหน่ายให้สมาชิก** เพื่อให้สมาชิกได้รับความสะดวกไม่ต้องซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่มีราคาแพงหรือต้องไปไกล หรือให้สมาชิกผ่อนใช้ภายหลังได้หากยังขาดช่องในการเงิน
3. **การรวบรวมผลผลิตของสมาชิก** กลุ่มเกษตรกรจะรวบรวมผลผลิตจากเกษตรกรที่ผลิตทั้งรายใหญ่และรายย่อยเพื่อรวบรวมขายสู่ตลาด หรือรับฝากเก็บรักษาสผลผลิต หรือการจัดหาตลาดขายผลผลิตของสมาชิกให้เป็นกลุ่มเป็นก้อน เพื่อให้ได้ราคาดีกว่าขายเองในลักษณะปลีกย่อย
4. **การส่งเสริมความรู้วิชาการ** กลุ่มเกษตรกรอาจจัดการอบรมวิชาการความรู้ด้านเกษตร คหกรรมศาสตร์ การแก้ปัญหาการประกอบอาชีพของสมาชิก ครอบครั้ว อาจเชิญวิทยากรผู้เชี่ยวชาญ ผู้ทรงคุณวุฒิมาให้ความรู้ เพื่อเป็นการปรับปรุงอาชีพการทำงาน หรืออาชีพอื่นที่สนใจเป็นพิเศษ เป็นความต้องการ เป็นประโยชน์ต่อสมาชิก

5. การจัดหาอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องจักร เครื่องใช้ ที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพของสมาชิก กลุ่มเกษตรกรอาจจัดหาเครื่องสูบน้ำ รถไถ โค กระบือ มาบริการแก่สมาชิกที่ต้องการหรือขาดแคลนไปใช้ประโยชน์ โดยเสียค่าเช่า ค่าบริการ เพราะเกษตรกรรายย่อยอาจไม่สามารถลงทุนซื้อเองได้ การจัดให้มีโรงงานแปรรูปผลผลิตทางเกษตร เช่น โรงสีข้าว อุตสาหกรรมอาหาร การบริการบรรจุกระสอบ บรรจุถุง จอบ แห อวน รถลาก รถบรรทุกของ ฯลฯ ที่จำเป็นและเป็นความต้องการของสมาชิก

6. การสวัสดิการ กลุ่มเกษตรกรอาจดำเนินการด้านสวัสดิการเพื่อเป็นการบรรเทาความเดือดร้อนของสมาชิก ในกรณีที่มีผลกำไรหรือทางที่จะช่วยเหลือได้ เช่น มีผู้อุทิศเงิน สิ่งของช่วยเหลือ เช่น ทุนการศึกษาแก่บุตรหลานสมาชิกที่ยากจนขาดแคลน การสร้างหรือซ่อมแซมสะพานไม้ ติดไฟฟ้าหมู่บ้าน การสงเคราะห์สาธารณภัยต่างๆ กิจกรรมสาธารณประโยชน์สำหรับสมาชิก ฯลฯ

เมื่อการดำเนินการกลุ่มเกษตรกรมีฐานะและกิจการเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าเป็นปีกแผ่นดีแล้ว อาจยกฐานะของจดทะเบียนดำเนินการในรูปแบบของสหกรณ์ ซึ่งจะมีการจ้างผู้จัดการเจ้าหน้าที่บัญชีและเจ้าหน้าที่อื่นๆ อันจะเป็นการเสริมกิจการสหกรณ์ให้เป็นที่นิยมแพร่หลาย เป็นสถาบันหลักที่จะช่วยให้เกษตรกรได้อาศัยเพื่อเป็นสถาบันในการส่งเสริมฐานะอาชีพ เศรษฐกิจ และความเป็นอยู่ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป กลุ่มเกษตรกรจึงนับว่าเป็นจุดแรกของการส่งเสริมพัฒนากิจกรรมสหกรณ์การเกษตร

ผู้นำกลุ่ม

ผู้นำที่มีคุณภาพเป็นสิ่งสำคัญต่อความสำเร็จของงานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาชนบทที่ใช้แนวทางการรวมเป็นกลุ่มหรือองค์กรจะขาดผู้นำที่มีคุณภาพไม่ได้เลย ในขณะเดียวกัน หากมีเฉพาะผู้นำที่มีคุณภาพ แต่ขาดสมาชิกที่มีคุณภาพ งานกลุ่มก็เป็นไปได้ยากอย่างยิ่ง ดังนั้น การทำความเข้าใจเรื่องผู้นำและสมาชิกเป็นเรื่องที่สำคัญ

รูปแบบของผู้นำ

มีนักวิชาการหลายท่านได้อธิบายถึงรูปแบบของผู้นำไว้หลายประเภท ขึ้นอยู่กับเกณฑ์ที่จะนำมาแบ่งประเภทของผู้นำ

Hersey and Blanchard (1988) (อ้างถึงใน Shermerhorn et al., 1994) ได้จำแนกรูปแบบของผู้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ผู้นำแบบบอกกล่าว (A telling style) เป็นผู้นำที่ให้ความรู้เฉพาะอย่าง และติดตามให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิดในการทำงาน
2. ผู้นำแบบขายความคิด (A selling style) เป็นผู้นำที่อธิบายหรือ "ขาย" ความคิด โดยให้โอกาสทำความเข้าใจให้ชัดเจนก่อนตัดสินใจ
3. ผู้นำแบบมีส่วนร่วม (A participating style) เป็นผู้นำที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และอำนวยความสะดวกให้เกิดการตัดสินใจร่วมกัน
4. ผู้นำแบบตัวแทน (A delegating style) เป็นผู้นำที่ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนในการตัดสินใจและการปฏิบัติงาน

ในด้านการพัฒนาชนบท มีผลงานวิจัยเกี่ยวกับศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น ซึ่งจำแนกในรูปแบบผู้นำเป็น 6 ลักษณะ (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2537)

1. ผู้นำทางความคิด เป็นผู้นำที่สามารถนำเสนอความคิดในเรื่องต่างๆ แก่ชุมชน เช่น แนวคิดการพึ่งตนเองทางการเกษตร แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชน แนวคิดการจัดการศึกษา เป็นต้น
2. ผู้นำด้านศีลธรรม เป็นผู้นำทางด้านปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็นที่เคารพเชื่อถือของคนในชุมชน โดยส่วนใหญ่จะเป็นพระในศาสนา
3. ผู้นำด้านอาชีพ (เทคนิคและการปฏิบัติ) เป็นผู้นำที่มีความสามารถทางใดทางหนึ่งในการปฏิบัติ เช่น มีความรู้เฉพาะเรื่องการเกษตรแบบผสมผสาน ปศุสัตว์ หรืออาจหมายถึงความสามารถในการทำงาน หรือมีกระบวนการทำงานที่ดีกับชาวบ้าน เป็นต้น
4. ผู้นำทางการเทศน์ การพูด เป็นผู้นำที่มีความสามารถในการสั่งสอน การอธิบาย หรือการกระตุ้นให้คนในชุมชนได้เข้าใจและปฏิบัติตาม
5. ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ โดยสามารถเสนอแผนงานและกิจกรรมแก่หน่วยงานราชการ
6. ผู้นำทางการประสานทรัพยากร ซึ่งมีบารมีและสามารถระดมทุนทั้งภายในและภายนอกชุมชนได้

โดยส่วนใหญ่แล้ว ผู้นำของกลุ่มเกษตรกรมักไม่มีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างชัดเจน แต่จะมีรูปแบบผสมผสานกันมากบ้างน้อยบ้าง นอกจากนี้ รูปแบบของผู้นำองค์กรชุมชนจะเด่นชัดในลักษณะใดนั้นขึ้นอยู่กับหรือเกี่ยวข้องกับปัจจัย 3 ประการ คือ (นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร, 2546 : 18-19)

1. การมี “สถานภาพ” รับรอง จะเป็นปัจจัยหนึ่งที่กำหนดให้ผู้นำเป็นในรูปแบบใด ในที่นี้ สถานภาพของผู้นำมี 2 ลักษณะ คือ ผู้นำทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ ผู้นำที่มีสถานภาพทางการรองรับ เช่น ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เป็นต้น แนวโน้มก็จะเป็นผู้นำแบบเผด็จการ หรือผู้นำแบบตัวแทน หรือแบบติดต่oprะสานงานราชการได้ดี ส่วนผู้นำไม่เป็นทางการมักจะมีแนวโน้มเป็นผู้นำแบบบอกกล่าว ผู้นำแบบมีส่วนร่วม หรือผู้นำทางความคิด

2. การมีประสบการณ์ชีวิต ประสบการณ์การทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นปัจจัยกำหนดรูปแบบผู้นำเช่นกัน กล่าวคือ ผู้นำที่มีประสบการณ์ชีวิตมาก ก็จะมีแนวโน้มที่เป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย ผู้นำแบบชายความคิด ผู้นำแบบมีส่วนร่วม ผู้นำทางความคิด หรือผู้นำทางด้านอาชีพ

3. การมี “บารมี” ในที่นี้ จะหมายถึงบารมีที่อาจเกิดจากภูมิรัฐภูมิปัญญา การบวชเรียน หรือฐานะทางเศรษฐกิจ บารมีจะเป็นปัจจัยอีกข้อหนึ่งที่กำหนดรูปแบบของผู้นำ ผู้นำที่มีบารมีที่เกิดจากภูมิรัฐภูมิปัญญาหรือการบวชเรียน ก็จะมีแนวโน้มเป็นผู้นำแบบประชาธิปไตย ผู้นำด้านศีลธรรม ผู้นำทางความคิด ส่วนผู้นำที่มีบารมีที่เกิดจากฐานะทางเศรษฐกิจ ก็จะมีแนวโน้มเป็นผู้นำด้านอาชีพ ผู้นำด้านประสานทรัพยากร

หน้าที่ของผู้นำ

Camall (1990) ได้อธิบายว่าหน้าที่ของผู้นำในกลุ่มหรือองค์กรมี 8 ประการ ดังนี้

1. กำหนดคุณค่าทั้งหมดของกลุ่มหรือองค์กร และกำหนดคุณค่าที่สำคัญที่สุดของกลุ่มหรือองค์กร ซึ่งจะต้องดำเนินตามเป็นอันดับแรก

2. สนับสนุนการแก้ปัญหา และรับความเสี่ยง

3. จัดระบบการสนับสนุนการทำงานของคนในกลุ่มหรือองค์กร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้รางวัลต่อคนทำงานดี

4. ตัดสินเรื่องต่างๆ และตัดสินใจกำหนดอันดับก่อนหลังของการทำงาน

ควบคุมความรับผิดชอบของคนในกลุ่ม โดยการให้คำแนะนำ ปรีกษา การชักชวน และการให้ความมั่นใจ

5. พัฒนาคคนในกลุ่มหรือองค์กรให้มีทักษะในการแก้ไขปัญหา ความตั้งใจทำงาน และการปฏิบัติงานให้ถึงเป้าหมาย

6. ประสานการทำงานระหว่างคนระดับต่างๆ ภายในกลุ่มหรือองค์กรเพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่ม

7. รักษาภาวะจิตใจของคนในกลุ่มหรือองค์กร โดยสร้างให้เกิดความสัมพันธ์และความ เป็นเพื่อน กระตุ้นความไม่ใส่ใจในการทำงาน ระวังความตื่นเต้นที่เกิดเหตุของคนในกลุ่มและระวัง ไม่ให้คนในกลุ่มมีความเชื่อมั่นตนเองมากเกินไปในการทำงาน

ผู้นำของกลุ่มเกษตรกรจะมุ่งความสัมพันธ์ของคนมากกว่าในเรื่องงาน ซึ่งเป็นไปตาม ลักษณะวัฒนธรรมของสังคมไทย การมุ่งความสัมพันธ์ของคนอาจมีผลทำให้กลุ่มเกษตรกรไม่ เติบโตเข้มแข็งเท่าที่ควร เพราะการรักษาความสัมพันธ์ของคนจะเกิดการประนีประนอมและการ ผ่อนปรน ผลที่ตามมาก็คือ การเกิดขึ้นของผู้นำหรือการพัฒนาผู้นำจะเป็นไปได้ยาก เนื่องจากไม่มี "เวที" ให้ผู้นำได้แสดงความสามารถและพัฒนาตนเอง โดยเฉพาะการตัดสินใจ การที่ผู้นำต้อง ตัดสินใจในสถานการณ์ต่างๆ จะเป็นการฝึกฝนผู้นำให้มีความสามารถมากขึ้น

บทบาทของสมาชิกกลุ่ม

กลุ่มย่อมจะมีบุคคลเป็นผู้นำเพียงคนเดียว สมาชิกส่วนที่เหลือจะเป็นผู้ตาม การที่กลุ่มจะ ทำงานได้สำเร็จนั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือของสมาชิกในกลุ่มเป็นหลักสำคัญ กลุ่มจะทำหน้าที่ อย่างมีประสิทธิภาพได้นั้น ขึ้นอยู่กับการแสดงบทบาทที่แตกต่างกันของสมาชิก ซึ่งบทบาทต่างๆ นั้นแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะใหญ่ คือ (Benne, Kenneth D. and Sheats, Paul, 1968 : 44-49)

1. บทบาทเกี่ยวกับการทำงานกลุ่ม เป็นบทบาทที่เกี่ยวข้องกับงานที่กลุ่มกำลังทำอยู่ สมาชิกต้องร่วมกันดำเนินงานให้บรรลุตามจุดมุ่งหมาย สมาชิกแต่ละคนได้รับมอบหมายให้ทำ หน้าที่ต่างๆ กัน บางคนอาจทำหน้าที่มากกว่าหนึ่งบทบาท หน้าที่หรือบทบาทเหล่านี้ ได้แก่ เป็นผู้ ริเริ่มเสนอความคิดหรือวิธีการใหม่ๆ เป็นผู้หาข้อมูลหรือความคิดเห็น เป็นผู้ให้ข้อมูลหรือข้อคิดเห็น เป็นผู้ให้รายละเอียดหรือเหตุผล เป็นผู้ประสานงาน เป็นผู้ประเมินผล เป็นผู้จัดบันทึกเหล่านี้ เป็นต้น

2. บทบาทในการรวมกลุ่มและรักษาสถานภาพของกลุ่ม หมายถึง บทบาทพื้นฐานที่จะทำ ให้กลุ่มรวมกัน และสามารถดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายต่างๆ ที่มีร่วมกันได้สำเร็จ บทบาท ในการรวมกลุ่มและรักษาสถานภาพของกลุ่มจะช่วยสร้างความมั่นคงให้กับกลุ่มช่วยลดปัญหาขัดแย้งภายในกลุ่ม บทบาทเหล่านี้ ได้แก่ ผู้ทำหน้าที่ประนีประนอม ผู้มีอารมณ์ขันช่วยผ่อนคลาย ความเครียดของสถานการณ์เมื่อเกิดกรณีขัดแย้ง ผู้สนับสนุน ผู้ให้คำติชม ผู้อำนวยความสะดวก หรือผู้ที่พยายามควบคุมให้การสนทนาเป็นไปด้วยดี โดยให้ทุกคนมีส่วนร่วม และได้ยินการสนทนา นั้นโดยทั่วถึงกัน และผู้คล้อยตาม เป็นต้น

3. บทบาทเฉพาะตน คือ บทบาทของสมาชิกแต่ละคน ซึ่งถ้ามีมากเกินไป และไม่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของกลุ่มก็อาจลดประสิทธิภาพของกลุ่ม หรืออาจทำให้กลุ่มแตกจากกันได้

ทิสนา แชมมณี และคณะ (2522) ได้กล่าวสรุปถึงบทบาทของสมาชิกในกลุ่มไว้ว่า กลุ่มที่ประสบความสำเร็จคือกลุ่มที่สมาชิกอยู่รวมกันเป็นเวลานานๆ เพื่อทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งให้บรรลุจุดมุ่งหมายตามความต้องการ และเป็นกลุ่มที่สมาชิกแสดงบทบาททั้งบทบาทเกี่ยวกับการทำงาน และบทบาทในการรวมกลุ่มได้ดีทั้งสองอย่าง กล่าวคือ ไม่ใช่ว่ากลุ่มจะทำงานเพื่อให้บรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่ต้องการเท่านั้น แต่กลุ่มจะต้องแสวงหาวิธีการ และช่วยให้กลุ่มเกิดความมั่นคงในการทำงานอีกด้วย ซึ่งสมาชิกในกลุ่มต้องคอยสังเกตกระบวนการทำงาน และความสามารถของตนเองอยู่เสมอ เพื่อว่าจะสามารถทำหน้าที่ที่จะให้กลุ่มรวมกันอยู่ได้ทุกเรื่องถ้ากลุ่มต้องการ

กลุ่มที่มีบทบาทของสมาชิกจำกัดอยู่เฉพาะบทบาทเกี่ยวกับการทำงานเท่านั้น จะเป็นกลุ่มที่มีผลสัมฤทธิ์ของการทำงานสูงมากอยู่เพียงช่วงหนึ่ง แต่ในไม่ช้ากลุ่มดังกล่าวก็จะประสบกับความไม่พอใจ ฯลฯ ซึ่งทำให้ประสิทธิภาพในการทำงานลดต่ำลง และกลุ่มอาจแยกจากกันได้ ส่วนกลุ่มที่สมาชิกแสดงบทบาทในการรวมกลุ่มแต่เพียงอย่างเดียว ก็จะเป็นกลุ่มที่มีความเป็นกันเองมาก สมาชิกมีความสุขและจริงใจต่อกัน แต่ผลสัมฤทธิ์ของการทำงานจะต่ำ ซึ่งกลุ่มเช่นนี้อาจรวมกันอยู่ได้ไม่นานนักเพราะขาดจุดมุ่งหมายที่จะยึดถือร่วมกัน และถ้ากลุ่มใดก็ตามที่สมาชิกรวมกัน เพื่อจุดมุ่งหมายหรือการทำงานบางอย่างโดยที่แต่ละคนต่างแสดงบทบาทของตนเองเพียงอย่างเดียว ก็จะทำให้เกิดความยุ่งเหยิงขึ้นได้ เพราะทุกคนก็จะทำตามอำเภอใจของตน

แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มเกษตรกร และผู้นำ ผู้วิจัยนำมาอธิบายถึง ลักษณะการก่อตั้งกลุ่ม เกิดเป็นกลุ่มเกษตรกรหลายๆ กลุ่ม จนกระทั่งกลายเป็นเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ และในกลุ่มก็ประกอบด้วยผู้นำและสมาชิกที่มีบทบาทแตกต่างกันออกไป และจะต้องดำเนินงานร่วมกันเพื่อให้กลุ่มเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ นำไปสู่การการสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ หน่วยงานราชการและองค์กรเอกชน นอกจากนี้แนวคิดเกี่ยวกับกลุ่มเกษตรกร และผู้นำ ก็นำมาอธิบายถึงปัจจัยการดำรงอยู่ของเครือข่ายเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร และเครือข่ายการสื่อสาร
2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารการเกษตร และข่าวอินทรี

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารและเครือข่ายการสื่อสาร

อรอนันต์ วุฒิสเสน (2543) ได้ศึกษาเรื่อง “การสื่อสารในการก่อตั้งและการขยายเครือข่ายผู้เลี้ยงปลากระพงขาว อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี” พบว่า

1. การสื่อสารในการก่อตั้งของกลุ่มผู้เลี้ยงปลากระพงขาว มี 3 ระยะ คือ 1.) การก่อร่างสร้างกลุ่ม 2.) การติดต่อกับหน่วยงานรัฐ 3.) การจัดตั้งเป็นชมรม โดยการสื่อสารแบบสองทางที่ไม่เป็นทางการและเป็นทางการ ระหว่างสมาชิกชมรมด้วยกันและระหว่างผู้นำชมรมกับเจ้าหน้าที่รัฐ

2. การสื่อสารในการขยายเครือข่าย ประกอบด้วย 1.) การประสานระหว่างกลุ่มต่างๆ และ 2.) การเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เข้าด้วยกัน โดยใช้การสื่อสารแบบสองทางอย่างไม่เป็นทางการและเครือข่ายการสื่อสารแบบทุกช่องทาง

3. ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการรวมกลุ่ม ประกอบด้วย 1.) ความเป็นสังคมเครือญาติ 2.) ความเป็นสังคมมุสลิม 3.) ความเป็นผู้ที่ประสบปัญหาเหมือนกัน 4.) ความต้องการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ

4. ปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชมรม ประกอบด้วย 1.) ลักษณะเฉพาะของผู้นำที่เป็นคนดี ซื่อสัตย์ สมาชิกให้ความเคารพ นับถือ กล้าติดต่อกับหน่วยงานราชการและใฝ่รู้ 2.) ลักษณะเฉพาะของสมาชิกที่มีความขยันขันแข็ง ใฝ่หาความรู้และความสำนึกในความเป็นกลุ่ม 3.) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชมรม 4.) การสื่อสารภายในชมรม 5.) ปัจจัยภายนอก คือ ความไม่ต้องการไปประกอบอาชีพที่ประเทศมาเลเซีย การถูกพ่อค้าคนกลางเอาเปรียบ และความต้องการได้รับการสนับสนุนจากรัฐ

ผกามาศ ธนพัฒนพงศ์ (2545) ศึกษา การวิเคราะห์เครือข่ายการสื่อสารเพื่อการพัฒนาการเกษตรของชมรมสื่อมวลชนเกษตรแห่งประเทศไทย พบว่า ลักษณะเครือข่ายเป็นเครือข่ายที่มีความหลากหลาย มีแกนนำเป็นศูนย์กลาง องค์ประกอบของเครือข่ายประกอบด้วย 1. กลุ่มแกนนำ 2. กลุ่มสมาชิก 3. กลุ่มพันธมิตร โดยการสื่อสารในเครือข่ายเป็นการสื่อสารในแนวระนาบหรือแนวนอน ซึ่งมีประเด็นในการสื่อสาร 7 ประเด็น ได้แก่ การจัดกิจกรรมออกค่าย ทวีรเกษตร สถานการณ์การเกษตรของประเทศ การแก้ไขปัญหาต่างๆ ภายในชมรม การประสาน

ข้อมูลและแบ่งปันข้อมูล ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของชมรม ประเด็นทั่ว ๆ ไป และประเด็นเรื่องส่วนตัว

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อตัวของเครือข่าย ประกอบด้วย 6 ปัจจัยหลัก ได้แก่ ลักษณะของแกนนำ แนวคิดอุดมการณ์ของชมรม การใช้เครือข่ายระหว่างบุคคล ความต้องการในผลประโยชน์ โอกาสในการสะท้อนปัญหาทางการเกษตร และบริบทสังคม โดยปัจจัยที่ส่งผลต่อการขยายตัวของเครือข่าย ประกอบด้วย ปัจจัยหลัก 2 ปัจจัย ได้แก่ ลักษณะของแกนนำ และลักษณะของเนื้อหาหรือสาร

อัจฉรา ศิริวงศ์ (2547) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการสื่อสารในธุรกิจการเกษตรของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาชีวิตความเป็นอยู่และการทำเกษตรกรรมของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การจัดการสื่อสารในธุรกิจการเกษตรตั้งแต่กระบวนการเริ่มการผลิต จนกระทั่งนำผลผลิตออกสู่ตลาดและศึกษาถึงปัจจัยที่เกื้อหนุนในการจัดการสื่อสารในธุรกิจการเกษตรของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี

ผลการวิจัยพบว่า

1. ชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีมีวิวัฒนาการในการทำการเกษตรโดยได้รับแหล่งความรู้ในการทำการเกษตรจากบรรพบุรุษมาสู่รุ่นลูกหลาน ในปัจจุบันทำการเกษตรของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรีมีการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับยุคสมัยโดยชาวชุมชนยอมรับเทคโนโลยีและความรู้ใหม่ๆ ซึ่งได้รับจากสื่อบุคคลและสื่อมวลชน นำมาพัฒนาผลผลิตของตนให้เพิ่มมากขึ้นและเปลี่ยนรูปแบบการทำการเกษตรแบบพอกินพอใช้เป็นการทำการเกษตรเพื่อการค้า

2. การจัดการสื่อสารในธุรกิจการเกษตรของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี ในขั้นตอนการผลิต การดูแลผลผลิต และขั้นตอนการจำหน่ายผลผลิต การสื่อสารที่ใช้การสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกลุ่มใหญ่ การสื่อสารมวลชน และการใช้สื่อเฉพาะกิจ

3. ปัจจัยที่เกื้อหนุนในการจัดการสื่อสารในธุรกิจการเกษตรของชุมชนลุ่มแม่น้ำเพชรบุรี มี 3 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยด้านภูมิประเทศ ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและปัจจัยด้าน การสื่อสาร

ชรัมพร จิตต์โกศล (2547) ได้ศึกษาเรื่อง “กระบวนการประชาสัมพันธ์รณรงค์และปัญหาอุปสรรคในการประชาสัมพันธ์รณรงค์โครงการลดอุบัติเหตุทางการจราจรของเครือข่ายลดอุบัติเหตุ” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ จากผลการวิจัย สรุปได้ว่า กระบวนการประชาสัมพันธ์รณรงค์โครงการลดอุบัติเหตุทางการจราจรของเครือข่ายช่วยลดอุบัติเหตุ

ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ 1.) ขั้นการวิจัย – รับฟัง 2.) ขั้นการวางแผน 3.) ขั้นการสื่อสาร 4.) ขั้นการประเมินผล อีกทั้งยังพบว่า กลยุทธ์การประชาสัมพันธ์โครงการ ประกอบด้วย 1.) กลยุทธ์ด้านการใช้สื่อ ได้แก่ การซื้อสื่อเองในราคาพิเศษ เป็นผู้ให้การสนับสนุนในรายการต่างๆ ซื้อสื่อตมจุดใจกลางเมือง ออกสื่อข่าวหรือย้าบอ่ยๆ ใช้สื่อผสม ใช้สื่อบุคคลที่มีชื่อเสียง นำเสนอประสบการณ์ตรง ใช้สื่อให้เหมาะกับกลุ่มเป้าหมายสร้างพันธมิตรสื่อ วางตนพร้อมที่จะให้ข่าว และใช้การสื่อสารสองทาง 2.) ด้านการใช้สาร ได้แก่ กลยุทธ์สารที่เร้าความกลัว เสนอความเป็นเหตุผล เสนอข้อเท็จจริง เสนอสารจากกลุ่มอ้างอิง สารที่เป็นแนวคิดหลักและแนวคิดย่อย สารที่เน้นข้อความสะดุดหู และสารที่สร้างสัญลักษณ์ และ 3.) กลยุทธ์ด้านคนหรือองค์กร คือ การทำงานในรูปแบบของเครือข่าย สร้างพันธมิตรเชิงยุทธศาสตร์ นอกจากนี้ผลการวิจัยยังพบถึงปัญหาและอุปสรรคในการประชาสัมพันธ์ในโครงการว่าเกิดจากปัญหาเรื่องระยะเวลากระชั้นชิด ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร ปัญหาด้านการประสานงาน ปัญหาด้านสารประชาสัมพันธ์และมีปัญหาความไม่ต่อเนื่องในการดำเนินโครงการ ส่วนอุปสรรค ได้แก่ อุปสรรคด้านกลุ่มเป้าหมายไม่ยอมเปลี่ยนพฤติกรรมอุปสรรคด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจและสังคม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารการเกษตร และชาวอินทรี

สุนิสา วัชรเมษขลา (2545) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการยอมรับการปลูกข้าวอินทรีย์ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ในโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดสุรินทร์” กลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัย คือ เกษตรกรในโครงการเสริมประสิทธิภาพเกษตรกรที่ทำการปลูกข้าวอินทรีย์ผ่านมาตรฐานการรับรองจากสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จำนวนทั้งสิ้น 64 ราย วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ ค่าร้อยละ และค่ามัธยฐานเลขคณิต ส่วนที่ใช้ทดสอบสมมติฐาน คือ ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ .05

ผลการวิจัยนำเสนอโดยค่าเฉลี่ยดังต่อไปนี้ เกษตรกรส่วนมากอายุ 51 ปี ระดับการศึกษาส่วนใหญ่ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 มีพื้นที่ถือครองทางการเกษตร 20.24 ไร่ มีพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์ 18.23 ไร่ รายได้จากการปลูกข้าวอินทรีย์ 1,845 บาท/ไร่ จำนวนแรงงานในครัวเรือน 2 คน ปริมาณผลผลิตข้าวอินทรีย์ 227 กิโลกรัม/ไร่ ประสบการณ์การปลูกข้าวอินทรีย์ 6.78 ปี สัตว์เลี้ยงที่สามารถนำมาใช้ในการปลูกข้าวอินทรีย์เฉลี่ย 71 ตัว มีเครื่องทุนแรงทางการเกษตร 2 คัน จำนวนแหล่งน้ำ 1 แหล่ง ปริมาณอินทรีย์วัตถุ 303 กิโลกรัม/ไร่ เกษตรกรมีการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ 2 ครั้ง/เดือน การติดต่อกับเพื่อนบ้าน 1 ครั้ง/เดือน เกษตรกรได้รับข่าวสาร 2 ครั้ง/เดือน มีสถาบันสนับสนุน 1 แหล่ง สถาบันสินเชื่อ 1 แหล่ง โดยมีการกู้ยืมเงิน 19,953 บาท ทั้งนี้เกษตรกรส่วนใหญ่

มีความรู้ในการปลูกข้าวอินทรีย์ 12.53 คะแนน ทักษะคติของเกษตรกรอยู่ในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่ง ปัญหาที่สำคัญของเกษตรกรคือ การเตรียมดิน การป้องกันกำจัดวัชพืชและการป้องกันและกำจัดโรคแมลง ข้อเสนอแนะของเกษตรกรควรจัดให้มีเจ้าหน้าที่มาให้ความรู้ในเรื่องการป้องกันกำจัดวัชพืช โรคและแมลงอย่างเด็ดขาด

อินทัย ไชยแสนชมพู (2546) ศึกษาเรื่อง "การวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจการผลิตข้าวขาวดอกมะลิ 105 แบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมี ในพื้นที่โครงการ การผลิตข้าวอินทรีย์ เขตภาคเหนือตอนบน ฤดูกาลผลิต 2543/44" โดยได้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เกษตรกรตัวอย่างจำนวน 62 ราย ในพื้นที่โครงการ การผลิตข้าวอินทรีย์ เขตภาคเหนือตอนบน แบ่งเป็นเกษตรกรที่ผลิตข้าวแบบอินทรีย์จำนวน 30 ราย และเกษตรกรที่ผลิตข้าวแบบใช้สารเคมี จำนวน 32 ราย และผลการวิจัยพบว่า

1. จากผลการศึกษาฟังก์ชันการผลิตแบบคอบบ์-ดักลาส พบว่า สมการการผลิตข้าวแบบอินทรีย์มีการใช้ปัจจัยการผลิต คือ แรงงานคน ทุนค่าปุ๋ยอินทรีย์และสารกำจัดศัตรูพืชชีวภาพ และทุนค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว สามารถอธิบายความเปลี่ยนแปลงของผลผลิตได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนการผลิตข้าวแบบใช้สารเคมีมีการใช้ปัจจัยการผลิต ได้แก่ แรงงานคน ทุนค่าปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช และทุนค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงของผลผลิตได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติเช่นกัน

2. เมื่อพิจารณาประสิทธิภาพการใช้ปัจจัยการผลิต พบว่า เกษตรกรที่ผลิตข้าวอินทรีย์ควรใช้ปัจจัยการผลิตทั้ง 3 ชนิดเพิ่มขึ้น และเกษตรกรที่ผลิตข้าวแบบใช้สารเคมีควรใช้ปัจจัยแรงงานและปัจจัยทุนค่าเมล็ดพันธุ์ข้าวเพิ่มขึ้น แต่ใช้ปัจจัยทุนค่าปุ๋ยเคมีและสารกำจัดศัตรูพืชลดลง เพื่อให้ได้กำไรสูงสุด เมื่อพิจารณาผลตอบแทนต่อขนาดการผลิต พบว่า ทั้งการผลิตข้าวแบบอินทรีย์และแบบใช้สารเคมีอยู่ในระยะผลตอบแทนลดลง โดยมีผลรวมความยืดหยุ่นเท่ากับ 0.6232 และ 0.7167 ตามลำดับ

3. การวิเคราะห์ต้นทุนและผลตอบแทน พบว่า การผลิตข้าวอินทรีย์มีต้นทุนการผลิตทั้งหมด 2,765.95 บาทต่อไร่ และมีรายได้ทั้งหมดเฉลี่ย 3,022.40 บาทต่อไร่ ดังนั้น เกษตรกรได้รับกำไรสุทธิ 301.13 บาทต่อไร่ และมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสด 2,230.62 บาทต่อไร่ สำหรับเกษตรกรที่ผลิตข้าวแบบใช้สารเคมีมีต้นทุนเฉลี่ยเท่ากับ 2,639.03 บาทต่อไร่ รายได้ทั้งหมดเฉลี่ย 2,813.05 บาทต่อไร่ ฉะนั้นเกษตรกรได้รับกำไร และรายได้สุทธิเหนือต้นทุนเงินสดเท่ากับ 174.02 และ 1,742.33 บาทต่อไร่ ตามลำดับ

ประวัติ สมเป็น และคณะ (2549) ศึกษาเรื่อง “การศึกษารูปแบบการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลินิพันธ์ที่เหมาะสมโดยกระบวนการมีส่วนร่วมภาครัฐ เอกชน และเกษตรกร” การวิจัยครั้งนี้ศึกษาจากกลุ่มเกษตรกรที่ปลูกข้าวหอมมะลินิพันธ์ และข้าวที่ปลูกโดยใช้สารเคมี รวมทั้งศึกษาจากภาครัฐ และเอกชนที่เกี่ยวข้อง ในจังหวัดสุรินทร์ โดยวิธีการสัมภาษณ์ทั่วไป สัมภาษณ์เชิงลึก และสนทนากลุ่ม ในเรื่องรูปแบบการส่งเสริมการผลิต มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ การแปรรูป และการตลาด ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

1. การผลิตข้าวอินทรีย์มักเกิดจากภาวะผู้นำชุมชน สร้างกระบวนการกลุ่ม นำพาให้เกิดการยอมรับในกระบวนการ ส่วนใหญ่พึ่งพาทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนเป็นหลัก เกษตรกรได้ใช้วิธีถ่ายทอดแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างกัน และสามารถขยายเครือข่ายไปยังชุมชนใกล้เคียงต่อไปได้ ปัญหาที่พบในการผลิต พบว่า ส่วนใหญ่ขาดแคลนน้ำในระยะฝนทิ้งช่วง ผลผลิตมีราคาเดียวกันกับการผลิตแบบใช้สารเคมี เงินทุนไม่เพียงพอแก่การรับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลินิพันธ์เพื่อกักตุนไว้ให้แก่โรงสีชุมชน ขณะเดียวกันยังไม่พบการแปรรูปผลิตภัณฑ์ข้าวหอมมะลินิพันธ์เป็นสินค้าอย่างอื่นอย่างจริงจัง ประกอบกับขาดแคลนยานพาหนะขนส่ง ต้องเช่ารถเอกชนราคาสูงเพื่อส่งข้าวไปยังที่ไกลๆ นอกจากนี้ เกษตรกรเห็นว่ากระบวนการผลิตต้องอดทนใช้เวลา อย่างน้อย 3 ปี จึงจะทำให้ได้ปริมาณผลผลิตสูงขึ้น และมีคุณภาพตามมาตรฐาน มีต้นทุนการผลิตที่ได้สูงกว่าการผลิตข้าวแบบใช้สารเคมี ทำให้ผู้ปลูกมีรายได้ต่อฤดูกาลสูงขึ้น ด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ไทย (มกท.) ได้เป็นที่ยอมรับในระบบการผลิตมากที่สุดเป็น กลไกการตลาด กลุ่มเกษตรกรรับซื้อผลผลิตจากสมาชิกในกลุ่มแล้วแยกจำหน่าย สองลักษณะ 1.) แบบข้าวเปลือกเพื่อเป็นเมล็ดพันธุ์ 2.) แบบสีจำหน่ายภายในประเทศ งานไรต์โซว์ โรงแรม ภัตตาคาร โรงพยาบาล ต่างประเทศ จำหน่ายผ่านองค์กรกรีนเนท เพื่อส่งยุโรป และอเมริกา โดยกลุ่มจะต้องรับภาระชำระค่าธรรมเนียมรับรองมาตรฐานสินค้าค่อนข้างแพงจากประเทศที่ส่งเข้า รูปแบบกระบวนการส่งเสริมการผลิตที่ผ่านมา ภาครัฐ เอกชน และเกษตรกร ได้มีส่วนร่วมในการฝึกอบรมถ่ายทอดเทคโนโลยี จัดรูปไร่นา ปรับปรุงดิน ผลิตเมล็ดพันธุ์ จัดการน้ำ ศัตรูพืช การรับรองมาตรฐาน สำหรับการเก็บเกี่ยว แปรรูปขนส่ง และจำหน่าย กลุ่มเกษตรกรดำเนินการเอง

2. สำหรับรูปแบบการส่งเสริมการผลิตและจำหน่ายที่เหมาะสม พบว่า รัฐควรประกันราคาให้สูงกว่าข้าวทั่วไปเพื่อสร้างแรงจูงใจในการผลิต กระทรวงพาณิชย์ควรร่วมจัดหา ขยายตลาด และวิธีกาจำหน่ายภายในประเทศ ประสานการวางจำหน่ายตามห้างสรรพสินค้า ร้านสะดวกซื้อ ส่งเสริมให้โรงแรม ภัตตาคารใช้ข้าวหอมมะลินิพันธ์เป็นหลักเพื่อให้บริการแก่ลูกค้า รัฐควรจัดงบประมาณเพื่อรณรงค์ประชาสัมพันธ์ในเชิงรุกให้ประชาชนเข้าใจ หันมาบริโภคข้าวหอมมะลินิพันธ์ กลุ่มเกษตรกรต้องการให้รัฐเพิ่มการสนับสนุนกองทุน เพื่อใช้เสริมกำลังการผลิต รับซื้อข้าวเปลือกจากสมาชิก โดยมีอยู่ในภาวะปลอดหรือดอกเบี้ยราคาถูก ให้แก่กลุ่มจะได้นำไปใช้

บริหารจัดการมากขึ้น และควรใช้วิธีการสนับสนุนในเรื่องลดค่าระวางขนส่งผลิตภัณฑ์ไปจำหน่าย
ยังต่างจังหวัด

นนทญา หงส์รัตน์ (2550) ศึกษาเรื่อง “กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม
ของเกษตรกรในโรงเรียนชาวนา จังหวัดสุพรรณบุรี” รวมทั้งปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ตลอดจน
การมีส่วนร่วมของเกษตรกรที่เข้าศึกษาในโรงเรียนชาวนา จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นการวิจัยเชิง
คุณภาพ ใช้วิธีการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับกลุ่มตัวอย่างคือ เจ้าหน้าที่
จากมูลนิธิข้าวขวัญและเกษตรกร รวมทั้งการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม ซึ่งผลการศึกษาพบว่า

1. กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 3 กลยุทธ์ ได้แก่ 1. กล
ยุทธ์เกี่ยวกับผู้ส่งสาร ประกอบด้วยกลยุทธ์การสื่อสารระหว่างเจ้าหน้าที่กับเกษตรกร กลยุทธ์การ
สื่อสาร ผ่านกระบวนการกลุ่ม กลยุทธ์การเรียนรู้จากบุคคลต้นแบบ กลยุทธ์การปฏิบัติซ้ำ กล
ยุทธ์การมีส่วนร่วมและกลยุทธ์การเปลี่ยนแปลง 2. กลยุทธ์การสร้างสารแบ่งออกเป็น 2 วิธีการ
คือ 2.1 การกำหนดเนื้อหาสาร ประกอบด้วยกลยุทธ์การเรียนรู้จากปัญหาของชุมชนและกลยุทธ์
การปรับประสานทางวัฒนธรรม 2.2 การนำเสนอสาร ประกอบด้วยกลยุทธ์การจัดการความรู้ กล
ยุทธ์การเรียนรู้แบบบูรณาการ กลยุทธ์การเรียนรู้จากการปฏิบัติและกลยุทธ์การเรียนรู้อย่าง
ต่อเนื่อง 3. กลยุทธ์การใช้สื่อ ประกอบด้วยกลยุทธ์การใช้สื่อบุคคล กลยุทธ์การใช้สื่อมวลชน กล
ยุทธ์การใช้สื่อเฉพาะกิจ กลยุทธ์การใช้สื่อพิธีกรรมและกลยุทธ์การใช้สื่อแบบบูรณาการ

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ 1. ปัจจัยด้านผู้ส่งสาร
ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ เจ้าหน้าที่จากมูลนิธิข้าวขวัญและการให้สิ่งล่อใจ 2. ปัจจัยด้าน
ผู้รับสาร ประกอบด้วย ทศนคติของเกษตรกร ประโยชน์ที่จะได้รับจากการเรียนในโรงเรียนชาวนา
และการส่งเสริมจากครอบครัว 3. ปัจจัยด้านการสนับสนุนจากภายนอกในด้านต่าง ๆ ประกอบด้วย
องค์การสนับสนุนงบประมาณ เทคนิควิทยากร ข้อมูล ข่าวสาร วัดและโรงเรียนและองค์การบริหาร
ส่วนตำบลวัดดาว

3. การมีส่วนร่วมของเกษตรกร แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ 1. การมีส่วนร่วมในกระบวนการ
เรียนผ่านการเรียน 2. การมีส่วนร่วมในระดับการดำเนินงานในขั้นของการดำเนินงาน

รุจิพร จารุพงศ์ (2543) ศึกษาเรื่อง “การติดตามโครงการเร่งรัดการผลิตและปรับปรุง
คุณภาพข้าวหอมมะลิ : ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกร ในอำเภอ
แปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทรา” วัตถุประสงค์ของการทำวิจัย เพื่อศึกษาถึงลักษณะพื้นฐานทาง
เศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิความรู้และการยอมรับ
เทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิ ความสัมพันธ์ระหว่างการ

ยอมรับเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิกับลักษณะพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการ และความรู้ของเกษตรกร เพื่อเป็นแนวทางส่งเสริมเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิที่เข้าร่วมโครงการ แรงจูงใจและปรับปรุงคุณภาพข้าวหอมมะลิในอำเภอแปลงยาว จังหวัดฉะเชิงเทราจำนวน 90 คน การเก็บรวบรวมข้อมูลใช้แบบสัมภาษณ์สถิติที่ใช้ในการพิสูจน์สมมติฐาน คือ ค่า Phi และ ผลการวิจัยพบว่า

เกษตรกรส่วนใหญ่จบการศึกษามัธยมศึกษาตอนต้น มีอายุเฉลี่ย 48.5 ปี เป็นสมาชิกกลุ่มทางการเกษตร มีอาชีพหลักทำนา มีแรงงานในการปลูกข้าวครอบครัวละ 1-2 คน รายได้รวมเฉลี่ย ครอบครัวละ 79,572.22 บาทต่อปี มีประสบการณ์การประกอบอาชีพปลูกข้าวเฉลี่ย 20 ปี มีที่ดินเป็นของตนเอง จำหน่ายผลผลิตข้าวให้กับโรงสี เกษตรกรเกินกว่าร้อยละ 62.2 มีความรู้ในการผลิตข้าวหอมมะลิ โดยมีความรู้ในเรื่องการป้องกันและกำจัดศัตรูข้าวแบบผสมผสานมากที่สุด และเกษตรกรส่วนใหญ่ มีการปฏิบัติตามคำแนะนำทางวิชาการ โดยเรื่องที่ปฏิบัติมากที่สุด คือ เรื่อง การใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2 ตามสูตรที่แนะนำ ส่วนปัญหาที่เกษตรกรพบมากที่สุด คือ การตากข้าว และการป้องกันและกำจัดศัตรูข้าว ในเรื่องสารเคมีที่มีราคาแพง เมื่อใช้แล้วมีอาการแพ้สารเคมี และเรื่อง ปุ๋ยที่มีราคาแพง ตามลำดับ

ผลการทดสอบสมมติฐาน พบว่า ปัจจัยเรื่องประสบการณ์การปลูกข้าวหอมมะลิ รายได้รวมของเกษตรกร แรงงานในการปลูกข้าวหอมมะลิ ปริมาณผลผลิตข้าวหอมมะลิ การเป็นสมาชิกกลุ่ม ความถี่ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรของเกษตรกร ความรู้ในการผลิตข้าวหอมมะลิของเกษตรกร มีความสัมพันธ์กับการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิในเรื่องการ คัดเมล็ดพันธุ์ ส่วนปัจจัยเรื่องระดับการศึกษาไม่มีความสัมพันธ์กับการยอมรับเทคโนโลยีการผลิตข้าวหอมมะลิ

สุวคนธ์ นิ่มเจริญสุข (2543) ศึกษาเรื่อง “ความพึงพอใจของเกษตรกรต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในโครงการปรับปรุงประสิทธิภาพและคุณภาพผลิตผลการเกษตรของสถาบันเกษตรกร จังหวัดอ่างทอง” วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาระดับความพึงพอใจของเกษตรกรต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในโครงการปรับปรุงประสิทธิภาพและคุณภาพผลิตผลการเกษตรของสถาบันเกษตรกร จังหวัดอ่างทอง รวมทั้งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล เศรษฐกิจ การผลิต สังคม จิตวิทยา และเทคโนโลยีการผลิต กับความพึงพอใจ ตลอดจนปัญหาและข้อเสนอแนะในการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยทำการศึกษาดูอย่างเกษตรกร จำนวน 117 ราย ในพื้นที่ 2 อำเภอ คือ อำเภอวิเศษชัยชาญและอำเภอสามโก้ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์ สถิติใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าร้อยละ ค่ามัธยฐานคณิต ค่าไคสแควร์ และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน และผลการศึกษาพบว่า

เกษตรกรมีความพึงพอใจต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในโครงการอยู่ในระดับมาก ปัจจัยด้านความคิดเห็นทางด้านตลาดและราคา ความเชื่อถือที่มีต่อสถาบันเกษตรกร และเทคโนโลยีที่ปฏิบัติในการผลิต มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจของเกษตรกรในโครงการ ส่วนอายุ ระดับการศึกษา รายได้จากการขายเมล็ดพันธุ์ข้าว แรงงานเกษตรในครัวเรือน ขนาดพื้นที่ทำนาของโครงการการรับรู้ข่าวสาร และความรู้ในการผลิต ไม่มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจของเกษตรกรในโครงการ

กรอบแนวคิดการวิจัย

